МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: ТИП ПРИВ`ЯЗАНОСТІ БАТЬКІВ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ДОВІРИ У ЇХНІХ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Виконала: студентка ІІ курсу,
групи 8.0533-з-2-дн
спеціальності 053 Психологія
освітньої програми: Психологія
Гурська Анастасія Анатоліївна
Керівник: Хаустова О.В., к.пед.н. доцент
кафедри педагогіки та психології
освітньої діяльності
Рецензент: Мосол Н.О., к.психол.н.,
доцент кафедри психології

Запоріжжя

2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

«____»_____2025 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Гурській Анастасії Анатоліївні

1. Тема роботи: Тип прив'язаності батьків як чинник формування довіри у їхніх дітей дошкільного віку

керівник роботи Хаустова О. В., кандидат педагогічних наук, доцент

затверджена наказом ЗНУ від «24» вересня 2024 року № 1446-с

2. Термін подання студентом роботи: _____

3. Вихідні дані до роботи: аналіз психолого-педагогічної літератури, матеріали практик

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) теоретично проаналізувати поняття «довіра», «прив'язаність», «тип прив'язаності» у психологічній літературі; визначити вікові та психологічні особливості формування довіри у дітей дошкільного віку, особливості впливу типу прив'язаності батьків на формування довіри у дітей; дослідити чинники, що сприяють виникненню довірливих стосунків дітей з батьками; розробити рекомендації щодо формування довіри у дітей дошкільного віку для батьків з різними типами прив'язаності.

5. Перелік графічного матеріалу: 2 рисунка та 4 таблиці.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання Прийняв
Вступ	Хаустова О.В.		
Розділ 1	Хаустова О.В.		
Розділ 2	Хаустова О.В.		
Висновки	Хаустова О.В.		

7. Дата видачі завдання: _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	жовтень	Виконано
2	Робота над вступом	жовтень	Виконано
3	Написання першого розділу	жовтень - листопад	Виконано
4	Написання другого розділу	листопад грудень	Виконано
5	Написання висновків	грудень	Виконано
6	Оформлення роботи	січень	Виконано
7	Проходження нормоконтролю	лютий	Виконано
8	Рецензування	лютий	Виконано
9	Захист	березень	Виконано

Студент _____ А.А. Гурська

Керівник роботи _____ О.В. Хаустова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ А.О. Неманежина

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 107 сторінок, 4 таблиці, 2 рисунка, 30 джерел, 2 додатки.

Мета дослідження - систематизувати теоретичні знання щодо особливостей впливу типу прив'язаності батьків на формування довіри у дітей дошкільного віку.

Об'єктом дослідження є процес формування довіри у дітей дошкільного віку в контексті взаємодії з батьками.

Предметом дослідження є взаємозв'язок між типом прив'язаності батьків і розвитком довіри у дітей дошкільного віку.

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на теоретичних, емпіричних. Теоретичні: аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення. Емпіричні: проєктивний метод Н. Каплан "Визначення особливостей емоційної прив'язаності дитини до матері", методика "Малюнок сім'ї".

Гіпотеза дослідження: тип прив'язаності батьків значною мірою впливає на рівень довіри дитини до оточуючих: безпечна прив'язаність сприяє формуванню високого рівня базової довіри, тоді як тривожна, уникаюча або дезорганізована прив'язаність можуть ускладнювати цей процес, що зумовлює емоційну нестабільність та проблеми у міжособистісній взаємодії.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів психологами, педагогами, соціальними працівниками для поліпшення процесу формування довіри дітей дошкільного віку у стосунках з батьками з урахуванням типу прив'язаності.

Галузь використання: заклади освіти.

ДОВІРА, БАТЬКИ, ДІТИ, МІЖОСОБИСТІСНА ВЗАЄМОДІЯ, ДОВІРЛИВІ ВІДНОСИНИ.

SUMMARY

Gurska A.A. Type of parental attachment as a factor in the formation of trust in their preschool children.

The qualifying work consists of Iintroduction, 2 Chapters, Conclusion, References (30 items), 2 appendixes. The qualifying work volume is 121 pages long, 107 of them – main text. There are 4 tables and 2 illustrations.

The purpose of the study is to systematize theoretical knowledge regarding the specifics of the influence of parental attachment type on the formation of trust in preschool children.

The object of the study is the process of forming trust in preschool children in the context of interaction with parents.

The subject of the study is the relationship between the type of parental attachment and the development of trust in preschool children.

The research tasks:

- to conduct a theoretical analysis of scientific approaches to studying the factors of trust formation in preschool children, the type of parental attachment in particular;

-. to study the main conceptual ideas of attachment theory, the psychological features of a child's attachment to a significant adult;

- to identify the features of the manifestation of the type of parental attachment in relationships with preschool children in the process of forming their trust;

- to develop a psychocorrectional program for the formation of trust in preschool children in relationships with parents, taking into account the type of attachment.

Research methods. The study is based on theoretical, empirical. Theoretical: analysis, synthesis, comparison, systematization and generalization. Empirical: projective method N. Kaplan “Determining the features of the emotional attachment of a child to his mother”, the technique “Family drawing”.

Research hypothesis: the type of parental attachment significantly affects the level of a child's trust in others: secure attachment contributes to the formation of a high level of basic trust, while anxious, avoidant or disorganized attachment can complicate this process, which causes emotional instability and problems in interpersonal interaction.

Scientific novelty:

- theoretical ideas about the features of the formation of trust in preschool children in relationships with parents according to their type of attachment have been expanded;

- the relationship between the type of parental attachment and the formation of trust in preschool children has been identified;

- recommendations have been developed for the formation of trust in preschool children in relationships with parents, taking into account the type of attachment.

The practical significance of the study lies in the possibility of using the results obtained by psychologists, teachers, social workers to improve the process of forming trust in preschool children in relationships with parents, taking into account the type of attachment.

Field of use: educational institutions.

Key words: trust, parents, children, interpersonal interaction, confidential answers.

ЗМІСТ

ВСТУП…….…….. 8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРИВ’ЯЗАНОСТІ ТА ДОВІРИ……... 12
1.1. Поняття прив’язаності в сучасній психології: історичний розвиток концепції…… 12
1.2. Типи прив’язаності: характеристики та їх формування…… 17
1.3. Концепція довіри у віковій психології: визначення та ключові аспекти…….. 27
1.4. Роль батьків у формуванні довіри у дітей дошкільного віку…… 36
РОЗДІЛ 2. ВЗАЄМОЗВ’ЯЗОК ТИПІВ ПРИВ’ЯЗАНОСТІ БАТЬКІВ І ФОРМУВАННЯ ДОВІРИ У ДІТЕЙ……... 46
2.1. Вплив стилю батьківства на розвиток довіри у дітей…… 46
2.2. Типи прив’язаності батьків як моделі для дитячого емоційного розвитку…… 58
2.3. Особливості розвитку довіри у дошкільному віці залежно від типу прив’язаності…… 62
2.4. Наслідки дефіциту довіри у ранньому віці……. 70
2.5 Шляхи оптимізації розвитку довіри у дітей на основі аналізу типів прив’язаності …… 72
ВИСНОВКИ…….……. 100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…… 104
ДОДАТКИ…….…… 107

ВСТУП

Виховання, розвиток особистості дошкільника, формування у нього базової довіри до світу є надзвичайно важливим процесом, що ускладнюється в умовах військових дій в Україні. Травмуючий досвід, вимушене переселення, втрата домівки, стрес та нестабільність створюють серйозні психологічні виклики для сімей, особливо для дітей, які ще не мають сформованих механізмів адаптації до кризових ситуацій.

Базова довіра до світу є фундаментом емоційного благополуччя дитини, в перші роки життя вона закладається через взаємодію з батьками або тими, хто виконує їхню роль. Якщо дорослі демонструють емоційну чуйність і стабільність навіть у складних обставинах, це сприяє формуванню у дитини відчуття безпеки та впевненості в майбутньому. Однак у ситуації війни багато батьків самі перебувають у стані тривоги, втрати або емоційного вигорання, що може негативно впливати на стиль їхньої прив'язаності та, відповідно, на рівень довіри дитини до світу. Якщо дорослі схильні до тривожної або уникальної прив'язаності, це може посилювати емоційну нестабільність у дитини, підвищувати ризики розвитку тривожних розладів, страху перед соціальною взаємодією або навіть депресивних станів у майбутньому.

Крім того, в умовах сьогодення проблема батьківсько-дитячої прив'язаності та її впливу на емоційний розвиток дитини набуває особливого значення у зв'язку зі змінами у сімейних структурах, поширенням нових стилів виховання та викликами, пов'язаними з інформаційним середовищем.

Дослідження та поширення знань про важливість безпечної прив'язаності можуть допомогти батькам адаптувати стиль взаємодії з дитиною, навіть у кризових умовах. Практичні рекомендації щодо емоційної підтримки, методів психологічної стабілізації та створення безпечного середовища для дитини є критично важливими у період війни та післявоєнної відбудови.

Отже, в умовах війни дослідження прив’язаності та довіри у дітей набуває не лише теоретичного, а й важливого практичного значення для збереження психологічного здоров’я наступного покоління українців.

Формування довіри у дітей дошкільного віку є ключовим фактором їхнього емоційного, соціального та когнітивного розвитку, тому її існує низка психологічних досліджень данного феномена. Сучасні дослідження у галузі дитячої та сімейної психології (Дж. Боулбі, М. Ейнсворт, Е. Еріксон, Д. Стерн та ін.) доводять, що тип прив’язаності, який формується в ранньому віці, має довготривалий вплив на психологічне благополуччя особистості. Безпечна прив’язаність сприяє розвитку довіри, емоційної стабільності та соціальних навичок, тоді як небезпечні типи прив’язаності (тривожна, уникаюча, дезорганізована) можуть призводити до труднощів у міжособистісній взаємодії, підвищеної тривожності та проблем із самооцінкою.

У дослідженнях Д. Боулбі, Л. Виготського, Г. Ньюфелда, А. Фрейд показано взаємозв’язок материнської позиції і особливостей становлення особистості дитини; феномен батьківської установки. Термін прив’язаності пояснюється, як безпечні підтримуючі стосунки з батьками чи іншими значущими дорослими, де задовольняються всі істинні потреби дитини, де створено сприятливий психологічний клімат і підґрунтя для повноцінного дорослішання. Одним із найважливіших чинників, що впливають на становлення базової довіри дитини до світу, є стиль прив’язаності, який формується у взаємодії з батьками. Від якості цієї прив’язаності залежить здатність дитини встановлювати позитивні стосунки, відчувати себе захищеною та відкритою до соціального світу.

Таким чином, дослідження впливу типу прив’язаності батьків на формування довіри у дітей дошкільного віку є важливим та актуальним як для подальшого розвитку наукових підходів у сфері дитячої психології, так і для розробки практичних рекомендацій для батьків, вихователів та психологів з метою створення сприятливого середовища для розвитку дітей.

Недостатня розробленість проблеми обумовила вибір теми: «Тип прив’язаності батьків як чинник формування довіри у їхніх дітей дошкільного віку».

Мета дослідження - систематизувати теоретичні знання щодо особливостей впливу типу прив’язаності батьків на формування довіри у дітей дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз наукових підходів до вивчення факторів формування довіри дітей дошкільного року, типу прив’язаності батьків зокрема.

2. Вивчити основні концептуальні ідеї теорії прив’язаності, психологічні особливості прив’язаності дитини до значущого дорослого.

3. Виявити особливості прояву типу прив’язаності батьків у стосунках з дітьми дошкільного віку в процесі формування їхньої довіри.

4. Розробити психокорекційну програму для формування довіри у дітей дошкільного віку у стосунках з батьками з урахуванням типу прив’язаності.

Об’єктом дослідження є процес формування довіри у дітей дошкільного віку в контексті взаємодії з батьками.

Предметом дослідження є взаємозв’язок між типом прив’язаності батьків і розвитком довіри у дітей дошкільного віку.

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на теоретичних, емпіричних. Теоретичні: аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення. Емпіричні: проєктивний метод Н. Каплан «Визначення особливостей емоційної прив’язаності дитини до матері», методика «Малюнок сім’ї».

Гіпотеза дослідження: тип прив’язаності батьків значною мірою впливає на рівень довіри дитини до оточуючих: безпечна прив’язаність сприяє формуванню високого рівня базової довіри, тоді як тривожна, уникаюча або дезорганізована прив’язаність можуть ускладнювати цей процес, що зумовлює емоційну нестабільність та проблеми у міжособистісній взаємодії.

Наукова новизна:

- розширено теоретичні уявлення про особливості формування довіри дітей дошкільного віку у стосунках з батьками відповідно до їхнього типу прив'язаності;
- виявлено взаємозв'язок між типом прив'язаності батьків та формуванням довіти дітей дошкільного віку;
- розроблено рекомендації щодо формування довіри дітей дошкільного віку у стосунках з батьками з урахуванням типу прив'язаності.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів психологами, педагогами, соціальними працівниками для поліпшення процесу формування довіри дітей дошкільного віку у стосунках з батьками з урахуванням типу прив'язаності.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ ТА ДОВІРИ

1.1. Поняття прив'язаності в сучасній психології: історичний розвиток концепції

Теорія прив'язаності (англ. Attachment theory) активно розвивається, як у теоретичній, так і в прикладній сучасній психології, розглядаючи вплив ранніх емоційних зв'язків на розвиток особистості дитини. Її засновник Джон Боулбі (John Bowlby, 1907-1990), який увів у психологію поняття «прив'язаність». Він розглядає це поняття (attachment) як підвид емоційного зв'язку, в якому почуття безпеки людини пов'язане з міжособистісними стосунками. Під прив'язаністю він розуміє інстинктивну поведінку дитини, а також будь-яку форму поведінки, результатом якої є придбання або збереження близькості з «об'єктом прив'язаності», яким зазвичай є людина, яка надає допомогу (Дж. Боулбі, 1969).

Досліджуючи долю дітей-сиріт, які були вихованцями інтернатів, він виявив, що існує прямий зв'язок між антисоціальною поведінкою, відсутністю емпатії, порушенням здатності до побудови зрілих стосунків із соціальною депривацією у ранньому дитинстві. Боулбі передбачив, що такі діти нездатні любити, бо на ранньому етапі життя втрачають можливість міцно прив'язатися до материнської постаті. Дж. Боулбі також спостерігав подібні симптоми у дітей, які протягом деякого часу росли в сім'ях, але потім були надовго розлучені з батьками. Усвідомлення наслідків впливу прив'язаності привело до розуміння того, що коли дитина знаходиться у середовищі, в якому має місце емоційна депривація (немає значення, чи це інтернатний заклад, чи дисфункційна сім'я), то у дитини формуватиметься розлад прив'язаності, основною характеристикою якого є стійке порушення здатності до побудови близьких, емоційних стосунків з іншими людьми. Тобто, необхідною умовою

збереження психічного здоров'я дітей у ранньому дитинстві є наявність емоційно теплих, близьких, надійних і тривалих стосунків з матір'ю (або особою, яка її заміщує) (Дж. Боулбі, 1969; О.І. Романчук, 2012).

Дослідження прив’язаності як психологічного феномену один з провідних напрямків зарубіжної експериментальної психології протягом останніх десятиліть. Прив’язаність – переклад англійського слова «attachment», яке є іменником від дієслова «to attach» – прив’язувати, з’єднувати. В українській мові існує також інший варіант перекладу слова «attachment» – прихильність, і тоді термін звучить як «теорія прихильності», але на думку багатьох фахівців та перекладачів, слово «прихильність» є невідповідним варіантом перекладу слова «attachment», оскільки воно не відображає сили і глибини цього зв’язку.

У науковій літературі зустрічаються визначення поняття прив’язаності, які дещо відрізняються від запропонованого Дж. Боулбі, але мають одну і ту ж суть. Так, відповідно до поглядів М.М. Кашапова та Л.О. Ніколаєвої психологічна прив’язаність до матері – це емоційний зв'язок, який виникає між дитиною і матір'ю (як найбільш близькою особою) у результаті довготривалих стосунків, які характеризуються стійкими, емоційно наповненими взаєминами, заснованими на задоволенні потреб у співпереживанні, розумінні, визнанні. Почуття прив’язаності до матері формується у дитини в період до трьох років і пов'язане із загальним емоційним розвитком у сімейних умовах (М.М. Кашапов, Л.О. Ніколаєва, 2008).

У медичному словнику прив’язаність трактується як розвиток перших близьких стосунків у житті дитини, найчастіше з матір'ю. Ці стосунки сприяють зменшенню її тривог у різних ситуаціях і є основою для подальшого розвитку взаємин з іншими людьми (Медичний словник, 2000).

У психологічному словнику під редакцією Б.Г. Мєщерякова, В.П. Зінченко прив’язаність описується як термін, що використовується у дитячій психології для визначення формування (зазвичай на 2-му році) у дитини вибіркової прив’язаності до однієї або декількох осіб (перш за все, до

батьків або осіб, які їх заміщують). Ця прив’язаність виражається у любові і довірі до об'єктів прив’язаності, а також у негативних емоційних реакціях на розлуку (сепарацію) з ними (Психологічний словник, 2003).

Таким чином, незважаючи на окремі відмінності у визначеннях, переважає узгодженість поглядів на основні характеристики прив’язаності, серед яких ключовим є: це вибіркові близькі стосунки з об’єктом прив’язаності (одна або декілька осіб); переважно це матір (або особа, яка її заміщує); емоційне реагування на неї; наявність відчуття безпеки, яка зумовлена об’єктом прив’язаності; формується зазвичай в перші роки життя дитини.

Також дослідники цього феномену стверджують, що без формування прив’язаності нормальний психічний розвиток неможливий; і дані лонгитюдних досліджень показують те, що сила прив’язаності помірно-позитивно корелює з соціальною адаптацією і пізнавальною активністю й у більш старшому віці.

Відповідно до поглядів Дж. Боулбі, М. Ейнсворт, М.І. Лисіної, А.О. Реана якість емоційного зв'язку з матір'ю надає одне з визначальних значень на розвиток почуття безпеки, довіри, здатності до сепарації дитини, які підтримують всі подальші аспекти психічного розвитку. Прив'язаність між дитиною та матір’ю (або особою, яка її заміщує) формується, навіть якщо значуща особа не є уважною і чуйною при соціальній взаємодії. Дитина не має можливості покинути непередбачені або холодні стосунки і вона повинна пристосовуватись до такого ставлення. Дж. Боулбі виявив, що надійний емоційний зв'язок із матір'ю допомагає дитині: долати страх и занепокоєння; долати стрес; розуміти те, що вона сприймає; логічно мислити; покладатися на себе; досягти максимального інтелектуального потенціалу; розвивати гармонійні стосунки в подальшому житті.

Тому збереження цього зв'язку впродовж дорослого життя є джерелом безпеки, радості та впевненості. Це своєрідне відчуття того, що близька нам людина й надалі буде для нас доступною.

Автори теорії прив’язаності стверджують, що на наш психологічний розвиток і функціонування впливає прив’язаність до осіб, які опікувались нами в ранньому віці. Як правило, існує один основний об'єкт прихильності (мати) і ряд другорядних об'єктів (батько, брат, сестра і т.д.), яких дитина розподіляє ієрархічно. Дослідники стверджують, що недостатня або патологічна прив’язаність до них у дитинстві обумовлює розвиток форм адаптивної\дезадаптивної прив’язаності в дорослому житті. Ці положення підтверджуються прикладними дослідженнями, проведеними в дитячих будинках і притулках (Н.М. Авдєєва, С.Ю. Мещерякова, Л.М. Царегородцева, 1991; О.І. Романчук, 2012; І.О. Симоненко, 2013, 2017).

У вітчизняних дослідженнях прив’язаність вивчалась як самостійних предмет дослідження, так і як критерій оцінки інших досліджень. Останні праці ми знаходимо в таких авторів: як самостійний предмет дослідження прив’язаність вивчалась у таких напрямах як: М.В. Іскольдський, О.О. Смірнова, Н.М. Адєєва – критичний погляд на роботи іноземних авторів; Р.Ж. Мухамедра Хімов – прив’язаність дітей раннього віку до матері; Н.М. Авдєєва, Н. А. Хаймовська – порівняння концепту «прив’язаність» до інших психологічних утворень; Н.В. Сабельникова, К.В. Пупирьова – різновікові періоди прив’язаності; М.В. Яремчук, М.А. Гагаріна, Н.В. Сабельникова, Д. В. Каширський – прив’язаність як причина чи фактор формування окремих якостей психіки дитини, успішності її соціалізації; вивчення прив’язаності дорослої людини; Г. В. Грибанова, М. К. Бардишевська, Б. О. Микиртумов, Т. І. Анісімова, А. Г. Кощавцев – розлади прив’язаності; Л.Я. Глозман, О. Р. Баєнська, Р. Ж. Мухамедрахімов – прив’язаність включена в контекст досліджень емоційного розвитку дітей [1; 4; 5].

Однією з причин, що спонукають «спалахи» розладів прив’язаності є вплив на дитячу особистість великої кількості стресових факторів. Якщо «неозброєному оку» піддати аналіз останніх років, то можна спостерігати рясне збільшення дії стресогенних чинників. Ця дія розповсюджується на всю екологію розвитку дитини.

Однак, як ще раніше було доведено А. Фрейд, посттравматичні розлади спостерігаються найчастіше в тих дітей, чиї батьки самі знаходяться в сильному психологічному стресі.

Водночас роботи М. Ейнсворт вказують на те, що сприятливе фізичне середовище не компенсує брак любові та емоційного контакту з боку значимого дорослого [3]. Саме тому ключовим пунктом у дослідженні дитячо-батьківських стосунків (через призму прив'язаності) є тісна взаємодія таких ключових факторів як: стосунки батька й матері між собою; ставлення батьків до своїх батьків; вплив широкої суспільної культури на дитину; стресогенний фон у суспільстві. Всі ці чинники разом задають контурні рамки людській прив'язаності.

Як приклад цьому, можна навести відоме в історії дослідження сімей під час періоду Великої депресії 1930-х років. Дані експерименту показали, що в деяких дітей (чиї сім'ї переживали значні матеріальні труднощі в цей період) залишались емоційні шрами навіть у дорослому житті [4]. Ті ж самі роки в українській культурі – це період страшних Голодоморів. Наслідки цього впливу на психологію української сім'ї ми відчуваємо не одне покоління.

Найсвіжіші дослідження підтверджують ці показники в контексті впливу ще й сучасних подій [3; 4]. У цьому випадку спостерігається такий інтенсивний вплив зовнішніх обставин, який у подальшому призводить до «корозії» надійних батьківсько-дитячих стосунків. Науковці наголошують, що надійна чи дезорганізована прив'язаність здатна до четвертого покоління транслюватись «від матері до дитини» [там же]. Втрата роботи, стабільності, підвищений рівень емоційної тривожності безпосередньо впливає на всю сімейну систему, а відтак і на поведінкові та світоглядні установки дитини загалом.

Екологічний підхід У. Бронфенбреннера розглядає особливості розвитку дитини в мікро-, макро- та екзоситемі [2]. За якими принципами «живе» прив'язанність між дитиною і дорослим у цих системах? Очевидно, що беручи за основу погляд вченого, ми обов'язково повинні враховувати особливості традиційної культури в якій знаходиться сім'я. Вивчаючи важливість теми, все

ще актуальним залишається вибір способу та засобу вимірювання людської прив'язаності. Аналіз останніх джерел показує, що відомі діагностичні інструменти не є адаптованими до особливостей особистості сучасного українця, а це, в подальшому, унеможливлює врахування культурно-ціннісного контексту батьківсько-дитячої прив'язаності. Метою нашого дослідження є виявлення впливу типу і моделі прив'язаності батьків на їх стосунки з дитиною інформування в останньої певного типу прив'язаності до батьків.

Отже, проведене пілотне дослідження дозволило сформувати загальну базу даних та виокремити особливості первинного аналізу міжособистісних стосунків батьків та дітей у контексті.

Стратегічним завданням науковців, що працюють над проблематикою прив'язаності має стати вивчення впливу батьківського досвіду у сфері прив'язаності (відносини дорослого з власними батьками) на подальші стосунки зі своєю дитиною. Це своєю чергою дозволить здійснити аналіз чинників, що приводять до формування різних батьківських стратегій / стилів виховання дитини /типів прив'язаності до дитини в сучасних українських реаліях. Пілотне дослідження дало змогу окреслити загальні соціально демографічні фактори, які безпосередньо визначають особливості дитячо-батьківських стосунків. типів прив'язаності до дитини в сучасних українських реаліях. Пілотне дослідження дало змогу окреслити загальні соціально демографічні фактори, які безпосередньо визначають особливості дитячо-батьківських стосунків.

1.2. Типи прив'язаності: характеристики та їх формування

Прив'язаність (прихильність) – це глибокий емоційний зв'язок, який призводить до взаємного обміну комфортом, турботою та радістю. Концепція прив'язаності бере свої теоретичні витоки з ідей Фройда про любов, але саме Джон Боулбі часто вважається піонером теорії прив'язаності.

Боулбі провів ретельне дослідження прив'язаності, визначивши її як «міцний психологічний зв'язок між людьми». Він погоджувався з психоаналітичною точкою зору, що досвід раннього дитинства відіграє значну роль у формуванні майбутнього розвитку та поведінки людини.

Боулбі виділив чотири ключові ознаки, які характеризують прив'язаність:

Підтримання близькості. Це інстинктивна потреба залишатися поруч з тими, з ким ми відчуваємо сильний зв'язок.

Безпечний притулок. Зіткнувшись зі страхом або загрозою, люди шукають свою фігуру прив'язаності для заспокоєння і безпеки.

Надійна основа. Фігура прив'язаності забезпечує надійну основу, з якою дитина відчуває себе впевнено, щоб вийти на вулицю і дослідити навколишнє середовище.

Дистрес від розлуки. Це тривога і напруга, які відчуваються, коли фігура прив'язаності відсутня [2; 5].

Теорія прив'язаності Боулбі також побудована на трьох фундаментальних ідеях:

По-перше, він стверджував, що діти, які впевнені в доступності свого основного вихователя, менш схильні до тривоги, ніж ті, хто не має такої впевненості.

По-друге, формування цієї довіри відбувається під час життєво важливої фази на ранніх стадіях життя людини, а саме в період немовляти, дитинства. Переконання, сформовані в цей критичний період, найімовірніше, залишаться незмінними протягом усього життя.

Нарешті, він стверджував, що ці переконання ґрунтуються на життєвому досвіді дитини. Тобто діти очікують, що їхні вихователі будуть уважними до їхніх потреб, тому що в минулому вони постійно отримували турботу і чуйність.

Наші початкові стилі прив'язаності формуються протягом наших наймолодших років зі стосунків між немовлям і тим, хто за ним доглядає. Боулбі також вважав, що прив'язаність відіграє важливу роль в еволюції,

сприяючи виживанню людини. Він стверджував: «Схильність до формування сильних емоційних зв'язків з певними особами є базовою частиною людської природи».

Типи прив'язаності формуються під впливом досвіду раннього дитинства. «Здатність ваших батьків налаштовуватися на потреби та бути емоційно безпечними вихователями значною мірою впливає на здатність формувати надійну прив'язаність», — каже Андерсон. Наприклад, батьки, які послідовно і співчутливо задовольняють потреби дитини, сприяють формуванню почуття довіри. «І навпаки, непослідовний, недбалий або навіть жорстокий догляд може викликати у дитини почуття невпевненості, тривоги або страху», — додає Старвуд.

Попри те що деколи хотілося б піти простішим шляхом і звинуватити батьків у всіх своїх проблемах, Андерсон каже, що ранні позасімейні стосунки також можуть відігравати ключову роль у формуванні твого типу прив'язаності.

Крім того, можна виявити, що з одними людьми формується більш надійна прив'язаність, а з іншими більш тривожна, уникаючою або навіть схильною до страху. Тип прив'язаності інших людей може впливати на власний, так само як і поточні обставини та почуття власної гідності [6].

У 1970-х роках психолог Мері Ейнсворт розширила роботу Боулбі, провівши своє відоме дослідження «Дивна ситуація». У цьому дослідженні спостерігалося, як діти у віці від 12 до 18 місяців реагують на те, що їх на мить залишають наодинці, а потім повертають до матері. Оцінка розгорталася наступним чином:

1. Мати й дитину вводили в кімнату.

2. Під батьківським доглядом дитина досліджує кімнату.

3. До кімнати заходить незнайома людина, спілкується з матір'ю, а потім підходить до дитини.

4. Мати непомітно виходить з кімнати.

5. Мати повертається і заспокоює дитину.

На основі цих спостережень Ейнсворт зробила висновок, що існує три основні стилі прив’язаності:

1. Безпечна (або надійна) прив’язаність

2. Амбівалентна (або тривожна чи заклопотана) прив’язаність

3. Уникаюча (або зневажлива) прив’язаність

Пізніше дослідники Мейн і Соломон виділили четвертий тип:

4. Дезорганізована (або боязлива) прив’язаність

Результати дослідження Ейнсворт були підтверджені численними дослідженнями, а подальші дослідження показали, що ці стилі прив’язаності, сформовані в ранньому віці, вказують на поведінку, яка проявляється в подальшому [7].

1. Безпечна прив’язаність.

Діти з безпечною прив’язаністю зазвичай демонструють явний дистрес, коли їх розлучають з батьками, і виражають радість після їхнього повернення. Такі діти шукають розради й заспокоєння у своїх вихователів, коли вони відчувають страх або засмучення.

Такі діти зазвичай вітають спроби батьків заспокоїти їх і позитивно реагують, коли батьки повертаються після тривалої відсутності. Хоча вони можуть отримати певну розраду від інших людей за відсутності батьків або опікунів, вони віддають перевагу своїм батькам, а не незнайомим людям.

Батьки дітей із безпечною прив’язаністю, часто більше граються зі своїми нащадками. Такі батьки також схильні швидше і чутливіше реагувати на потреби своїх дітей порівняно з батьками дітей з небезпечною прив’язаністю.

Дослідження показали, що діти з безпечною прив’язаністю більш схильні проявляти емпатію, коли дорослішають. Вони, як правило, менш схильні до деструктивної або агресивної поведінки та, як правило, більш соціально зрілі, ніж їхні однолітки з амбівалентними або уникаючими стилями прив’язаності [8].

Хоча розвиток безпечної прив’язаності до осіб, які здійснюють догляд, є нормою, це не завжди відбувається, як зазначають Хазан і Шавер.

Таблиця 1.1

Діти та дорослі з безпечною прив'язаністю

У дитинстві	У дорослому віці
Відчувають дистрес при розлуці. Шукають у батьків розради. Вітають повернення батьків з радістю. Віддають перевагу батькам, а не малознайомим людям.	Формують довірливі та міцні стосунки. Зазвичай мають здорову самооцінку. Вони відкриті щодо своїх емоцій зі своїми партнерами та друзями. Вони активно шукають соціальної підтримки, коли це необхідно.

У матерів, які непослідовно реагують на потреби дитини або перешкоджають її діяльності, немовлята є менш допитливими, більше плачуть і проявляють більше занепокоєння. З іншого боку, у матерів, які постійно нехтують або ігнорують потреби своєї дитини, діти, як правило, уникають контакту.

У дорослому віці ті, хто має безпечну прив'язаність, мають більше шансів на довірливі та стабільні стосунки. Вони зазвичай мають високу самооцінку, насолоджуються близькими стосунками, активно шукають підтримки у своєму соціальному оточенні й не соромляться висловлювати свої емоції іншим людям.

Одне дослідження показало, що жінки з безпечною прив'язаністю більш позитивно ставляться до своїх романтичних стосунків у дорослому віці порівняно з жінками з небезпечною прив'язаністю [9].

Знакове дослідження Хазана і Шавера показало, що 56% учасників визначили свою прив'язаність як безпечну, тоді як 25% – уникаючою, а 19% – амбівалентною [10].

2. Амбівалентна прив'язаність.

Діти з амбівалентним стилем прив'язаності часто демонструють глибоку недовіру до незнайомців. Вони відчувають значний дистрес, коли їх розлучають з батьками або опікунами, і не виглядають втішеними, коли батьки

повертаються. Іноді такі діти можуть пасивно відкидати батьків, не шукаючи їхньої розради, або ж відповідати відкритою агресією.

Амбівалентна прив'язаність є досить рідкісним явищем: лише від 7 до 15 відсотків немовлят демонструють такий тип прив'язаності. Дослідження також виявляють стійкий зв'язок між амбівалентно-небезпечною прив'язаністю і низькою материнською чуйністю. З віком вчителі часто описують таких дітей як надмірно несамостійних і потребуючих допомоги.

Таблиця 1.2

Амбівалентна прив'язаність у дорослих і дітей

У дитинстві	У дорослому віці
Часто обережні з незнайомими людьми. Відчувають сильний дистрес під час відсутності батьків. Здається, їх не втішає повернення батьків.	Не наважуються формувати близькі стосунки з іншими людьми. Часто бояться, що їхній партнер не любить їх по-справжньому. Дуже засмучуються, коли стосунки закінчуються.

Дорослі з амбівалентним стилем прив'язаності, як правило, вагаються щодо формування близьких стосунків і часто турбуються про прихильність і відданість партнера. Ця тривога може призвести до циклу розривів, коли стосунки здаються незадовільними та віддаленими.

Вплив такого стилю прив'язаності може бути особливо інтенсивним після розриву стосунків, що часто призводить до значного дистресу. Дослідження описали ще одну патологічну модель, коли амбівалентно прив'язані дорослі чіпляються до маленьких дітей як до джерела безпеки. [11]

3. Уникаюча прив'язаність.

Діти, які розвивають уникаючий стиль прив'язаності, зазвичай тримаються на відстані від батьків та вихователів, і ця поведінка часто стає більш очевидною після того, як дитина деякий час перебуває далеко від вихователя.

Такі діти можуть не відкидати активно увагу батьків, але й не шукати розради чи контакту з ними. Вони демонструють байдужість до батьків, ставлячись до незнайомих людей з такою ж відсутністю ентузіазму.

Таблиця 1.3

Уникаюча прив'язаність у дорослих і дітей

У дитинстві	У дорослому віці
Намагаються триматися подалі від батьків. Не шукають активно розради чи контакту з батьками. Не надають переваги своїм батькам перед незнайомими людьми.	Можуть мати труднощі з формуванням інтимних стосунків. Зазвичай вкладають мінімум емоційної енергії в соціальні та романтичні стосунки. Вони часто утримуються від того, щоб ділитися своїми думками чи почуттями з іншими.

Дорослі з уникаючим стилем прив'язаності часто стикаються з труднощами у встановленні та підтримці близькості у стосунках. Зазвичай вони не надто емоційно вкладаються у свої стосунки й не дуже переживають, коли стосунки закінчуються.

Вони можуть вигадувати відмовки, щоб уникнути близькості, наприклад, посилаючись на надмірну зайнятість на роботі, або можуть бути подумки відсутніми під час інтимних моментів, наприклад, думати про інше під час сексу. Дослідження показують, що люди, які уникають близькості, можуть бути більш відкритими до випадкових статевих зв'язків. Вони також характеризуються відсутністю емоційної підтримки своїх партнерів у важкі часи й загальними труднощами у вираженні своїх емоцій, думок і проблем. [12]

4. Дезорганізована прив'язаність.

Діти з дезорганізовано-небезпечним стилем прив'язаності демонструють непослідовну і часто заплутану поведінку по відношенню до вихователів. Вони можуть демонструвати поєднання опору та уникнення, можуть здаватися

дезорієнтованими, виявляти ознаки страху або розгубленості, коли поруч присутній піклувальник.

Таблиця 1.4

Дезорганізована прив'язаність

У віці 1 року	У віці 6 років
Демонструють поєднання уникаючої та резистентної поведінки. Можуть виглядати розгубленими, невпевненими або проявляти ознаки занепокоєння.	Можуть взяти на себе роль опікуна в неприйнятно ранньому віці. Деякі з цих дітей можуть почати діяти як опікун для батьків.

Мейн і Соломон припустили, що непередбачувана поведінка батьків може призвести до дезорганізованого стилю прив'язаності у дитини.9 Подальші дослідження Мейн і Гессен показали, що коли батьки є джерелом і страху і комфорту одночасно, це може призвести до дезорганізованого стилю прив'язаності у дитини. Це створює внутрішній конфлікт і плутанину, оскільки дитина відчуває, що батьки одночасно заспокоюють і лякають її.

Прив'язаність протягом життя.

Варто зазначити, що стилі прив'язаності, сформовані в ранньому дитинстві, не завжди збігаються з тим, як ми поводимось в романтичних стосунках у дорослому віці. Між дитинством і дорослим життям існує значний часовий проміжок, і між ними є багато досвіду, який може вплинути на стиль прив'язаності у дорослому віці.

Навіть ті, хто в дитинстві мав амбівалентний або уникаючий стиль прив'язаності, у дорослому житті можуть розвинутись до безпечної прив'язаності, і навпаки – безпечно прив'язані діти можуть демонструвати небезпечні моделі прив'язаності у дорослому віці. Притаманний людині темперамент також може впливати на її поведінку у сфері прив'язаності.

Беручи до уваги такі фактори, як розлучення батьків або подружні сварки, дослідження, як, наприклад, дослідження Хазана і Шавера, показують,

що розлучення батьків не має прямого зв'язку зі стилем прив'язаності дитини. Натомість, уявлення людини про свої стосунки з батьками та стосунки між батьками можуть бути сильнішим індикатором стилю прив'язаності у дорослому віці [13].

Однак дослідження показують, що моделі прив'язаності, сформовані в дитинстві, можуть глибоко впливати на стосунки в подальшому житті. Хазан і Шавер помітили, що дорослі з різними стилями прив'язаності мають різні переконання щодо стосунків. Ті, хто має безпечну прив'язаність, зазвичай вважають романтичне кохання довготривалим. І навпаки, дорослі з амбівалентною прив'язаністю можуть відчувати кохання частіше, тоді як ті, хто уникає прив'язаності, можуть вважати кохання швидкоплинним і нечастим.

Причини ненадійної прив'язаності.

Існує багато причин, чому навіть люблячим, сумлінним батькам не вдається створити безпечний зв'язок прив'язаності з немовлям. Причини вашої ненадійної прив'язаності можуть бути наступними:

- Молода або недосвідчена мати, якій бракує необхідних батьківських навичок.

- Депресія, спричинена ізоляцією, відсутністю соціальної підтримки або гормональними проблемами, що змусило вихователя, відмовитися від виконання своїх обов'язків по догляду.

- Залежність основного вихователя від алкоголю або інших наркотиків може знизити його здатність точно інтерпретувати або реагувати на ваші фізичні чи емоційні потреби.

- Травматичний досвід, наприклад, серйозна хвороба або нещасний випадок, який перервав процес прив'язаності.

- Фізична занедбаність, наприклад, погане харчування, недостатня фізична активність або нехтування медичними питаннями.

- Емоційна занедбаність або жорстоке поводження. Наприклад, ваш вихователь приділяв вам мало уваги в дитинстві, не докладав зусиль, щоб зрозуміти ваші почуття, або вдавався до словесних образ.

- Фізичне або сексуальне насильство, чи то фізичні травми або порушення.

- Розлука з основним піклувальником через хворобу, смерть або розлучення.

- Непослідовність основного піклувальника. Наприклад, у вас змінилася низка нянь або вихователів в дитячому садку.

- Часті переїзди. Наприклад, ви постійно змінювали оточення через те, що змалечку перебували в дитячих будинках або переїжджали з однієї прийомної сім'ї в іншу.

Що робити із небезпечною прив'язаністю.

Розвивати свої навички невербальної комунікації.

Один з найважливіших уроків теорії прив'язаності полягає в тому, що дорослі стосунки, так само як і перші стосунки з вашим основним опікуном, залежать від невербальних форм комунікації.

Навіть якщо цього не усвідомлювати, під час взаємодії з іншими людьми людина подаєте й отримуєте безсловесні сигнали через жести, позу, зоровий контакт тощо. Ці невербальні сигнали надсилають сильні повідомлення про те, що насправді відчуває людина.

У будь-якому віці розвиток навичок невербальної комунікації може допомогти покращити та поглибити ваші стосунки з іншими людьми. Можна навчитися вдосконалювати ці навички через усвідомленість та керування емоцій.

Розвивати свій емоційний інтелект.

Емоційний інтелект (також відомий як емоційний коефіцієнт або EQ) – це здатність розуміти, використовувати та керувати власними емоціями в позитивний спосіб, щоб співпереживати своєму партнеру, ефективніше спілкуватися та вирішувати конфлікти більш здоровим способом.

Крім того, що розвиток емоційного інтелекту допомагає покращити розуміння і використання невербальної комунікації, він може сприяти зміцненню романтичних стосунків. Розуміючи свої емоції та як їх

контролювати, можна краще висловлювати свої потреби та почуття партнеру, а також розуміти, що насправді відчуває інший партнер.

Розвивати стосунки з людьми, у яких безпечний тип прив'язаності.

Перебування у стосунках з іншою людиною, яка також має небезпечний стиль прив'язаності, може призвести до того, що союз буде в кращому випадку розбалансованим, а в гіршому — хитким, заплутаним або навіть болісним. Можна подолати свою невпевненість разом у парі, але якщо людина самотня, може допомогти пошук партнера з безпечним стилем прив'язаності, який допоможе відійти від негативних стереотипів мислення та поведінки.

Міцні, підтримуючі стосунки з кимось, хто дає змогу відчувати себе коханою людиною, можуть відігравати важливу роль у формуванні почуття захищеності. Оцінки різняться, але дослідження показують, що від 50 до 60 відсотків людей мають безпечний стиль прив'язаності, тож є великі шанси знайти романтичного партнера, який допоможе подолати невпевненість. Крім того, розвиток міцних дружніх стосунків з цими людьми також може допомогти розпізнати й прийняти нові моделі поведінки.

Розв'язати дитячу травму.

Як вже говорилось вище, пережита травма в дитинстві чи ранньому дитинстві може перервати процес прив'язаності. Дитяча травма може бути наслідком будь-чого, що впливає на почуття безпеки, наприклад, небезпечне або нестабільне домашнє середовище, розлука з основним піклувальником, серйозна хвороба, нехтування або жорстоке поводження. Якщо дитяча травма не вирішена, почуття невпевненості, страху та безпорадності може продовжуватись і в дорослому віці.

Навіть якщо травма сталася багато років тому, є кроки, які можена зробити, щоб подолати біль, відновити емоційну рівновагу, навчитися довіряти й налагоджувати стосунки.

Хоча стилі прив'язаності, які формуємо в романтичних стосунках у дорослому віці, не завжди є дзеркальним відображенням стилів прив'язаності з дитинства, немає сумнівів, що наші перші стосунки з тими, хто піклується про

нас, формують наш шлях розвитку. Розуміння динаміки прив'язаності може допомогти нам розпізнати вплив наших ранніх зв'язків на наші стосунки в дорослому віці. Розуміння нюансів теорії прив'язаності відкриває цінні перспективи щодо продовження поведінкових та емоційних патернів від років нашого формування до дорослого життя.

1.3. Концепція довіри у віковій психології: визначення та ключові аспекти

Індивідуальний розвиток людської психіки стартує на початку онтогенезу і проходить свої перші ступені в дитинстві. Людське дорослішання порівняно з дитинством у тварин є відносно найтривалішим. Воно становить четверту частину індивідуального життєвого шляху людини. За цей час індивід перетворюється на діяльну дорослу особистість.

Зміни, що відбуваються в тілесному і психічному житті людини на різних етапах її онтогенезу, визначаються природними й суспільними умовами в їх єдності. Ці зміни мають закономірний, прогресивний характер, що виявляється в послідовності вікових періодів розвитку: зародження життя дитини змінюється немовлячим віком, його продовжує раннє дитинство, за ним, як відомо, йде дошкільний вік, що змінюється молодшим шкільним, далі наступає стадія підлітка, яка закономірно переходить у юність. За юністю ідуть періоди дорослості, що закінчуються старістю.

Для кожного віку характерними є певні взаємовідносини індивіда з суспільним середовищем, особливості його психічної діяльності й фізичного стану. На з'ясуванні динамічних прогресивних змін психіки людини впродовж її життя і спеціалізується вікова психологія [14].

В залежності від етапів дослідження, на яких використовуються методи та їх функцій, вони поділяються на чотири групи: організаційні, емпіричні, обробки даних та інтерпретаційні (за О.В. Скрипченком).

Рис. 1.1. Методи вікової психології

Специфікою комплексного методу є поєднання регулярного системного вивчення досліджуваних різних вікових груп впродовж певних проміжків часу. Такі особливості даного методу, що поєднують переваги порівняльного та лонгітюдного методів, дозволяють виявити справді еволюційні зміни та закономірності психічного розвитку.

До найбільш вживаних емпіричних методів відносяться спостереження, експеримент, методи опитування, тестування та біографічний. Спостереження як метод психології в вляється у фіксації зовнішніх проявів психіки досліджуваних – висловів, міміки, жестів, дій і вчинків. Цей метод корисний тим, що виявляє природну поведінку досліджуваного, прояви його цілісної особистості. Однак спостереження потребує послідовності й систематичності у застосуванні та чітких критеріїв фіксації й аналізу даних. Різновидом означеного методу є самоспостереження, яке практикується щодо досліджуваних більш старшого віку, починаючи з підліткового. Цей метод має дослідницькі завдання, схожі до спостереження, однак суб'єктом вивчення є сам досліджуваний.

При використанні експерименту дослідник сам створює умови, за яких виявляється задана психічна якість досліджуваного і може кілька разів

повторювати дослід, перевіряючи здобуті результати. У віковій психології практикується використання різних видів експерименту:

- природного, коли у звичних для досліджуваного умовах виявляються його психологічні особливості відповідно до віку; в дошкільних закладах практикується як психолого-педагогічний експеримент;
- лабораторного, де в спеціально обладнаних приміщеннях із використанням приладів вивчаються психічні функції досліджуваного певного віку;
- констатувального, який виявляє актуальні психічні прояви досліджуваного;
- формувального, що спрямований на формування бажаних якостей психіки [14].

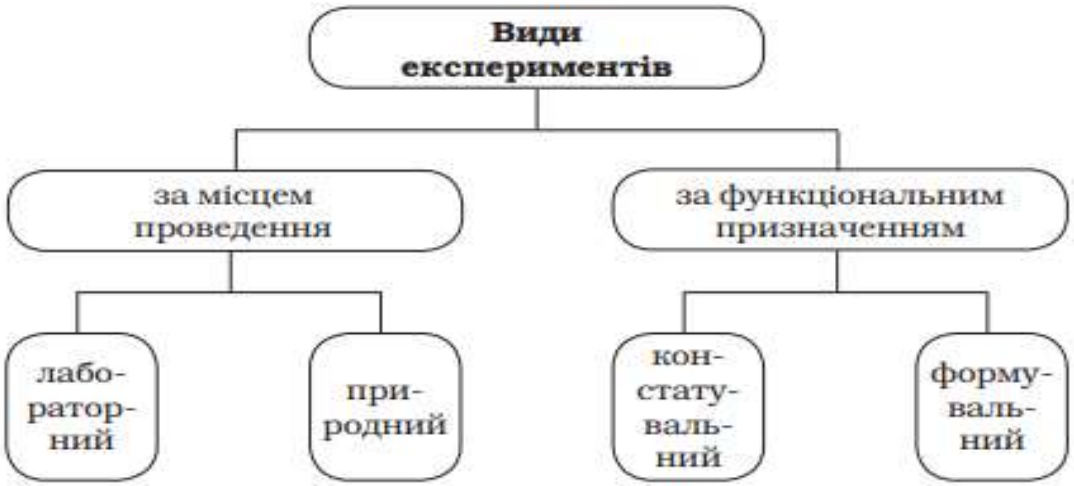

Рис 1.2. Види експериментів

Значною інформативністю володіє метод опитування, який передбачає отримання відповідей досліджуваного на заздалегідь сформульовані запитання, які виявляють його означені психічні якості. Залежно від форми опитування буває усним – бесіда чи інтерв'ю, спрямовані на вивчення індивідуальних психологічних особливостей представників певного вікового періоду, та письмовим – анкетування чи особистісний опитувальник, які дозволяють виявити типові психологічні прояви людей певного віку, так як можуть

одночасно використовуватись щодо великої кількості досліджуваних. Під час бесіди чи інтерв'ю дослідник має створити невимушену, доброзичливу атмосферу та уникати упередженого ставлення до відповідей досліджуваного. При використанні анкети як засобу діагностики слід ретельно формулювати зміст запитань та варіанти відповідей призакритій формі анкетування.

Тестування – стандартизоване випробування, спрямоване на вивчення індивідуальних психологічних особливостей досліджуваного. Знаряддям тестування є тести, які поділяються на різновиди в залежності від якостей особистості, що підлягають дослідженню. Так, розрізняють тести інтелекту, що діагностують розумові здібності людини залежно від її віку, тести досягнень, спрямовані на виявлення актуального рівня засвоєння досліджуваним знань, вмінь чи навичок після завершення навчання (саме ці тести як засоби контролю використовуються в навчальному процесі шкіл, коледжів, інститутів, університетів тощо) і тести особистісних якостей, використання яких з'ясовує визначені психологічні особливості особистості – якості темпераменту, риси характеру, інтереси та ціннісні орієнтації, тип самооцінки та зміст образу «Я» і т. і. При всій інформативності тестування дослідникам слід зважати на недоліки цього методу – відсутність якісного аналізу змісту відповідей та причин, що зумовили вибір даних відповідей.

Коли потрібно з'ясувати динаміку певної психічної функції, її походження та механізми формування в загальному процесі становлення особистості, використовують біографічний метод. При аналізі життєвого шляху людини виявляється вплив подій на розвиток її психічних функцій.

Виправдано популярним у практиці досліджень вікової психології є праксо метричний метод (тобто метод аналізу процесу та продуктів діяльності), змістом якого є виявлення психологічних особливостей людини шляхом розгляду й аналізу її творів, листів, малюнків, технічних виробів і інших результатів діяльності. При здійсненні аналізу продуктів діяльності психолог спирається на відображення (проекцію) індивідуальних психологічних особливостей досліджуваного у результатах його діяльності. Тому часто

вживається поняття проективних діагностичних методик. Використання проективних методик у дослідницькій практиці повинно супроводжуватись їх поєднанням з іншими діагностичними методами та спиратись на ґрунтовну наукову підготовку дослідника.

Внаслідок використання емпіричних методів дослідник отримує значну кількість первинної інформації, яку опрацьовує за допомогою методів обробки даних. Специфікою методу кількісного аналізу є статистичне опрацювання даних, а метод якісного аналізу передбачає диференціацію матеріалу за групами, видами, визначення типових тенденцій та винятків.

При тлумаченні опрацьованих даних дослідження використовуються генетичний та структурний методи. Специфікою генетичного методу є інтерпретація даних щодо розвитку психічних функцій, динаміки проходження ними певних стадій, етапів, а структурний метод дозволяє виявити зв’язки однієї психічної функції з іншими структурними компонентами психіки досліджуваного [14].

Довіра – одна з головних соціальних категорій, яка формується в людини в процесі її розвитку й виховання. Вона є ключовим критерієм, на підставі якого індивідуум пізнає навколишню дійсність та аналізує її. Тому в науковій сфері, зокрема в соціології, проблематика довіри посідає важливе місце під час аналізу поведінки людини в складних ситуаціях відносин: наприклад у процесі вивчення міжособистісних стосунків, конфліктів особистості й соціуму, соціальної напруженості в суспільстві. Адже саме довіра є фундаментальною основою, а також надбудовою всіх соціальних відносин.

Довіра є похідною від віри, її проекцією у світ суб’єкт-суб’єктних (насамперед міжособистісних) відносин. Довіра – це, передусім, психічний стан (почуття) і ставлення суб’єкта. Джерела довіри, що спонукають віддатися на віру, покластися на чиєсь сумління, увірити комусь себе, свої справи й долю, можуть бути найрізноманітнішими: усвідомлення власної слабкості; невміння або небажання самому розв’язувати власні проблеми, що змушує людину покладатися на загальноприйняту думку або на чий-небудь авторитет;

цілковита самоідентифікація зі спільнотою, коли втрачається почуття особової визначеності; страх, повага, любов; згода з приводу змісту вірувань і найважливіших цінностей; самоомана як пихатість та надмірна самовпевненість і самопринижения.

Першими звернули увагу на категорію довіри психологи, вважаючи, що довіра – це психічний стан, при якому ми покладаємося на чиюсь думку, яка нам здається авторитетною, водночас відмовляємося від самостійного (незалежного) аналізу питання. Етимологічне коріння словосполучення «мати довіру» (латин. – credo) означає «серце віддаю (кладу)». Це передбачає, що довіра належить до найважливіших психічних станів людини. В «Енциклопедичному словнику» Брокгауза й Ефрона довіру розглядають як психічний стан, унаслідок якого люди покладаються на якусь думку, котру вважають авторитетною, і тому відмовляються від самостійного вивчення питання, що може бути досліджене ними. С. Ожегов тлумачить довіру як упевненість у чиїйсь сумлінності, щирості, в правильності чогось і ґрунтоване на цьому ставлення до когось. У «Новом тлумачному словнику української мови» наведено аналогічну дефініцію довіри як ставлення до когонебудь, що виникає на основі віри в чиюсь правоту, чесність, щирість та ін. До речі, одне з наведених у цьому словнику значень слова «віра» цілком збігається зі значенням терміна «довіра», чого немає в жодному іншому словнику [15].

Аналізуючи генезу феномену довіри, доречно звернутися до психології розвитку. Засновник психосоціальної теорії життєвого циклу людини, американський психолог та і психотерапевт Е. Еріксон розглядав почуття базисної довіри як фундаментальну психологічну передумову всього життя. Під «довірою» науковець розуміє віру в себе самого й почуття незмінної прихильності з боку інших людей. Е. Еріксон як психотерапевт уважає почуття довіри до себе, до людей і до світу наріжним каменем здорової особистості. Зниження рівня довіри й домінування недовіри, що виявляється в підсиленні відчуження індивіда, заглибленні його в себе, розладі у відносинах із

навколишніми людьми – це вже симптоми захворювання, що свідчать про те, що він потребує психологічної допомоги [16].

Концепції саморозкриття С. Джурарда й П. Ласкоу поклали початок вивченню довіри, визначаючи її як явище, що виявляється в процесі саморозкриття й що має ознак добровільності та навмисності. Особливо підкреслювалося, що довірливість у саморозкритті – один із найважливіших показників психологічного здоров'я особистості. «Норма довірливості», тобто здатність відповідати довірою на довіру в спілкуванні, на думку С. Джурарда, формується в дитинстві та на все подальше життя визначає рівень відкритості людини в ставленні до навколишніх.

Один із яскравих представників сучасного соціального психоаналізу, Д. Бразерс уважає довіру до інших базисом взаємодії з людьми. При цьому довіру до іншого розуміємо як внутрішній феномен, що закладається в дитинстві на основі раннього досвіду спілкування та є основою для самодовіри. У ході дорослого спілкування індивід постійно повертається до цього раннього досвіду довіри й ступінь його позитивності відіграє кардинальну роль у нашому ставленні до навколишніх.

Для представників необіхевіоризму феномен довіри – складова частина феномену впевненості, що лежить в основі соціальної компетенції. Навички впевненої поведінки формуються на основі зовнішнього підкріплення, а отже, таким чином посилюється «віра в самоефективність», а вже на її основі – упевненість у собі.

Гештальтпсихологія в особі Ф. Перлза поміщає проблему довіри в контекст особистісної зрілості та прийняття відповідальності за своє життя. Лише інтеграція довіри до себе й довіри до інших є ознакою психологічної зрілості; а одна з послідовниць Ф. Перлза – Е. Шостром – у своїй концепції протиставляє людину-маніпулятора й людину-актуалізатора: першій притаманні брехня, неусвідомленість, контроль і цинізм, другій – чесність, усвідомленість, свобода та довіра. Актуалізатор володіє розвиненою довірою,

поряд з іншими якостями – усвідомленням власної самоцінності, цілісністю, самореалізацією.

Прямий зв’язок самоактуалізації та довіри до себе постулює також більшість засновників руху за гуманістичну психологію: А. Маслоу, К. Роджерс, Р. Мей, Дж. Бюдженталь. У теорії К. Роджерса описано феномен довіри особистості до себе, під яким розуміємо довіру до свого життєвого досвіду, або «цілісне органічне відчуття ситуації», причому йдеться про інтеграцію як фізіологічних потреб, так і культурного контексту існування. Дисгармонія інконгруентних організмічних процесів досвіду «Я» призводить до саморуйнування, невротизації особистості. Довіра до себе, таким чином, виступає найважливішою умовою самоактуалізації індивіда. У цілому можна вважати, що проблему довіри К. Роджерс пов’язує із самоактуалізацією людини й зазначає: людина робить правильний крок, якщо довіряє будь-якому внутрішньому неінтелектуальному почуттю [17].

Отже, довіра – це соціологічна та психологічна категорія для позначення відкритих, позитивних відносин між людьми (сторонами довіри), що відображають упевненість у порядності й доброзичливості іншої сторони, із котрою особа, яка довіряє, перебуває в тих чи інших відносинах, що ґрунтуються на його досвіді. Довіра не має потреби у включенні якоїсь дії, так що обидві сторони є взаємно втягнуті в неї. Довіра є передбаченням покладання на якусь дію, що ґрунтується на тому, що знає одна сторона про іншу.

Довіра – це твердження про те, що поки що невідоме, але має якусь вірогідність статися. Повну довіру часто ототожнюють із вірою, оскільки механізм такої довіри вже не ґрунтується на раціональних засадах, тобто на досвіді й на передбаченні та на попередньому знанні однієї сторони другою й уключає ірраціональні мотиви відносин [18].

Довіра – міждисциплінарне поняття. У різних наукових галузях вона розглядається як очікування, установка, ставлення, стан, почуття, процес соціального обміну й передачі інформації, інших значимих благ, особиста й групова властивість. Деякі соціологи відносять поняття довіри до

ірраціонального ставлення, інші – до раціонального або визначають її сутність як упевненість у діях інших людей, що ґрунтована на почуттях, а не на раціональному розумінні

Довіра й недовіра виникають у відповідь на діяльність іншої людини та є різноманітними реакціями на ті чи інші аспекти поведінки. Будь-які позитивні або негативні відчуття, емоції спричиняють якийсь рівень довіри або недовіри стосовно тих, хто викликав ці відчуття, і ця довіра або недовіра супроводжується позитивними чи негативними діями.

Суб’єкт довіри характеризується не лише емоційною характеристикою (переживанням), пізнавальним аспектом (розумінням), а й діяльністю. Ця діяльність спрямована як на виявлення того, «наскільки» і «в чому» людина залежить від оточення, так і на конструювання такого соціального середовища, яке б забезпечувало взаємну довіру.

1.4. Роль батьків у формуванні довіри у дітей дошкільного віку

Роль батьків у вихованні дітей – велика відповідальна. Батьки є першими вихователями, які зміцнюють і загартовують організм дитини, розвивають її мову і мислення, волю і почуття, формують її інтереси, прагнення, смаки, здібності, виховують любов до знань, допитливість, спостережливість, працьовитість.

Виховання дітей у сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості. Духовний вплив батьківського дому на формування її особистості створюється завдяки щирій материнській ласці, небагатослівній любові батька, домашньому теплу, піклуванню, затишку і захисту, родинній злагоді.

В. Сухомлинський вважав, що сім'я – «джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави». Але з досвіду роботи, ми знаємо. Що не кожна сім'я є саме таким «джерелом», не всі батьки мають певні знання про виховання дітей.

Сімейне виховання – це процес досить складний і завжди пов'язаний з суб'єктивними факторами. Недосвідченість батьків, їхнє намагання опиратися виключно на власний досвід, брак певних педагогічних знань навичок призводить до серйозних помилок.

Однією з важливих передумов виховання в сім'ї є підвищення педагогічної культури батьків. Піднесення педагогічної культури батьків є самоосвіта – читання психолого-педагогічної літератури з проблем виховання дітей у сім'ї; твори класиків української і світової літератури; добірки матеріалів періодичної преси, де широко представлено роль сім'ї у вихованні дітей.

Довіра — це відкриті, позитивні взаємини між людьми. Коли людина довіряє комусь, то вона впевнена у порядності й доброзичливості іншого. Довіра вважається основою всіх соціальних інститутів, у тому числі сім’ї. Батьки часто прагнуть контролювати всі дії своїх дітей, щоб убезпечити їх від потенційних небезпек.

Базова довіра формується в дитини ще на першому році життя. Ця довіра тісно пов’язана з матір’ю або особою, яка її замінює. У перший рік життя дитина не може ні фізично, ні емоційно вижити без людини, якій вона повністю себе довіряє.

Базова довіра тісно пов’язана з явищем безумовної любові. Безумовна любов — це любов без умов, коли дитину люблять просто за те, що вона є. Згодом наявність або брак безумовної любові та базової довіри впливає загалом на довіру людини до всесвіту.

Для формування почуття довіри також важливо, щоби мама (або інший значимий дорослий) проявляла власні почуття та емоції: сміялася, коли весело, та сумувала, коли погано. Так дитина навчиться довіряти не лише іншим, а й самій собі: вірити власним очам та почуттям.

З перших днів появи дитини на світ сім'я покликана готувати її до життя та практичної діяльності, в домашніх умовах забезпечити розумну організацію

її життя, допомогти засвоїти позитивний досвід старших поколінь, набути власного досвіду поведінки і діяльності.

Оскільки мета виховання підростаючого покоління — формування всебічно розвиненої особистості, сім'я, здійснює моральне, розумове, трудове, естетичне і фізичне виховання.

Ефективність виховання дітей у сім'ї залежить від створення в ній належних умов. Головна умова сімейного виховання — міцний фундамент сім'ї, що базується на її непорушному авторитеті, подружній вірності, любові до дітей і відданості обов'язку їх виховання, материнському покликанні жінки, піднесенні ролі батьків у створенні та захисті домашнього вогнища, забезпеченні на їх прикладі моральної підготовки молоді до подружнього життя.

Важливим у сімейному вихованні є те, наскільки родина живе інтересами всього народу, інтересами держави. Діти прислухаються до розмов батьків, є свідками їхніх вчинків, радіють їхнім успіхам чи співчувають невдачам. Виховний вплив сім'ї зростає, якщо батьки цікавляться не лише навчанням, а й позанавчальною діяльністю своїх дітей. За таких умов інтереси сім'ї збігаються з інтересами суспільства, формується свідомий громадянин країни.

Дієвим чинником сімейного виховання є спільна трудова діяльність батьків і дітей. Дітей слід залучати до сімейної праці, вони повинні мати конкретні трудові обов'язки, адекватні їх віковим можливостям. Така співпраця дітей з батьками має сильніший виховний вплив, ніж словесні повчання.

Успіх сімейного виховання значною мірою залежить від організації домашнього побуту, традицій сімейного життя: порядку в сімейному господарстві, залучення дітей до розподілу бюджету сім'ї, загального режиму дня, визначення для кожного робочого місця, зокрема для навчальних занять, дотримання певних сімейних правил (кожна річ має своє місце, прийшов з прогулянки — вимий руки та ін.). Домашній затишок облагороджує дітей.

Провідну роль у сімейному вихованні відіграє мати. Саме вона найсильніше впливає на дітей, особливо в сфері духовно-морального

виховання. Діти, які виростають без материнського тепла і ласки, похмурі, як правило, замкнені, злостиві, вперті.

Не меншим є й вплив батька, особливо коли йдеться про виховання хлопчиків. Проте виконати свої виховні функції батько і мати можуть лише за умови, що вони є справжнім авторитетом для дітей.

Справжнім авторитетом користуються батьки, які сумлінно ставляться до праці, до сімейних обов'язків, активні в громадському житті. Такі батьки уважні до дітей, люблять їх, цікавляться їхніми шкільними та позанавчальними справами, поважають їх людську гідність, водночас виявляючи до них належну вимогливість.

Важко переоцінити роль дідусів і бабусь у сімейному вихованні. Однак це не означає, що батьки повинні перекладати на них свої батьківські обов'язки. Дитині потрібні ті й ті. Сімейне виховання повноцінне лише за розумного поєднання виховного впливу першовихователів — батьків та багатих на життєвий досвід помічників і порадників — дідусів і бабусь.

Саме дідусі й бабусі допомагають вирішити й таку моральну проблему, як виховання у дітей чуйного, уважного ставлення до людей похилого віку. Людяність виховується тільки на прикладі батьків. Якщо діти бачать зневажливе ставлення батьків до дідуся чи бабусі, то годі сподіватися від них іншої поведінки в майбутньому.

Виховання дітей в сім'ї не завжди успішне. Негативний вплив на нього мають об'єктивні (неповна сім'я, погані житлові умови, недостатнє матеріальне забезпечення) та суб'єктивні (слабкість педагогічної позиції батьків) чинники. Найвагомішою серед об'єктивних причин є неповна сім'я, яка з'являється в силу того, що в усіх вікових групах від 20 до 50 років смертність чоловіків більш як утричі вища, ніж жіноча, а у віковій групі 30—34 роки — в чотири рази [19]. Разом з великою кількістю розлучень це призводить до збільшення кількості сімей, у яких мати (рідко — батько) виховує дітей сама. У неповній сім'ї процес виховання ускладнюється, оскільки діти значну частину часу бездоглядні,

неконтрольовані, перебувають на вулиці, нерідко контактують з аморальними людьми.

Негативно позначаються на вихованні дітей і погані житлові умови сім'ї. Як свідчать дані спеціального обстеження, в Україні більше половини молодих сімей не мають окремого житла навіть через 10 років подружнього життя, майже половина сімей проживає з батьками в незадовільних для виховання дітей житлових умовах. У таких сім'ях батьки часто не можуть забезпечити дитину постійним робочим місцем, тому їй важко зосередитися над завданням, з'являється роздратованість, незадоволення, а згодом і небажання виконувати його [20].

Значна частина сучасних сімей припускається помилок у вихованні дітей. Родини, які продукують так званих педагогічно занедбаних дітей, з погляду педагогіки можна поділити на такі три групи: педагогічно неспроможні, педагогічно пасивні та антипедагогічні.

Перша група – сім'ї, в яких батьки намагаються виявити певну активність у вихованні дітей, проте роблять це невміло. їх виховний вплив непослідовний, педагогічно необґрунтований. Найчастіше вони керуються власним досвідом, якого набули, коли свого часу їх виховували батьки (авторитарний стиль, обмеження свободи, погрози і покарання або вседозволеність, потурання примхам).

Друга група – сім'ї, які не виявляють особливої активності у вихованні дітей, тобто педагогічно пасивні. Вони з об'єктивних (хвороба, зайнятість, часта відсутність) або суб'єктивних (відсутність єдиної точки зору на виховання, розлад між батьками, часті конфлікти та ін.) причин не можуть належним чином виховувати дітей. У таких сім'ях стосунки між батьками напружені, конфліктні. За сімейними негараздами вони не знаходять часу для виховання дітей, втрачають контроль за ними.

Третя група – сім'ї, що характеризуються антипедагогічними, аморальними умовами виховання дітей. У таких сім'ях панує дух неповаги до правил моралі та вимог законів. Батьки своєю поведінкою (пияцтво, злодійство,

розпуста тощо) створюють у сім'ї антипедагогічну обстановку, намагаються виправдати відхилення від норм поведінки у своїх дітей, протиставляють вимогам дощкільного закладу свої сімейні вимоги [21].

У сучасних умовах склався ще один тип сімей, що потребують особливої уваги з боку дошкільного закладу, – сім'ї, в яких батьки займаються бізнесом. Вони забезпечують дитину всім, про що тільки вона може мріяти. Однак на виховання їм бракує часу, тому вони передоручають цю справу гувернанткам. Батьки не дозволяють їм гратися у дворі з однолітками, підбирають для них друзів лише зі свого кола. Витрачання грошей дітьми ніхто не контролює. Для них у сім'ї не існує слова «не можна», тому вони ігнорують і шкільну дисципліну. Батьки ж трактують її як посягання на свободу їх дитини.

Сім'я функціонує на основі спільного побуту, економічного, морально-психологічного укладу, виховання дітей, взаємної відповідальності. Вона забезпечує соціалізацію людини, самореалізацію особистості, захист від проблем, сприяє формуванню особистості з усталеною поведінкою.

Життєдіяльність сім'ї реалізується через основні її функції: матеріально-економічну (бюджет сім'ї, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві, набуття професії, відновлення втрачених на виробництві сил); житлово-побутову (забезпеченість житлом, ведення домашнього господарства, організація побуту); репродуктивну (продовження людського роду); комунікативну (створення сприятливого сімейного мікроклімату, внутрісімейне спілкування, взаємостосунки сім'ї з мікро- і макросередовищем, контакт із засобами масової інформації, літературою, мистецтвом); виховну (формування особистості дитини, передача їй соціального досвіду); релактивну (організація вільного часу та відпочинку).

Сім'я є різновіковим колективом. Структура її багато в чому залежить від звичаїв, культурних і національних традицій, моральних та правових норм. У межах її формується система стосунків між старшими та молодшими, батьками і дітьми, що визначає психологічний клімат в сім'ї. Тут формується світогляд дитини, ставлення до навколишнього світу. Спільне ведення домашнього

господарства впливає на рівень матеріальної забезпеченості, можливості самореалізації особистості, її смаки, уподобання, ціннісні орієнтації, культуру. У сім'ї дитина набуває вмінь і навичок в різних сферах суспільного життя, насамперед, навичок людського спілкування. Поступово в неї формується досвід сімейного життя, ставлення до родини.

Сучасні сім'ї різноманітні, і від того, в якій саме живе дитина, залежить, яким змістом наповнюється процес формування її особистості. Умовно сім'ї поділяють на благополучні та неблагополучні.

Благополучна сім'я – сім'я з високим рівнем внутрішньо сімейної моральності, духовності, координації та кооперації, взаємної підтримки та взаємодопомоги, з раціональними способами вирішення сімейних проблем.

Неблагополучна сім'я – сім'я, яка через об'єктивні або суб'єктивні причини втратила свої виховні можливості, внаслідок чого в ній виникають несприятливі умови для виховання дитини [22].

Захистити дітей від сімейного неблагополуччя може система регулювання сімейного виховання. Організацію допомоги батькам, якщо вони мають бажання нею скористатися, здійснюють вчитель, на основі формування стосунків співробітництва, взаємодопомоги, взаєморозуміння.

Отже, педагогічне середовище розвитку дитини створюється в процесі сімейного виховання, залежить від типу сім'ї. Розуміння цього педагогами сприяє поглибленню зв'язків з нею, пошуку можливостей щодо корекції сімейного виховання, підвищення педагогічної культури батьків, захисту дитини від несприятливого впливу неблагонадійної сім'ї.

В усі часи і серед різних народів родинне виховання було і є незмінною цінністю, головною духовною основою життя нації, могутнім соціальним феноменом, який найтісніше об'єднує людей, неперевершеним чинником самовиявлення людини в усіх її іпостасях: немовля, дитина, підліток, юнак (дівчина), чоловік (жінка), син (дочка), дідусь, бабуся, онук та ін.

Сім'я – мала соціально-психологічна група, члени якої пов'язані шлюбними або родинними стосунками, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю.

Соціальна роль сім'ї обумовлена потребою суспільства у фізичному і духовному відтворенні населення. Будучи одним із найважливіших елементів суспільства, значною мірою залежачи від процесів і тенденцій у ньому, сім'я є відносно автономним соціальним інститутом, що зумовлює її соціальну стійкість, захищеність, навіть недоступність для соціальних експериментувань. Як і кожне соціальне явище, вона також розвивається.

Порушення функцій сім'ї може бути пов'язане з політичними, соціально-економічними умовами її життя, особистісними якостями її членів, особливостями їхніх взаємин. Неблагополуччя у сім'ї породжує проблеми у розвитку дітей.

У сучасній сім'ї особлива роль належить функціям духовного спілкування, емоційної підтримки, виховній функції, оскільки суспільство, навчально-виховні заклади не можуть забезпечити таких унікальних умов для емоційно-духовного життя особистості, якими володіє сім'я. Саме завдяки проживанню в сім'ї, цілеспрямованим її зусиллям людина пізнає, осягає свою людську сутність, обов'язки перед іншими людьми, передусім перед батьками і дітьми, утверджує в собі все людське. Для цього вона повинна виростати в сім'ї, в якій витає дух любові, всі чуйно, турботливо ставляться одне до одного. Адже уроки доброти, любові, здатність до співпереживання неможливо почерпнути з книжок. Ці якості виробляються в дитині передусім під час її взаємодії з найближчими їй людьми. Відчуваючи любов до себе, спостерігаючи, у чому це виявляється, дитина вчиться любити інших людей. А любов до дитини виростає із взаємної любові батьків, від уроків любові, отриманих ними у своєму дитинстві, від щирості їхніх стосунків зі своїми батьками.

Особливості виховної функції сім'ї полягають у тому, що вона одночасно виховує дорослих і дітей та реалізується у таких трьох головних аспектах:

Становлення, розвиток, виховання дитини як особистості, сприяння розвитку її здібностей. Сім'я репрезентує дитині суспільство, забезпечує передавання їй соціального досвіду, охороняє її права.

Здійснення виховного впливу сім'ї на кожного індивіда впродовж усього його життя. Кожна сім'я має свою систему виховання, засновану на певних ціннісних орієнтаціях. Спочатку несвідомо, орієнтуючись на почуття близьких людей, дитина починає розуміти, що в її поведінці їх радує, а що засмучує Пізніше у неї формуються уявлення про те, що є прийнятним у сім'ї, а дорослішаючи, вона починає усвідомлювати принципи, на яких вибудовуються стосунки в її сім'ї, порівнювати їх з ідеальною, на її погляд, системою.

Спонукання дітьми саморозвитку, самовдосконалення своїх батьків та інших родичів. Дитина є невичерпним джерелом життєвих успіхів, емоційних стимуляторів для дорослих. Ледь з'явившись на світ, вона значно розширює його горизонти для своїх батьків, вносить у їхнє життя багато нового. Підростання, дорослішання дитини потребує нових знань, виховних умінь і навичок дорослих, реалізації своєї соціальної ролі на більш високому рівні. Виховуючи дитину, батьки самі повинні поводитися на рівні вимог, які їй пред'являють. Очевидно, на цьому ґрунтуються твердження, що не сім'я соціалізує дитину, а дитина соціалізує дорослих [23].

В ранньому шкільному віці дитина повністю ототожнює себе зі своєю сім'єю, передусім із батьками; її емоційний світ майже цілком залежить від атмосфери в сім'ї. Саме тут вона пізнає й опановує моделі моральної поведінки, взаємодії з іншими людьми, природою тощо.

Головним інститутом виховання - це сім'я. Те, що дитина в дитячі роки набуває в сім'ї, він зберігає протягом усього подальшого життя. Важливість родини в тому, що в ній дитина знаходиться протягом значної частини свого життя, і по тривалості свого впливу на особистість жоден з інститутів виховання не може зрівнятися з сім'єю. У ній закладаються основи особистості дитини, і до вступу до дошкільного закладу він вже більш ніж наполовину сформувався як особистість.

Сім'я – це особливого роду колектив, який грає у вихованні основну, довгострокову і найважливішу роль.

Виховувати – не значить говорити дітям хороші слова, наставляти і збудовувати їх, а, насамперед, самому жити по - людськи.

Мета виховання – сприяти розвитку людини, що відрізняється своєю мудрістю, самостійністю, художньою продуктивністю і любов'ю. Необхідно пам'ятати, що не можна дитини зробити людиною, а можна тільки цьому сприяти і не заважати, щоб він сам у собі виробив людини.

Головні підстави, яких необхідно триматися при вихованні дитини під час сімейної його життя: чистота, послідовність у відношенні слова і справи при звертанні з дитиною, відсутність сваволі в діях вихователя або обумовленість цих дій і визнання особистості дитини постійним звертанням з ним як з людиною і повним визнанням за ним права особистої недоторканності.

Уся таємниця сімейного виховання в тому й полягає, щоб дати дитині можливість самому розгортатися, робити все самому; дорослі не повинні забігати і нічого не робити для своєї особистої зручності і задоволення, а завжди відноситися до дитини, з першого дня появи його на світ, як до людини, з повним визнанням його особистості і недоторканності цієї особистості.

Таким чином, для того, щоб максимізувати позитивні і звести до мінімуму негативний вплив сім'ї на виховання дитини необхідно пам'ятати внутрісімейні психологічні фактори, що мають виховне значення: брати активну участь в житті сім'ї; завжди знаходити час, щоб поговорити з дитиною; цікавитися проблемами дитини, вникати в усі виникають в його житті складності і допомагати розвивати свої вміння та таланти; не чинити на дитину ніякого натиску, допомагаючи йому тим самим самостійно приймати рішення; мати уявлення про різні етапи в житті дитини; поважати право дитини на власну думку і вміти стримувати власницькі інстинкти і ставитися до дитини як до рівноправного партнера, який просто поки що володіє меншим життєвим досвідом; з повагою ставитися до прагнення всіх інших членів родини робити кар'єру і самовдосконалюватися.

РОЗДІЛ 2
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТИПІВ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ БАТЬКІВ І ФОРМУВАННЯ ДОВІРИ У ДІТЕЙ

2.1. Вплив стилю батьківства на розвиток довіри у дітей

Сімейне виховання – одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків із повсякденним впливом сімейного побуту. Головне завдання сімейного виховання – підготовка дітей до життя в наявних соціальних умовах, набуття ними знань, умінь і навичок, необхідних для нормального формування особистості в умовах родини.

Питання впливу сім'ї на формування особистості дитини є досить актуальним, йому присвячено книги, підручники, кандидатські дисертації, статті. Зокрема, розвиток сімейної педагогіки розглядали Єпіфаній Славинецький, Симеон Полоцький. Аналіз сімейного виховання міститься в роботах О. Радищева, М. Новикова. Проблема сім'ї та домашнього виховання відображена у творчості М. Добролюбова, М. Пирогова, В. Белінського, О. Герцена. У ІІ пол. ХІХ – поч. ХХ ст. сімейне виховання відобразилося у працях К. Ушинського, М. Шелгунова, П. Лесгафта, П. Каптерева та ін. ІІ пол. ХХІ ст. характеризується експериментальним вивченням сім'ї: Є. Арнаутова, Т. Маркова, В. Титаренко та ін. Праці сучасних учених присвячені проблемі психології сім'ї, тактиці домашнього виховання (А. Кошелєва, А. Співаковська та ін.).

Існує багато визначень поняття «сім'я» з наукової точки зору. Сім'я – це геніальне творіння природи й суспільства. Зв'язок між двох осіб різної статі, що називається шлюбом, – це не просто природний союз і не просто цивільний договір, а передусім моральний союз, який виникає на основі взаємної любові, на довірі, які поєднали свої долі, мають надмету – продовжити рід людський, народити й виховати дитину [24]. Або сім'я – суспільний механізм відтворення

людини, мала група, заснована на стосунках: взаємини між чоловіком і дружиною, батьками й дітьми, члени якої пов’язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю і взаємодопомогою.

Із зазначених термінів ми бачимо, що саме через сім’ю відбувається виховання дитини. Сім’я здійснює виховний вплив на дитину з перших днів народження. Засоби догляду й годування, загальний режим формують у дитини перші звички, від яких залежить подальша її поведінка. Завдання батьків полягає в розвиткові мислення й мови дітей, активності й витримки, самостійності в різних виявах життєдіяльності, прищепленні навичок самообслуговування тощо. У шкільному віці, коли основним змістом життя стає навчальна діяльність і формується характер, важливо, щоб родина підтримувала тісний зв’язок із дошкільним закладом, заохочувала дітей до посильної праці й участі в громадській роботі, привчала їх до чіткоґ режиму дня. Завдання батьків – допомагати дітям виробити твердий характер, розумно розширюючи самостійність, підвищуючи їхню роль у житті домашньому і шкільному, в обранні майбутньої професії тощо [25].

Виховання – процес, у якому взаємно впливають один на одного і ті, хто виховує, і ті, кого виховують. Він передбачає як здійснення батьками цілеспрямованих дій, спрямованих на досягнення певного результату, так і не свідомого впливу на дитину, який виникає постійно в процесі їх спілкування.

Багато прикрих помилок і педагогічних вад у сімейному вихованні й навчанні дітей буває саме в тому, що батьки не завжди ознайомлені з тим педагогічним мінімумом, яким повинен оволодіти кожен, хто взявся за таку відповідальну й таку важливу для суспільства справу, як догляд і виховання підростаючого покоління.

У кожній сім’ї між дитиною і батьками складаються особливі стосунки. Від характеру сімейного спілкування залежить формування деяких властивостей дитини та її поведінки. Батьки використовують методи і засоби виховання, які допомагають привнести у свідомість дитини певну систему норм і правил, долучають її до моральних цінностей. Стиль сімейного виховання у

психології прийнято визначати як своєрідне поєднання батьками соціальних вимог (очікувань) і контролюючих санкцій у своїх ставленнях до дитини.

На вибір стилю родинного виховання впливають:

- типи темпераментів батьків, їх сумісність;
- традиції сімей, в яких виховувались самі батьки;
- науково-педагогічна література, яку читають батьки;
- рівень освіти батьків.

Стилі виховання в сім'ї традиційно поділяютьна авторитарний, ліберальний, демократичнийта гіперопіку. Кожен із цих стилів по-своєму впливає на психічний розвиток дитини.

1. Авторитарний стиль виховання. Батьки, що дотримуються цього стилю, жорстко контролюють, вторгаються в особистий простір дитини, пригнічують силою, вирішують за дитину, що їй краще, не цікавляться особистою думкою дитини, не визнають їїправа.Всі рішення приймають батьки, які вважають, що дитина майже в усьому повинна підкорятися їхній волі, авторитету. Батьки вимагають від дитини порядку, дисципліни, чіткого виконання всіх обов'язків. В особистості змалку виховують почуття відповідальності, вміння долати труднощі. Надто високі вимоги, які ставлять до дитини, потребують максимальної мобілізації всіх розумових і фізичних здібностей. Від дитини вимагають досягнення успіху в різних сферах. Це стає самоціллю, але при цьому страждає духовна сфера. Авторитарний стиль виховання може призвести до відхилення у поведінці (особливо тоді, коли батьки прагнуть бачити свою дитину лідером). Така психологічна установка сприяє появі страху невдачі, поразки. Дитина втрачає стимули до корисної діяльності, в неї виникає недовіра до людей, вона прагне уникати контактів з ними. Дитина прагне замінити спілкування з батьками, вчителями на спілкування з однолітками. Дитина підкоряється владним людям, а щодо слабших за себе виявляє жорстокість, агресію, ігнорує людську гідність.

Для того, щоб зберегти стосунки зі своїми дітьми і водночас підтримувати їх упевненість у собі й самостійність, необхідно обмежити зону

свого контролю, поступово передаючи дитині відповідальність за їхні дії та вчинки. Враховуйте позицію та бажання дитини, її переживання. Намагайтеся давати інструкції у формі пропозиції, а не розпорядження (наказу). Будь-які осудження повинні бути адресовані не до особистості дитини, а до конкретних її дій (не дитина погана, а сам вчинок, який вона вчинила).

2. Ліберальний стиль виявляється у недостатній увазі до дитини з боку батьків. Дитина в сім'ї належить сама собі. Їй надають необмежену свободу, не встановлюють будь-яких обмежень. Такі діти схильні до неслухняності та агресивності, поводяться неадекватно та імпульсивно. Нездатність сім'ї контролювати поведінку дитини може призвести до входження її до асоціальних груп, оскільки у неї не сформувалися психологічні механізми, необхідні для самостійної, відповідальної поведінки у суспільстві. Дітям притаманне раннє вживання алкоголю чи інших психотропних речовин, які згубно діють на психічний стан. Згодом такі діти конфліктують з тими, хто їм не підкоряється. Вони не здатні враховувати інтереси інших людей, встановлювати стійкі емоційні зв'язки, не готові до обмежень і відповідальності, відчувають байдужість до близьких. З іншого боку, сприймаючи брак правильного виховання з боку батьків як виявлення байдужості й емоційного неприйняття, дитина відчуває страх і невпевненість, внутрішню порожнечу, яка викликає порушення в емоційній сфері.

Для гармонічного розвитку дитини спробуйте змінити тактику спілкування: відновіть взаємну довіру й повагу; чітко позначте функціональні обов'язки дитини в родині, свої вимоги й очікування; проявляйте теплоту та ніжність до дитини, підкреслюйте її важливість для вас і винятковість; розмовляйте з нею і цікавтеся її думкою.

3. Демократичний стиль виховання. Особливістю цього стилю взаємин є тверде, послідовне і водночас гнучке виховання. Дитина виховується як самостійна особистість. Також батьки орієнтовані на її активну роль у родині. На відміну від ліберального стилю виховання цей процес не пущений на самотік, а проходить під дбайливим і чуйним контролем батьків. Вони

адекватно оцінюють можливості, успіхи і невдачі дитини; їм властиві глибоке розуміння дитини, цілей і мотивів її поведінки.

При демократичному стилі виховання відбувається найбільш гармонічний і різносторонній розвиток особистості дитини. Він сприяє розвитку самостійності, активності, ініціативи і соціальної відповідальності.

4. Гіперопіка (надмірна опіка). Цей стиль характеризується надмірним піклуванням, попередженням активності, бажанням зробити все за дитину. З раннього дитинства діти дуже прив'язані до батьків. По мірі зростання самостійності, і, особливо, в перехідному віці, ця залежність починає дитину обтяжувати. Погано, якщо дітям не вистачає батьківської любові, але надмірна опіка також шкодить дитині, а батьки інколи плутають любов і опіку. Вона затрудняє формування у дітей внутрішньої автономії та породжує залежність як рису характеру. Люблячі матері часом не здатні уявити дитину окремо від себе. Батьки звикли до своєї дитини і не схильні помічати вікових психологічних змін, що відбуваються з нею. Вона виросла, змінилася, а батьки все ще бачать її такою, якою вона була декілька років тому, причому власна думка їм здається беззаперечною. В цей час діти набувають критичного ставлення до батьків, вони починають чинити опір, аце часто ображає батьків.

У пошуках компромісного способу виховання, який би сприяв самодисципліні та відповідальності дітей, дослідниця запропонувала розрізняти три різні стилі:

- авторитарне, що характеризується суворою дисципліною, беззаперечним послухом та контролем дітей шляхом покарань;
- поблажливе, яке характеризується емоційним теплом та небажанням впроваджувати різні правила;
- авторитетне – більш збалансований підхід, згідно з яким батьки очікують, що діти дотримуються певних стандартів поведінки, але також заохочують своїх малят думати про себе та розвивати власну самостійність і відповідальність.

Авторитарний стиль виховання – це стиль, при якому батьки недооцінюють позитив, який є в їхніх дітях і віддають перевагу контролю. Цей спосіб виховання іноді пов’язують з агресивно-командним впливом батьків.

З одного боку, це забезпечує певний психологічний комфорт: можна менше хвилюватися за дитину, не боятися, що вона наробить помилок. Але з іншого боку, надмірний батьківський контроль унеможливлює розвиток самостійності дитини: він не може навчитися ініціативності, відповідальності, наполегливості, самоконтролю. Адже самоповага і впевненість у собі формуються лише за умови, що людина має можливість сама поставити собі мету й досягти її самостійно. В умовах постійного керування з боку батьків такою метою може стати лише протистояння дорослим, рішення не підкоритись їхнім вимогам. Якщо підліток досягає мети – виникає конфлікт з батьками, якщо ж батьки зможуть «переламати» дитину – у неї розвивається почуття власної неспроможності, пасивність, безініціативність, безвідповідальність. Така невпевненість у собі розповсюджується і на стосунки з однолітками: учень не може відстоювати свою думку, пасує перед більш упевненими в собі друзями і вчителями.

Для того, щоб зберегти стосунки зі своїми дітьми і водночас підтримувати їх упевненість у собі й самостійність, необхідно обмежити зону свого контролю, поступово передаючи дітям відповідальність за їхні дії та вчинки. Це може бути досить серйозним психологічним випробуванням для батьків: адже дитина може наробити помилок, які доведеться потім виправляти. Наприклад, рішення дитини піти до басейну може призвести до його застуди, лікування, ускладнень. Але якщо не пустити його, то наслідки можуть бути ще гіршими: і для стосунків з батьками (образа, недовіра, спроби приховувати від дорослих свої наміри) і для авторитету дитини серед товаришів (діти зневажливо ставляться до однолітків, які підкорюються дорослим), і для самооцінки особистості (неможливість відстояти своє рішення інтерпретується дитиною як нерішучість, слабкість волі або як відсутність поваги, нерозуміння з боку сім’ї).

Таким чином, батьки стоять перед вибором: подбати про власний спокій і утримати дитину від самоствердження чи дати підростаючій особистості певну свободу, щоб вона могла розвиватись, учитись на своїх досягненнях і помилках.

Щоб зберегти психологічний контакт із старшокласниками, батьки повинні враховувати дорослішання дітей, відмовляючись від авторитарних методів виховання, навіть якщо вони здавалися раніше успішними.

Демократичний стиль виховання ставить у центр виховного процесу дитину, передбачає розумні вимоги й високу чуйність батьків. Демократичні батьки можуть мати високі очікування від своїх дітей, але при цьому надають їм ресурси й підтримку, необхідні для успіху в житті. Демократичні батьки прислухаються до своїх дітей і демонструють їм свої любов і підтримку, при цьому встановлюючи обмеження і правила.

Діти, яких виховують у демократичному стилі, як правило, мають розвинені навички саморегуляції, упевнені в собі, а у майбутньому здатні будувати щасливі взаємини. Дослідження психологів свідчать, що, навіть дотримуючись демократичного стилю виховання, батьки повинні бути гнучкими й ураховувати цілі, які вони ставлять перед дитиною, а також особливості її характеру.

Виховуючи дитину в такому стилі, батьки сприяють максимальному розвитку її потенціалу:

- батьки допомагають дитині поставити цілі і встановлюють обмеження відповідно до віку, здібностей та інтересів дитини;

- батьки заохочують дитину, хвалять її, відзначаючи її досягнення;

- батьки піклуються про позитивні взаємини з дитиною, регулярно виділяючи час на ігри та спільні заняття, спілкування й обговорення поточних подій;

- батьки встановлюють для дитини правила, що сприяють її розвитку, формують дисципліну, виховують повагу до себе й тих, хто навколо.

Демократичний стиль виховання допомагає батькам виростити дитину впевненою в собі й успішною.

Батьки, які виховують дитину в демократичному стилі, навчають її мислити й самостійно виконувати роботу. Але при цьому їх очікування від дитини досить високі. Коли дитина порушує визначені правила, батьки встановлюють їй справедливе покарання за її вчинки.

Однак демократичні батьки мають виявляти гнучкість. Якщо вчинок дитини неоднозначний, батьки дозволяють їй розповісти про причини її поведінки і пояснюють, у чому вона помилялася. Демократичні батьки послідовні у вихованні й ураховують усі обставини, унаслідок чого дитина вчинила так чи інакше.

Поблажливий стиль виховання виявляється у недостатній увазі до дитини з боку батьків, дитина в сім'ї належить сама собі, вона фактично не знає заборон і обмежень з боку батьків. Трапляються часті сварки, бійки між батьками, тому діти проводять багато часу на вулиці. Нездатність сім'ї контролювати поведінку дитини може призвести до входження її до асоціальних груп, оскільки в неї не сформувалися психологічні механізми, необхідні для самостійної, відповідальної поведінки у суспільстві.

Згодом такі діти конфліктують з тими, хто їм не підкоряється. Вони не здатні враховувати інтереси інших людей, встановлювати стійкі емоційні зв'язки, не готові до відповідальності. З іншого боку, сприймаючи брак правильного виховання з боку батьків як виявлення байдужості й емоційного неприйняття, дитина відчуває страх і невпевненість, внутрішню порожнечу, яка викликає порушення в її емоційній сфері.

Пізніше, у 1983 році, дослідники додали четвертий стиль – непричетне виховання. Непричетні батьки забезпечують дітей їжею та дахом над головою, але дають мало емоційної підтримки та не дотримуються стандартів поведінки.

Згодом вчені розглядали ці стилі в контексті категорій «вимогливості» та «чуйності». Обидві ці якості є бажаними для гармонійного зростання дитини, але не кожен метод виховання їх забезпечує. Так, авторитетне виховання є одночасно чуйним і вимогливим, саме його вважають оптимальним стилем. Інші ж не мають однієї або двох якостей. Авторитарне виховання вимагає, але

не реагує. Поблажливе є чуйним, але не вимогливим. А непричетне виховання дітей не має жодної з цих ознак.

Аби оцінити наслідки для дитини того чи іншого методу виховання, дослідники визначають поведінкові моделі батьків за допомогою різних опитувань, враховують соціально-економічний статус родини тощо. На основі всебічного аналізу, визначають, наскільки важливою була роль батьківства у їхньому житті.

Вважають, що діти з авторитетних сімей добре поводяться та досягають успіху в навчанні. Вони, як правило, емоційно здорові, винахідливі та соціально активні.

Діти з авторитарних сімей натомість більш схильні до агресивної чи непристойної поведінки у майбутньому. Вони частіше страждають від занепокоєння, депресії або низької самооцінки.

Діти, чиї батьки дотримувалися поблажливого стилю виховання, можуть менш імовірно зазнавати поведінкових проблем. Вони також матимуть менше емоційних труднощів, аніж діти з авторитарних родин. Але вони, як правило, мають більше проблем, ніж діти авторитетних батьків, і не такі успішні.

Діти з непричетних сімей є найслабшими за всіма показниками. Згідно з дослідженням професора Лоренса Штейнберга у 2001 році, більшість неповнолітніх правопорушників мають батьків, котрі дотримувалися моделі непричетного виховання.

Як і будь-яка класифікація поведінки людини, ця теж має свої нюанси, наприклад звичайні культурні обмеження. Баумрінд сформувала свою систему розуміння батьків у США, а спостерігала вона переважно за білошкірими людьми середнього класу. Попри те, що ідеї Баумрінд були застосовані у різних країнах, таких як Бразилія, Китай, Скандинавія, Туреччина, держави Європи, є низка інших досліджень, що спростовують цю систему класифікації.

У дослідженні 2002 року корейсько-американського батьківства вчені виявили, що понад 75% населення не вписуються у жодну з стандартних категорій. Можливо, саме культурні відмінності можуть пояснити, чому різні

дослідження дають різні результати. Наприклад, у спостереженні іспанських дітей було встановлено, що діти з поблажливих родин так само і навіть краще поводяться та добре дисципліновані, як і діти з авторитетних сімей.

Отже, ці стилі вважать стандартною системою класифікації, проте через суттєвий вплив зовнішніх факторів, як-от спілкування з однолітками, соціальна, економічна чи культурна ситуація країни тощо, сьогодні більшість батьків перебувають на межах цих категорій.

У родині повинні виховуватися як дорослі, так і діти. Ще К. Д. Ушинський зазначав, що естетично впливати безпосередньо на дітей – важко і що треба дорослим давати естетичну освіту. Статуї, картини, природа впливають скоріше на дорослих, а вони вже вносять цей уплив у життя, в слова, в рухи тіла, в домашнє середовище, в одяг, у поводження з дітьми, – і вже в цій формі діти сприймуть прекрасне.

Від дорослих залежить, як дитина буде в подальшому сприймати світ: у позитивному чи негативному плані. Дитина як губка усмоктує взаємостосунки в родині. Добробут людини в сім'ї переноситься на інші сфери взаємостосунків у дитячому садку та ін. Якщо немає між батьками й дитиною душевної близькості, то це може призвести до негармонійного розвитку особистості дитини.

Оскільки виховання – головна сфера діяльності старших поколінь, то до батьків обставини життя ставлять вагомі соціально-психологічні й педагогічні вимоги:

– почуття високої відповідальності перед собою й людьми за виховання дітей в ім'я майбутнього;

– фізичне здоров'я батьків, що має забезпечити народження здорового потомства й створити належні умови для розвитку й виховання дітей;

– генетична грамотність;

– достатня психолого-педагогічна культура;

– любов до дітей;

– володіння справжнім авторитетом;

– знання досвіду народної педагогіки у вихованні дітей;

– створення в сім'ї умов для всебічного гармонійного розвитку особистості;

– здатність формувати в сім'ї культ Матері й Батька;

– добре розвинені почуття материнства й батьківства [24].

Чим старша дитина, тим більше відповідальності лягає на плечі батьків. У сучасному світі, де прогресує новітня техніка, на дитину впливає багато зовнішніх факторів (дитячий садок, учителі, родичі, друзі, комп'ютер, інтернет та ін.), і тому батьки повинні цікавитися, що відбувається у світі, щоб мати змогу дати цінні поради своєму чаду. Щоб не втратити перед дитиною авторитет, батьки повинні рости разом зі своїми дітьми. У батьків єдина мета – виростити дитину фізично та морально здоровою, розкрити її творчі здібності, дати їй освіту.

Важливою частиною емоційного фону сімейного життя є повага та любов між батьками. У деяких сім'ях як батько ставиться до матері, так і дитина переймає свою поведінку до неї. Також існує демографічний фактор, який показує, що структура і склад сім'ї (повна, неповна, однодітна, багатодітна та ін.) безсумнівно впливають на виховання дітей. У гармонійній повній родині взаємостосунки між усіма членами будуються на любові, розумінні, це дає змогу творчо виявити себе дитині в тому чи тому виді діяльності.

У деструктивних сім'ях, де батьки не можуть знайти спільної мови, більш за все страждають діти, бо мають ще не стійку психіку, і вважають себе не потрібними, покинутими в цьому світі. Це все безумовно впливає на розвиток особистості. Адже фундамент закладається ще в дитинстві, і вже важко змінити людину у дорослому віці.

Найбільш нестійка психіка дитини в неповних родинах. Мати намагається своєю увагою, турботою, піклуванням замінити батька. Тим самим бере на себе вдвічі більше відповідальності. Занадто контролюючи своє дитя, вона виховує несамостійну, емоційно вразливу, егоїстичну особистість. Дитина

повинна мати вибір, власну позицію і не боячись висловлювати свої бажання, думки та міркування.

Формування позитивних звичок поведінки – одна із задач сучасної сім'ї. Ці звички, які торкаються основних, важливих для морального розвитку дітей галузі соціальних відношень, допомагають їм правильно орієнтуватися в навколишньому середовищі. До них належать звички дотримання чистоти, порядку, поваги до старших та ін.

Стиль взаємовідношень дорослого із дитиною багато в чому визначає ступінь усталеності дисциплінованості дитини. Різкі, нестримані, нетерплячі батьки створюють напружену обстановку: часті нотації, крики визивають у дитини негативні емоції, знижується працездатність, що веде за собою недотримання норм і правил поведінки. Батькам треба частіше звертати увагу на поведінку дитини, адже від перевтоми (як розумової, так і фізичної) падає інтерес до діяльності, виникає дратівливість. У такому випадку батьки не повинні сварити дітей, а надати їм можливість відпочити й набратися сили. Не треба забувати, що за характером діти можуть бути або сангвініком, або меланхоліком. Перший – легко пристосовується до нових обставин, може чітко змоделювати свою подальшу поведінку, виявляє ініціативу. Другий, навпаки, спокійний, більш замкнутий, воліє йти за лідером. Ці обставини теж треба враховувати батькам і не вимагати від дитини того, що за своєю природньою сутністю вона не може зробити. До кожної дитини треба мати індивідуальний підхід.

Отже, сім'я – це перший та найбільш значущий виховний інститут у житті людини. Найголовніша роль у сімейному вихованні відводиться культурним цінностям родини. Саме від родини залежить, якою виросте їх дитина, як вона буде сприймати оточуючий світ та оточуючих людей. І слід не забувати, що «вади дитини не народжуються, а виховуються». Тільки дотримання всіх перелічених вище правил і норм поведінки дадуть змогу виховати батькам всебічно розвинену особистість.

2.2. Типи прив'язаності батьків як моделі для дитячого емоційного розвитку

Психологія батьківства залишається однією з найбільш складних та малорозроблених галузей психологічної науки. Незважаючи на деякі наукові розвідки вивчення проблеми материнства, (В. Кравець, Р. Овчарова, І. Братусь, Т. Говорун, Ю. Шмурак, Г. Філіпова та ін.), досліджувана сфера вивчена недостатньо.

Слідом за Г. Філіповою, С. Мінюровою, Є. Тетерлевою визначаємо материнство не лише як умову для розвитку дитини, але і як особливу потребнісно-мотиваційну складову психології жінки, що формується протягом усього життя.

Дослідники отримали експериментальне підтвердження широко обговорюваного факту фрустрації деяких особистих потреб батьків в період догляду за немовлям і дитиною раннього віку. Значні зміни відбуваються в частоті виборів мотивів, пов'язаних з дозвільною стороною життя. Якщо матері немовлят ставили мотив дружнього спілкування на лідируючі позиції в 9,5% випадків, а мотив задоволення особистих інтересів – в 7%, то матері дітей раннього віку обирають ці мотиви в 23 і 22% випадків відповідно. Під час перебування у відпустці по догляду за дитиною жінки були обмежені як у своїх соціальних контактах, так і в можливості задоволення власних інтересів [26].

Узагальнюючи матеріал, отриманий в процесі теоретичного дослідження теми, було створено модель самоідентичності жінки в період раннього онтогенезу дитини на основі гендерної моделі, описаної М.Г. Ткалич [27].

За М.Г. Ткалич, до структурних компонентів гендерної ідентичності особистості належать: уявлення, самооцінка, плани.

Уявлення (когнітивний компонент): більшість матерів в період раннього розвитку дитини починають уявляти себе як окрему особистість, проте коли материнство деструктивно впливає на особистість жінки, вона застрягає на єдиному образі «мама-дитина» як одне ціле.

Гендерна самооцінка (афективний компонент): при адекватній і вчасній сепарації від дитини жінка починає відображати прагнення бути собою. Проте коли цей процес не відбувся, самооцінка теж буде мати розмиті межі, і жінка втрачає себе в материнстві, навіть коли дитина вже цього не потребує.

Гендерні плани, способи та структури поведінки (конантивний компонент), які репрезентуються і реалізуються в трьох об'єктивних просторах гендерної буттєвості особистості – це середовище (в першу чергу, сім'я), організм (не приділення необхідної уваги власному здоров'ю) та діяльність (яка зводиться до материнських функцій і втрату власної особистої діяльності).

Підсумовуючи досліджену літературу, було розроблено схему новоутворень і змін у психології жінки, яка вперше стала мамою. Серед новоутворень було виділено: нова роль (мами); страхи (за життя, здоров'я дитини); комплекси (неідеальної матері); мотиви (щастя дитини); цінності (як усвідомлені мотиви); тип прив'язаності як результат роботи всіх перелічених новоутворень.

У немовлячому періоді дитина цілком і повністю потребує материнської любові, уваги, проте після першого року вона відкриває для себе світ і починає його освоювати. В ідеалі поведінка мами теж повинна починати змінюватись і наведені новоутворення в цей період в ідеальній ситуації теж починають трансформуватись. Нова роль мами стає постійною роллю. Часто мами, які мають дітей раннього віку, із задоволенням діляться набутим досвідом з іншими мамами, адже за цей період ця нова роль набула статусу провідної діяльності. З часом страхи, тривожність за життя та здоров'я дитини починають зникати або знижуються, адже мама знає і може передбачити всі небезпечні місця поблизу свого малюка і відповідно відреагувати, наприклад, на падіння з позиції описаної Е. Берном як «родитель турботливий» [28], що може вести за собою подальші конструктивні моделі поведінки, описані Е. Берном як «дорослий». Це означає, що мама реагує на падіння об'єктивно, пояснюючи його причини дитині, надмірно не опікаючи її без потреби. Комплекси неідеальної матері замінюються на впевненість у собі та своїх силах, адже

позаду місяці перемог та невдач і до кінця раннього віку вже формується новий удосконалений «Я-образ» мами. Зміну мотивів, головним з яких було щастя дитини, описала Є.І. Захарова: співвідношення мотиву діяльності з іншими мотивами, які становлять мотиваційно-потребнісну сферу особистості, породжують її смисл. Саме особистісні смисли, а в разі їх усвідомлення, особистісні цінності, – є основними утворюючими одиницями свідомості особистості, які визначають головне і відносно постійне ставлення людини до основних сфер її життя – до світу, до інших людей, до самої себе . Новий тип прив'язаності до дитини залишається, але він не є всеохоплюючим.

Тому одним із важливих факторів, які впливають на світосприйняття жінки є тип прив'язаності, який виступає комплексним новоутворенням матері всіх вищезазначених категорій.

Первинна прив'язаність виникає в другій половині першого року життя [27]. Дж. Боулбі підкреслював, що система прихильності має свою внутрішню мотивацію, яка включає дві протилежні тенденції: прагнення до нового, до «небезпеки» і пошук підтримки і захисту. Він вважав, що система прихильностей активізується при зіткненні з небезпечним і невідомим і не працює у звичній безпечній обстановці. Відповідно, чим більше небезпека, то гостріша потреба в контакті з матір'ю та її захисті, а при відсутності небезпеки можливо фізичне віддалення від об'єкта прихильності. Однак деякі автори (наприклад, І. Брезертон) вважають, що активація або дезактивація належить до поведінкового рівня, але не до мотиваційної системи прихильностей, яка зберігає свою стійкість незалежно від зовнішніх ситуативних умов.

Загалом кожна людина може сприймати себе об'єктом і суб'єктом прихильності. За відносної вираженості та диференціації суб'єкт-об'єктних відносин у контексті теорії прихильностей розрізняються додаткові і реципрокні (або взаємні) варіанти прихильності. При першому варіанті одна людина відчуває себе об'єктом прихильності, приймаючи любов і залежність іншого, який є «носієм» і «джерелом», тобто суб'єктом прихильності. При

другому варіанті відносини прихильності є взаємними, і обидва партнери рівною мірою є й відчувають себе об’єктами та суб’єктами прихильності [27].

Якщо в комплексі материнських новоутворень жінка не створила нову власну модель самоідентичності, то всі компоненти особистості починають розвиватись в деструктивному напрямку. Тому надмірна опіка і нав’язливість свідчать про нечутливість матері до потреб і сигналів дитини [27].

Витоки материнської любові також мають інстинктивний, природний характер. Сам факт народження дитини «запускає» материнський інстинкт, який забезпечує потрібні форми поведінки. Разом з тим особливості материнської поведінки, які визначають якість прихильності дитини, багато в чому мають соціально обумовлений характер і залежать не тільки від характеру матері, але і від культурних стереотипів, прийнятих у суспільстві. Кроскультурні дослідження, що проводились в рамках цієї теорії, показують залежність відносин матері і дитини від суспільних установок і особливостей культури [27].

З віком у цих дітей наростає і закріплюється стійке високо тривожне реагування, оскільки мати відповідає на їхні сигнали тільки при прямому зоровому контакті і виражених афективних реакціях дитини (плач, біль), що потенціює формування її «хворобливості» як єдиного ефективного способу привернути материнську увагу до власних потреб. Надалі зростає конфлікт між потребою психологічного відділення від матері, розриву симбіотичної прихильності з боку дитини і потребою утримати таку симбіотичну залежність, що призводить до збільшення і без того вкрай високої тривожності в обох. Цей емоційний конфлікт найбільш часто проявляється формуванням різного роду психосоматичних порушень або посилюванням наявних соматичних та неврологічних розладів. Комбінація амбівалентного і депривaційного (тип А/С) стилю поведінки батьків у дітей із вираженими екстравертованими рисами часто потенціює формування патологічного типу батьківської прив’язаності. Такі діти постійно спрямовані на «заслуговування» любові у будь-якого дорослого.

Отже, фактори, що впливають на світосприйняття батьків різні, але взаємопов'язані. Основний з них, це – тип прив'язаності, який залежить від особистості матері. Тому мета подальшого експериментального дослідження теми полягає у визначенні особливостей особистості жінки, які впливають на формування типу прив'язаності та розробку корекційних програм, адже поведінка і світосприйняття.

2.3. Особливості розвитку довіри у дошкільному віці залежно від типу прив'язаності

Психічний і особистісний розвиток дитини у молодшому дошкільному віці зумовлюється особливістю соціальної ситуації розвитку . І наявність гармонійних взаємин у сім'ї виступає важливим аспектом профілактики дошкільної дезадаптації серед молодших дітей щонайменше на початку навчання. Якість стосунків між батьками та дітьми є одним з основних чинників формування психосоціальної сфери дитини, її морально-вольових якостей та самооцінки. Саме при переході від батьківського піклування до дошкільної освіти, складаються перші соціальні взаємозв'язки дитини. А образ матері (або особи, яка її заміщує), що інтеріоризується, створює внутрішній ресурс і додаткову стійкість у подальшій соціальній адаптації. Доведено, що існує прямий зв'язок між антисоціальною поведінкою, відсутністю емпатії, порушенням здатності до побудови зрілих стосунків із соціальною депривацією у ранньому дитинстві.

Тому розвиток особистості багато в чому залежить від формування у ранньому дитинстві прив'язаності до матері (або особи, яка її заміщує), як внутрішнього ресурсу, та на основі даних стосунків сформованої внутрішньої робочої моделі поведінки в соціумі.

Довіра – один із базових елементів людського життя, соціального і психологічного благополуччя людини в суспільстві, що створює відчуття безпеки й оптимізму. Вона забезпечує взаємодію людини зі світом, пізнання і

переживання нею цього світу, сенс життя, пронизує все, з чим людина стикається, взаємодіє.

Довірі не можна навчити, її можна тільки сформувати. Вона, з одного боку, є результатом взаємодії, з іншого – вона сама виступає незмінним чинником соціальної взаємодії, в процесі якої отримує постійний розвиток і впливає на всі інші сторони цієї взаємодії. Довіра до світу є базовою установкою особистості, яка сформована в результаті материнського піклування, і ступінь її розвитку залежить від якості одержуваної материнської турботи. Якщо дитина отримує все те, чого потребує, і всі потреби швидко задовольняються, спілкування з мамою є стільки, скільки необхідно, то це формує її довіру до світу, абсолютно необхідну якість для повноцінного щасливого життя.

Як результат, світ – це затишне місце, де людям можна довіряти. Якщо в центрі уваги не дитина, а механічний догляд за нею, методи виховання, власна кар'єра, різні тривоги, тоді формується недовіра, підозрілість, страх перед людьми та світом, непослідовність і песимізм.

Основним складником дитячого віку є залежність, прив'язаність до того, хто задовольняє потреби дитини, передусім до матері. М. Ейнсворт виділяє три типи прив'язаності дітей у віці 1–2 років: «безпечна прив'язаність» (дитина сумує за матір'ю, радіє її появі); «уникаюча прив'язаність» (дитина ігнорує розставання та зустріч із матір'ю); «амбівалентна прив'язаність» (дитина проявляє гнів під час розлуки та невдоволення під час зустрічі з матір'ю).

Як бачимо, базова довіра або недовіра виникає на основі певного типу прив'язаності до дорослого, що опікується дитиною. Звичайно, основу базової довіри становить безпечна прив'язаність. Формування ставлення до світу, до інших людей пов'язане не лише з виникненням базисної довіри або недовіри, але з відчуттям тривожності.

А.В. Сидоренков, автор дослідження психологічних особливостей довіри дітей дошкільного віку, виділяє декілька груп факторів, умов, які визначають довіру дитини: у дитячому віці довіра пов'язана з такими феноменами, як

симпатія, дружба, любов, є їхнім атрибутом та умовою виникнення; довіра дитини залежить від деяких особистісних якостей, загальної установки щодо інших людей, які певною мірою зумовлені стосунками дитини з близькими дорослими в ранньому дитинстві; на довіру дітей до інших значний вплив здійснюють поведінка та думка близьких і авторитетних людей [29].

Особливістю прояву довіри дитини дошкільного віку є сприйняття думок, вчинків іншої людини як правильних, істинних, тих, що не підлягають сумніву. Дорослі виступають для дитини у ролі авторитетних людей, які є еталоном для наслідування, тому дитина часто некритично сприймає думки і дії дорослого. Саме це робить актуальною проблему безпеки дитини в ситуації взаємодії з незнайомими дорослими.

Прояв дитиною довіри, пов'язаної з відчуттям безпеки та захищеності, залежить від наявності в дитини тривоги та страху, що спричинені стресовими ситуаціями, міжособистісними конфліктами, деривацією соціальних і міжособистісних потреб.

На думку А.В. Сидоренкова, довіра дитини до різних людей має специфічні особливості та різний зміст. Довіра до знайомих людей проявляється в тому, що дитина готова розповідати про себе значиму інформацію, поділитися улюбленими іграшками, секретами та особистими досягненнями. Коли поруч немає батьків, вихователів, сусідів або інших добре знайомих людей, безпека дитини буде залежати від рівня довіри і ставлення загалом до незнайомої людини. Проблема безпеки дітей є досить актуальною, але це не повинно призводити до того, що в дитини буде сформована абсолютна довіра до всіх незнайомих людей, тому що це може відобразитись на розвитку особистості дитини. Тут необхідно формувати оптимальний рівень довіри, який забезпечить захист дитини і не буде перешкоджати її особистісному розвитку.

Прив'язаність – є результатом процесу набуття соціального та емоційного досвіду через перші взаємини дитини з матір'ю (або особою, яка її заміщує), в яких формується адекватне сприйняття себе в системі стосунків та ефективна

стратегія їх побудови, що характеризуються стійкими, емоційно наповненими взаєминами, заснованими на задоволенні потреб у безпеці, співпереживанні, розумінні, визнанні, в особистісній сфері утворюється основа до домінування і прояву емоцій позитивного спектру, зокрема любові, емпатії, довіри, зменшення тривог; формується почуття впевненості, самостійності.

Зважаючи на такі тенденції, М. Ейнсворт у своїх роботах вказувала на існування трьох типів прив'язаності, а саме: безпечна (надійна) прив'язаність – яка свідчить про надійну прив'язаність і про почуття безпеки, яке дає дитині матір; амбівалентна прив'язаність – свідчить про амбівалентне, непослідовне ставлення до матері та про фактичну відсутність почуття впевненості й безпеки у дитини; уникаюча (ненадійна) прив'язаність – поведінка дитини свідчить про відчуження та уникнення матері, про відсутність почуття прив'язаності до неї [30].

Колега М. Эйнсворт Мэри Мэйн виділила четвертий тип прив'язаності – дезорганізована прив'язаність. Він характерний для дітей, що піддаються систематичному жорстокому поводженню і насильству. Даний тип прив'язаності спостерігався у шизоїдних сім'ях з жорстоким поводженням, а також у сім'ях де матері страждали від депресії [31].

Дітям молодшого дошкільного віку просто необхідно відчувати й переживати прив'язаність. Від неї залежить їх відчуття безпеки, власної гідності, емпатії, сприйняття світу, розвиток совісті, логічного мислення, здатності контролювати власні емоції тощо. Дитина, у якої сформована надійна прив'язаність, нормально розвивається, вчиться розрізняти власні почуття і почуття інших, мислить логічно, розвиває соціальні зв'язки, довіряє оточуючим, стає впевненою у собі, менше заздрить, проявляє любов і ніжність до інших. Саме ці якості формуються у дошкільному закладі та стають ресурсом подальшої соціалізації. Натомість, порушення прив'язаності може негативно впливати не лише на соціальні контакти дитини, у т.ч. здатність розуміти почуття інших, але й на емоційний, соціальний, фізичний, розумовий розвиток дитини загалом.

Під впливом недостатнього або порушеного спілкування з близькими дорослими, зокрема, з матір'ю, діти стають боязкими, безініціативними, недопитливими. Дане положення підтверджують чисельні дослідження і теоретичні обґрунтування особливостей психічного розвитку дітей, що були розлучені з матерями й виховувались у державних установах [32].

Порушення у функціонуванні системи прив'язаності призводять до того, що в ситуації будь-якої небезпеки замість того, щоб знайти підтримку і, впоравшись зі стресом, вирішити ситуацію продуктивним чином, дитина витрачає свої сили на подолання стресової ситуації, гостро відчуваючи власну незахищеність.

Тобто, у разі небезпеки, дитина шукає близькості особи до якої сформована прив'язаність, або відчуття наявності такої підтримки. І якщо близька людина доступна і надає підтримку, допомагає подолати тривогу, це зміцнює прив'язаність, робить взаємини ще більш близькими і дозволяє вирішити ситуацію оптимальним чином. Якщо близька людина недоступна, хоча б на рівні відчуттів, то всі зусилля дитини спрямовані на досягнення близькості та комфорту, пошуку підтримки та допомоги, або на те, щоб дистанціюватися від проблеми й нечуйного об'єкта прихильності (заблокувати функціонування системи прив'язаності) [33].

Так дослідження К. Колоннесі і Е.М. Драйджер (2011) виявили, що ненадійна прив'язаність відіграє ключову роль у розвитку тривоги. У дослідженні були оцінені емпіричні докази зв'язку між ненадійною прив'язаністю і тривогою із раннього дитинства до підліткового віку. Результати показують, що амбівалентна прив'язаність найбільше пов'язана з тривогою [34].

В дослідженні прив'язаності та автономії особистості дитини (О.В. Пупирева, 2007) визначено що, діти з різними типами прив'язаності у стосунках з матерями мають різні особливості самостійності. В цілому діти з ненадійними типами прив'язаності демонструють більшу автономію, ніж діти з надійною прив'язаністю. Проте головна відмінність розкривається у ступені

автономії, в її якісних особливостях: у разі надійної прив'язаності за самостійністю дитини відчувається компетентність і впевненість, почерпнута в досвіді стосунків із матір'ю, тобто в результаті добровільного та гнучкого узгодження дій і хорошого емоційного контакту. У випадку ненадійної прив'язаності за суб'єктивно високою самостійністю дитини прослідковується внутрішньо відсторонене ставлення до матері або напружене відстоювання своєї позиції. І якщо синтезувати ці дані з нашим напрямком дослідження, то можемо зазначити, що саме автономія, самостійність є ключовою характеристикою, як при прийомі до дошкільного закладу так і в успішності навчання. Також прив'язаність до матері відіграє важливу роль у формуванні самосвідомості та самооцінки дітей молодшого шкільного віку, коли вони стають помітно більш самостійними, суб'єктивна значущість їх спілкування з однолітками істотно зростає, а відносини з батьками починають поступово відходити на другий план. Серед дітей з надійною прив'язаністю частіше зустрічаються діти з високою самооцінкою і позитивним самосприйняттям, ніж серед дітей з ненадійними типами прив'язаності [35].

Детальне вивчення впливу прив'язаності дитини до матері на формування її самосвідомості в молодшому шкільному віці здійснювала І.А. Борисова (2007). Нею було враховано, що почуття власної значущості існує на двох рівнях – усвідомленому і неусвідомленому. В якості експліцитної самооцінки розглядається усвідомлювана і словесно декларована оцінка себе, а під імпліцитною розуміється неусвідомлювана оцінка себе – переживання і відчуття, пов'язані зі ставленням до себе, які присутні на менш усвідомлюваних рівнях психічного відображення і не піддаються корекції з боку свідомості і соціальних норм. Дослідження підтвердило, що одним із потужних факторів, що впливають на експліцитну самооцінку дітей, є саме їх прив'язаність до матері. Найбільше вона впливає на такі аспекти експліцитної самооцінки, як «зовнішня привабливість», «загальне самоприняття» і «компетентність у поведінці». Серед дітей із надійною прив'язаністю частіше зустрічаються діти

з високою імпліцитної самооцінкою та позитивним самосприйняттям, ніж серед дітей із ненадійними типами прив'язаності [36].

Однак прив'язаність до матері (або особи, яка її заміщує) не виступає як значний фактор щодо інших аспектів самооцінки дітей. Самооцінка дітей у сфері шкільної успішності, фізичних даних (спортивних здібностей), а також за популярністю серед однолітків формується не стільки під впливом стосунків із матір'ю, скільки на основі оцінок шкільного оточення, а також досвіду власного оцінювання об'єктивної успішності в названих сферах [36].

При вступі до дошкільного закладу змінюються і стосунки дитини з дорослими, відбувається перехід від батьківського піклування до шкільного навчання та спілкування з іншим значущим дорослим – вихователями. Ступінь надійності прив'язаності до матері створює передумови для сприятливого розвитку прив'язаності до вчителя. Якщо первинний об'єкт прив'язаності мати (або особа, яка її заміщує) забезпечує дитині безпеку, надійність та впевненість у своїй захищеності, то вона без ускладнень налагоджує вторинну прив'язаність до вчителя, як наступної значущої особи, від якої дитина очікує відчуття саме впевненості, захисту, підтримки.

Взаємини з вихователем зовсім не схожі на стосунки з батьками. Перший час вихователь для дитинпи – чужа людина, і дитина мимоволі відчуває страх, боязкість перед ним, але згодом вона інстинктивно використовує прив'язаність, щоб знаходити підтримку та близькість зі своїми вчителями. Вихователь стає для дитини головною особою; його рекомендації, його побажання не підлягають сумніву; навіть ставлення до інших дітей опосередковується ставленням до них вихователя. Дитина інстинктивно тягнеться до вихователя для відчуття безпеки й захисту. Взаємна чуйність у стосунках прив'язаності, де вихователь реагує на потреби дитини, а дитина реагує на допомогу вихователя, створює надійну базу для розвитку.

Так, дослідження Ц. Баярмаа (2008) доводить, що ступень надійності прив'язаності до матері впливає на ступінь надійності прив'язаності до вихователя. Попередня прив'язаність не зникає, вона лише змінює свою

інтенсивність і на неї нашаровується прив'язаність другого рівня – до вихователя. Діти, які мали надійну прив'язаність більш впевнені в освоєнні навколишнього середовища та більш відкриті для навчання.

Діти з різними типами прив'язаності до вихователя мають різні особливості. Він виділяє три типи прив'язаності до вчителя:

– надійна прив'язаність характеризується упевненістю дітей у позитивному ставленні з боку вихователя, у дошкільному закладі дитина відчуває себе потрібним і цінним для вихователя, коли отримує підтримку з його боку

– амбівалентна прив'язаність відрізняється невпевненістю дітей у позитивному ставленні з боку вихователя, сприйняттям нестачі підтримки, переживаннями тривоги та страху;

– уникаюча прив'язаність характеризується вираженою дистанцією стосовно вихователя, діти не сприймають вихователів як джерело можливої допомоги та підтримки, менш близькі з ними

Як бачимо, тенденції у прив'язаності до вихователя відзеркалюють подібні до матері (або особи, яка її заміщує) і багато в чому зумовлюються нею.

Сім'я є першим інститутом соціалізації у якому відбувається становлення особистості дитини. Її психічне та фізичне здоров'я, самооцінка, самостійність – все це залежить від якості прив'язаності до матері (або особи, яка її заміщує), що сформувалася в сімейно-родинних стосунках як ресурс соціалізації дитини. Так при переході від одного соціального інституту – сім'ї до іншого, завдяки позитивно сформованій прив'язаності, дитина без ускладнень може утворювати повноцінні соціальні зв'язки з вчителями та однолітками, адаптуватися у новій соціальній системі. Адже позитивно сформована прив'язаність, яка далі трансформується на прив'язаність до вчителя є однією з умов благополучної адаптації до дошкільного закладу та подальшого успішного навчання.

Якщо ж дітей дисгармонія у стосунках з одним або обома батьками, якщо діти відчувають, що їх вважають неуспішними, нездатним, або вони не відчувають батьківської підтримки, то в таких дітей зростає ризик формування

негативних рис характеру і виникають труднощі та проблеми в спілкуванні з однолітками, проблеми адаптації до шкільного середовища, через недовіру до соціальних факторів, відсутності емоційної стабільності, підтримки.

Таким чином, поведінка і ставлення батьків до дитини лежать в основі первинної моделі ставлення до світу, що вибудовується у свідомості дитини. На перший план висувається зміст соціальної ситуації розвитку, здатність матері (або особи, яка її заміщує) організувати виховний процес передачі необхідної інформації для конструювання даної моделі, забезпечити емоційну стабільність.

Перспективою подальшого нашого дослідження є вивчення динаміки адаптації до дошкільного закладу дітей з різним типом сімейно-родинної прив’язаності, що дозволить побудувати оптимальну систему супроводу з боку вчителя для окремих категорій учнів.

2.4. Наслідки дефіциту довіри у ранньому віці

Батьки здатні одночасно сформувати та зруйнувати довіру. На них лежить відповідальність за те, чи буде дитина відверта з ними. Ставлячи собі питанням, чому малеча не довіряє, важливо звернути увагу на дії.

Є батьки, які намагаються дбайливо вибудовувати довірливі відносини зі своїми дітьми. Інші на це можуть навіть не зважати.

Які батьківські помилки руйнують довіру дитини

– Залякування. У дорослих є безліч «страшилок», якими вони залякують дітей. Це може бути: інтернат, поліція, шантаж дорогими серцю речами. Це погано впливає на дитячу самооцінку та змушує болісно переживати свою залежність від близьких.

– Маніпуляції любов'ю. Наприклад, «Якщо ти це зробиш, я перестану тебе любити». За своєю суттю ці фрази – чиста брехня. Нормальні батьки не перестануть любити свою дитину через дитячі пустощі або неслухняність.

– Незрозумілі заборони. Будь-яке обмеження має бути аргументовано. Проте часто батьки нічого не пояснюють, а тиснуть авторитетом: «Тому що я так сказав». Подумайте, яку виховну цінність несуть подібні аргументи.

– Покарання їжею. Заборона на солодке – ефективний важіль тиску на дитину. Чим більше ви будете позбавляти дитину смачненького, тим сильніше він буде хотіти його. Коли покарання закінчиться, варто тримати солодощі якомога далі, оскільки зголоднілий малюк накинеться на них з подвоєною силою.

– Висміювання. Не можна сміятися з того, що важливе для дитини, хоч дорослим це й може нісенітницею. Також варто табувати жарти над зовнішністю, дитячими виробами та почуттями.

– Програмування на невдачі. Наприклад, «Та нічого в тебе не вийде», «Вічно ти робиш все погано» – такі слова формують негативні установки та створюють невпевненість в собі, налаштовують дитину проти батьків.

Головна причина відсутності довірчого спілкування дітей з батьками – боязнь осуду. Якщо дитина розповість мамі, що штовхнула однокласника, її передбачуваною реакцією стане обурення, бажання покарати. Чи буде дитина відвертим наступного разу? Швидше за все, вона свідомо приховає неприємні новини від мами, а потім це перейде у звичку.

Ступінь довіри напряму залежить від якості зв’язків дитини з матір’ю. Відсторонення та неспроможність матері тонко реагувати на індивідуальні запити немовляти викликають у нього недовіру та страх за свою безпеку. Відчуття недовіри може посилюватись, якщо батьки дотримуються різних способів виховання або відчувають себе невпевнено в ролі батьків. Формування базової недовіри у стосунках із матір’ю поширюється на світ навколо та окремих людей. Отже, на першому році життя формується довіра або недовіра до світу як фундаментальна установка, яка визначає всі інші установки й особливості отримуваного досвіду в цей період життя. Але, на думку Е. Еріксона, успішний розвиток дитини полягає у співвідношенні довіри і недовіри, вмінні проявляти їх залежно від ситуації.

Сім’я формує з дітей особистості через досягання у своєму розвитку високих зразків духовної культури.

За цінностями культури сім’ї твориться нормативна етика громадянського суспільства.

Сучасну сім’ю характеризують моральні й аморальні, демократичні й автократичні, раціональні й ірраціональні настановлення її членів. Маємо дві соціокультурні парадигми - довіру і насильство. Конвергенція цих соціально-психологічних феноменів у просторі сім’ї малоймовірна, співіснування проблематичне. Довіра висуває на перше місце в соціальній взаємоді членів сім’ї особистість кожного, його цінності, безпеку, потреби, самоповагу, самоактуалізацію, творення спільного, солідарного буття в сім’ї. Прийомна дитина завдяки довірливим взаєминам у новій сім’ї, довірі до себе і світу здатна подолати тимчасову життєву кризу, почуватися захищеною і безпечною. У неї пробуджується упевненість у собі, і життя наповнюється моральними сенсами. Довіра - запорука і чинник конструктивної взаємодії у просторі сім’ї, за її допомогою налагоджуються тісні соціальні взаємозв’язки, щирі взасмостосунки між членами сім`ї.. Довіра породжує прихильне ставлення у взаємоді, атмосферу взаємного особистісного визнання, психологічний стан передбачуваності вчинків і дій кожного члена сім’ї, упевненості в його добрих намірах, життеспикості смейного середовища й світу загалом. Як стан моральної свідомості довіра сприяє реалізації дитиною своїх фізичних і психологічних ресурсів.

2.5. Шляхи оптимізації розвитку довіри у дітей на основі аналізу типів прив’язаності

Встановлення довірливих стосунків з дитиною є ключовим фактором у батьківстві. Батьки мають велику відповідальність у вихованні та розвитку дитини. Від вміння побудувати довір’я залежить не лише емоційний розвиток дитини, але й загальна самооцінка та взаємодія з оточуючими.

Стабільні та здорові стосунки базуються на взаємній довірі. Довіра будується на спільних цінностях, взаєморозумінні та відкритому спілкуванні. Довіру не можна вимагати, вона може зароджуватися та розвиватися в процесі взаємодії з дитиною.

Пошук шляхів оптимізації розвитку довіри дітей на основі аналізу типу прив’язаності батьків передбачає по-перше, діагностика рівня довіри дітей та особливостей їхньої прив’язаності, а також аналіз типів прив’язаності самих батьків. По-друге, на основі отриманих результатів необхідно розробити та впроваджувати заходи психологічної просвіти, по-третє - рекомендації для батьків та корекційно-розвивальні тренінгові заняття.

Отже, алгоритм діяльності практичного психолога в роботі з родиною має виглядати таким чином:

1. Діагностичний етап

– Визначення типу прив'язаності у батьків за допомогою відповідних методик.

– Визначення типу прив'язаності у дітей дошкільного віку.

– Оцінка рівня довіри дітей до батьків.

(методики додані в Додаток А).

2. Психологічна просвіта для батьків

– Проведення лекцій, дискусій та бесід щодо значення прив'язаності в ранньому дитинстві та її впливу на формування довіри.

– Надання науково обґрунтованої інформації про різні типи прив'язаності, їх особливості та шляхи корекції.

3. Формування рекомендацій для батьків

– Розробка персоналізованих рекомендацій для батьків залежно від їхнього типу прив'язаності.

– Надання порад щодо розвитку довірливих стосунків з дитиною.

4. Корекційно-розвивальна робота (тренінги)

– Проведення тренінгових занять для батьків, спрямованих на розвиток навички емоційної доступності та профілактики конфліктів в родинних стосунках.

– Організація тренінгових або розвивальних занять для дітей, які сприяють формуванню безпечної прив’язаності та розвитку довіри.

– Проведення занять у змішаних групах (батьки та діти) для зміцнення емоційного зв'язку та покращення взаємодії.

Узагальнюючи рекомендації для психологів щодо розвитку довіри у дітей дошкільного віку в залежності від типу прив'язанності дорослих, ми базуємось на концептуальній ідеї про те, що формування довіри у дітей дошкільного віку значною мірою залежить від стилю прив'язаності їхніх батьків. Психолог, працюючи з родинами, має контролювати особливості кожного типу прив'язаності батьків та видавати відповідні стратегії, що підтримуються й корекції виховних практик.

1. Робота з батьками, яка має безпечний тип прив'язаності.

Завдання психолога:

– Підтримати вже наявні ефективні виховні стратегії.

– Розширити знання батьків про розвиток емоційної сфери дитини.

– Навчити їх методів подальшого зміцнення довіри.

Рекомендації:

– Проводити тренінги та лекції, що поглиблюють розуміння важливості емоційного контакту з дитиною.

– Заохочувати батьків до створення сімейних традицій, що підтримують стабільність і передбачуваність у житті дитини.

– Впроваджувати методики розвитку емоційного інтелекту у дітей (ігри на розпізнавання емоцій, обговорення почуттів).

– Використовувати казкотерапію для пояснення дітям важливості довіри та взаємодії.

2. Робота з батьками, які мають тривожний (амбівалентний) тип прив'язаності.

Завдання психолога:

– Допомогти батькам усвідомити їхню сильну тривожність.

– Навчити їх регулювати власні емоції, щоб уникати нестабільної поведінки у вихованні.

– Пояснити важливість автономності дитини.

Рекомендації:

– Використовувати техніку емоційної саморегуляції (дихальні вправи, техніку усвідомленості).

– Навчати батьківському принципу «достатньо хорошого батьківства» (не потрібно бути ідеальними, головне – стабільність).

– Проводити групові зустрічі, на яких хтось може поділитися досвідом, знижувати рівень тривожності.

– Включати вправи на розвиток самостійності у дітей та пояснювати батькам, що помилки дитини – це природний процес навчання.

3. Робота з батьками, які мають уникаючий тип прив'язаності.

Завдання психолога:

- Навчити батьків встановлювати душевний контакт із дитиною.
- Пояснити важливість прояву ніжності, підтримку та увагу у вихованні.
- Допомогти розвинути навички активного слухання та емоційної чутливості.

Рекомендації:

- Проводити тренінги на розвиток емоційного контакту з дитиною (ігрова терапія, арт-терапія, спільне читання).
- Використовувати техніку «Я-повідомлень», навчати батьків відкрито висловлювати свої почуття.
- Допомагати батькам розуміти сигнали емоційного стану дитини та адекватно реагувати на них.
- Створювати вправи на тілесний контакт (спільні обійми, «обіймашки перед сном», лагідні дотики тощо).

4. Робота з батьками, які мають дезорганізований тип прив'язаності.

Завдання психолога:

– Допомогти батькам усвідомити їхню непослідовність у вихованні.

– Сприяти створенню стабільного емоційного середовища для дитини.

– Надати підтримку у роботі над власними травматичними переживаннями.

Рекомендації:

Проводити індивідуальні консультації для виявлення психологічних труднощів батьків.

Використовувати когнітивно-повідінкову терапію для формування стійких моделей поведінки у взаємодії з дитиною.

Пояснювати важливість стабільності правил виховання та підтримувати їх у створеній зрозумілій системі взаємодії.

Проводити сімейні терапевтичні сесії для покращення комунікації між батьками та дітьми.

Використовувати методики стабілізації емоційного стану (релаксація, арт-терапія, вправи на емоційну регуляцію).

5. Робота з дитиною.

Використання методів формування довіри у дітей дошкільного віку, наприклад:

Ігрової терапії – рольових ігор, де дитина вчиться довіряти іншим персонажам.

Казкотерапії – Читання історій, що демонструють значення довіри у стосунках.

Арт-терапії – Малювання, ліплення та інші творчі методи як спосіб вірування почуттів.

Психогімнастики – Використання тілесних вправ для розвитку емпатії та невербального спілкування.

Методики «Чарівний друг» – Дитина отримує «друга» (іграшку, персонажа), яким вона розповідає про своє переживання.

Під час роботи з батьками психолог має використовувати індивідуальний підхід , враховуючи їх тип прив'язаності. У групових тренінгах необхідно створити безпечну атмосферу , де батьки можуть відкрито говорити про свої труднощі.

Розвиток довіри у дітей варто робити через гру, творчість та спільну активність , що зміцнює дитячо-батьківський зв'язок.

Робота з батьками є не менш важливою, ніж робота з дітьми , після чого саме дорослі створюють основу для формування безпечної прив'язаності.

Формування довіри у дітей дошкільного віку залежить від стилю прив'язаності батьків та їхньої здатності до емоційної доступності. Завдання психолога – допоможе батькам усвідомити вплив їхньої поведінки на дитину та навчити ефективних стратегій взаємодії. Використання диференційованого підходу до кожного типу прив'язаності сприяє гармонізації дитячо-батьківських відносин і формуванню здорової емоційної основи для подальшого розвитку дитини.

Розуміння власного стилю прив'язаності дозволяє батькам усвідомлено змінювати свої підходи до виховання, що сприяє гармонійним взаємодіям із дитиною, отже основою роботи є діагностичний етап.

В сучасній науці створено широкий спектр методичних підходів до оцінки різних видів довіри особистості, зокрема, довіри до світу (Ed. J. P. Robinson), до себе (Т. Скрипкіна), до інших людей (Т. Скрипкіна, R. J. Lewicky, J. K. Rempel, J. G. Holmes, M. P. Zanna).

Методика «Віра в людей» М. Розенберга оцінює загальну довіру до людей і людської спільноти, а не до конкретних соціальних груп та їх представників. Дж. Б. Роттер є автором методики, яка оцінює узагальнені очікування особистості стосовно інших людей, соціальних груп, соціальних інститутів і світу в цілому. Довіра особистості оцінюється за ступенем згоди, наприклад, з певними висловлюваннями. Альтернативою узагальненого підходу до довіри, представленого в описаних методиках, є «Специфічні шкали довіри», які розробив С. Джонсон-Джордж та У. С. Свен. Шкали оцінюють

довіру до іншої людини за чотирма категоріями відносин: довіра іншого щодо матеріального майна, довіра у сфері виконання обіцянок, довіра таємниць та конфіденційної інформації, довіра, що пов'язана з фізичною безпекою.

За таким принципом побудовано «Рефлексивний опитувальник рівня довіри до себе» Т. Скрипкіної. Ця методика оцінює ступінь довіри особистості в різних сферах життєдіяльності, також соціометричний прийом визначення рівня довіри особистості до інших людей .

Наявні методики, що оцінюють не тільки ступінь довіри в різних сферах життєдіяльності, а також і підстави довіри до особистості. Так, Дж. К. Ремпл і Дж. Ж. Холмс створили методику, що оцінює наявність у відносинах особистості з близькими людьми трьох компонентів довіри: надійності («Я впевнений, що партнер не буде вести себе нечесно по відношенню до мене»), передбачуваності («Мій партнер дуже послідовний») і віри («Я можу покластися на партнера, навіть якщо покажу йому свою слабкість»). Дещо інша структура довіри лежить в основі методики, яку розробили Р. Левицькі, М. Стівенсон і Б. Банкер. Вони виділяють три основні складові довіри: довіра, заснована на розрахунку («Ця людина робить те, що він обіцяв»), довіра, заснована на знанні партнера («Мені здається, що я добре його знаю»), довіра, заснована на тотожність («У нас з ним спільні інтереси). Методика оцінює показники трьох компонентів довіри і середній показник довіри у відносинах з людиною, якій довіряють найбільше, і в стосунках з людиною, яка довіри не виправдовує. Такий прийом дозволяє оцінювати поряд із ставленням довіри також і ставлення недовіри особистості. Існують чисельні діагностичні прийоми вивчення довіри членів групи окремим його представникам, які створені фахівцями в області психологічного тренінгу (К. Фопель). Розроблені ним ігри та вправи дозволяють не тільки оцінювати ступінь довіри в групі, але і формувати довірчі відносини, згуртованість і толерантність. Поряд з іграми, усунути психологічні та соціальні бар'єри здатні проективні методи. Застосування таких способів оцінки довіри є надзвичайно перспективним, але поки що слабо розробленим напрямком. Найменш розробленим, на нашу

думку, є напрямок вивчення умов, що сприяють формуванню довірчого ставлення дошкільників до дорослих. Як правило, процес виникнення і функціонування довіри розглядається у межах різних типів спілкування. Так, дослідження І. Аметова, І. Антоненко, В. Бормотової, А. Сидоренкова свідчать про те, що почуття довіри до дорослого у дитини спочатку виникає в ранньому віці як почуття прихильності, згодом, з набуттям відповідного досвіду спілкування, воно трансформується у довірче ставлення. Тому, прояви довіри дітей не можуть бути повною мірою осмислені без позначення функцій, спільних і відмінних особливостей спілкування дитини з дорослими.

Спілкування з дорослими впливає на розвиток дітей на усіх етапах дитинства. З віком дитини роль спілкування стає складнішою і глибшою по мірі того, як розширюються її зв’язки із світом і розвиваються комунікативні здібності. Дорослий збагачує індивідуальний досвід малюка в процесі спільної діяльності, ставить перед ним завдання з оволодіння новими знаннями, вміннями і навичками, коригує дії дитини. На думку М. Лісіної, дорослий виступає для дошкільника взірцем для наслідування, авторитетом, до думки якого вона прислухається, оцінюючи власне ставлення до навколишньої дійсності і поведінки.

На нашу думку, незалежно від існуючих в психології та педагогіці дослідженнях уявлень про спілкуванні старших дошкільників з дорослими, велике значення має проблема вивчення умов виникнення довіри дитини до близьких і незнайомих дорослих. Так. А. Сидоренков виділяє кілька груп чинників, що визначають довіру дітей. По-перше, в дитячому віці довіра пов'язана з такими феноменами, як симпатія і дружба. Тому, перша група факторів відноситься до виникнення у дитини симпатії до іншої людини і, на основі цього, довіри до неї. Симпатія проявляється вже на самому початку спілкування раніше незнайомих людей. Дружба виникає на основі симпатії в процесі більш-менш тривалого спілкування. Симпатія, дружба, довіра дітей у дошкільному віці набувають виборчого характеру, що залежить від зовнішніх характеристик та особистісних якостей партнера по спілкуванню, від думки

значущих людей про партнера по взаємодії та ін. По-друге, довіра дитини залежить від її особистісних якостей та загальної установки на довіру по відношенню до оточуючих її дорослих. Вибірковість довірчого ставлення дітей до рідних та знайомих дорослих пов'язана з її здатністю до рефлексії, до передбачення намірів і поведінки партнера, до довільної регуляції власних дій. По-третє, на довіру дітей до членів сім'ї та педагогів впливає поведінка і думка значущих (авторитетних) людей. Крім того, прояв довіри до оточуючих її дорослих залежатиме від особистісних якостей партнера по спілкуванню, його чесності, щирості та безпечності.

Для дослідження довірчого ставлення до дорослих у дітей старшого дошкільного віку було розроблено методику діагностування, що складалася з комплексу взаємодоповнюючих методів (бліц-опитульник, спостереження за дітьми та дорослими, створення уявних і реальних проблемних ситуацій, аналізу та розв'язання ігрових завдань, бесіди з дітьми, батьками і вихователями).

Для фіксації проявів довірчого ставлення до дорослих ми провели спостереження за процесом спілкування дошкільнят з вихователями під час режимних процесів, ігрової та навчальної діяльності. Воно дозволяє описати конкретну картину взаємодії дітей і дорослих, дає багато живих, цікавих фактів, що відбивають життя дитини в природних для неї умовах. Під час спостереження ми звертали увагу на вербальні і невербальні показники поведінки дітей: словесні звернення, здійснення певних вчинків, «емоційна і мімічна виразність», «дотики» (наявність або відсутність тактильного контакту), «скорочення або подовження дистанції», сміх або плач як невербальна експресивна складові.

Крім цього ми фіксували: – ініціативність звернення – відбиває бажання дитини звернути на себе увагу дорослого, спонукає до спільної діяльності, до прояву ставлення до педагогів або батьків, до себе і своїх дій, розділити радість і прикрість; – чутливість до дій педагога – відбиває бажання і готовність дитини сприймати його дії і відгукуватись на пропозиції. Чутливість проявляється у

діях дітей як відповідь на звернення вихователя, у чергуванні ініціативних і дій у відповідь, в узгодженості власних дій з діями іншого, в умінні помічати бажання і настрої дорослого і підлаштовуватися під них; – переважаючий емоційний фон – проявляється в емоційному забарвленні взаємодії дитини з дорослим, він може бути позитивним, нейтрально-діловим і негативним. Дії кожного дошкільника ми фіксували у протоколі, в якому відзначалася наявність цих показників і міра їх прояву. Реєстрація поведінки дітей за допомогою цього протоколу дозволила точніше визначити характер ставлення дитини до дорослого. Так, відсутність або слабо виражена ініціативність (0-1 бал) може говорити про відсутність потреби в довірчому спілкуванні з дорослим або про не володіння способами встановлення контакту. Середній і високий рівні ініціативності (2-3 бали) свідчать про достатній рівень розвитку потреби в довірчому спілкуванні. Відсутність чутливості до дій дорослого, своєрідна «комунікативна глухота» (0-1 бал) свідчить про нездатність бачити і чути іншого, що є істотною перешкодою в розвитку довірчих стосунків.

Важливою якісною характеристикою спілкування є переважаючий емоційний фон. У випадку, якщо переважаючим є негативний фон: дитина ініціює звернення до дорослого, але у відповідь чує роздратовані зауваження вихователя («займися чим-небудь корисним», «не заважай»), або дорослий поводиться авторитарно, в цьому випадку не можна говорити про виникнення довірчого ставлення. Якщо переважає позитивний емоційний фон, дитина активно звертається до дорослого, використовуючи вербальні і невербальні способи, у відповідь на які дорослий виявляє щиру цікавість до дошкільника, здатний його вислухати, зрозуміти, розібратися в проблемі, висловити авторитетно і коректна свою думку – це свідчить про позитивний емоційний фон, сприяючий формуванню довірчого ставлення дошкільнят до дорослих. Проведене спостереження дало нам можливість зробити висновок про безпосередній вплив стилю спілкування на формування довірчого ставлення дошкільників до дорослих. Так, у педагогів з демократичним стилем спілкування фіксується висока активність і ініціативність дітей у встановленні

контактів (68% досліджуваних). Переважають вербальні засоби встановлення контакту (53% дошкільників), скорочення дистанції (27% дітей), розташування «обличчя до обличчя» (13% досліджуваних) та прояв емоцій радості та задоволення (7%). Приводом для ініціативного звернення є успіхи або невдачі дітей у ігровій або навчальній діяльності, бажання поділитися своїми секретами. У взаємодії вихователів з авторитарним стилем спілкування з дошкільниками переважають невербальні способи ініціювання взаємодії: скорочення дистанції (29% дітей), спостереження за діями вихователів у положенні «збоку». Переважає негативний або нейтральний емоційний фон.

З метою вивчення довіри дітей до близького кола людей була проведена бесіда. Слід сказати, що бесіда дітей дошкільного віку є досить поширеною формою їх вивчення. Ми пропонували дітям старшого дошкільного віку дати відповіді на такі питання: Кому ти довіряєш і чому?, що саме довіряєш?, що ти довіряєш вдома (у дитячому садку)?, кому саме?, хто довіряє тобі?, як ти про це дізнаєшся?; кому не довіряєш і чому?, хто не довіряє тобі? та ін. Аналіз отриманих результатів дозволив нам зробити висновок, що 36,6% дошкільників довіряють мамам; 20 % – татам; бабусям і дідусям – 8 %; 27 % дошкільників довіряють товаришам; вихователям д/с – 4 %; братам і сестрам – 1,4 % досліджуваних; 3 % дітей не довіряють нікому. Основою для довіри дорослим діти назвали їх чесність (38 %), справедливість (21 %), доброту (11 %), щирість (7 %), вміння виконувати обіцянки (27 %). На питання «З ким тобі приємно спілкуватись?» 60% дітей назвали друзів, 17,5% – матусь, 12,5% – татусів, 10% – бабусь і дідусів. Значущими для дітей вміннями дорослих є їх спроможність слухати, розуміти та співпереживати дошкільникам. Так, найбільше усього вміють співчувати: мами (44 %), друзі (30,2 %), тата (15 %), бабусі і дідусі (8,6 %), вихователі (1,1 %). Вміють слухати дітей друзі (48,5 %), мами (21,8 %), тата(19 %), бабусі і дідусі (10,1 %), ніхто не слухає – (1,1 %) опитаних. На думку дітей, у дорослих не вистачає часу на спілкування з ними. Розуміють дитячі проблеми і біди мами (32,5 %), друзі (33,7 %), тата (18,7 %), бабусі і дідусі (13,7 %) і 2,4 % дітей не можуть назвати жодної людини, яка їх розуміє.

Крім методу бесіди ми використовували психодіагностичний тест-опитувальник. У цих питаннях відбиті ситуації, пов'язані з готовністю дітей повідомляти про себе, свою поведінку значущу інформацію (про свої секрети, особисті досягненнями, провину і ін.). З кожного питання дитина вибирала одного або декількох близьких (знайомих) людей: «мама», «тато», «бабуся», «дідусь», «брат», «сестра», «друг», «подруга», «вихователь», «нікому не скаже». Кількість виборів кожної особи свідчила про міру довіри до неї. Ми пропонували старшим дошкільникам питання-ситуації. Наприклад: Кому з дорослих ти розповідаєш про: – свої секрети; – що тебе посварили; – що тебе похвалили; – що тебе образили; – що ти комусь збрехав; – що розбив (зламав) якусь річ?

Оскільки деяким дітям важко на слух утримати таку кількість людей, то для наочності перед дитиною ми розкладали набір карток, на яких схематично були зображені ці люди і зроблені відповідні підписи. Вибори, які робила дитина, фактично означає те, яким людям вона найбільше довіряє в певних ситуаціях. На думку дошкільників довірити свої секрети мамам можуть 38 %, другу – 10,7 %, бабусі та дідусю – 20,6 %, тату – 1,4 %, вихователю – 1 % дошкільників і не можуть розповісти нікому – 5,2 % досліджуваних. У більшості ситуацій дошкільники довіряють тільки мамі (якщо щось розбив, якщо похвалили або посварили у садочку, якщо збрехав або загубив іграшку), в окремих випадках – татові (якщо образили у дитячому садочку). Як правило, до вихователів звертаються по допомогу, або для того, щоб отримати заохочення за успішно виконане доручення. Досить велика кількість старших дошкільників не бажають розповідати нікому з дорослих про розбиту річ (4,8 %), про те, що посварили у дитячому садочку (7,6 %), що комусь збрехали (12,3 %). На нашу думку це пояснюється перспективою покарання з боку дорослих і бажанням виглядати у їх очах «гарними дітьми». Про ситуації у яких діти передбачають можливість покарання з боку батьків або вихователів, як правило, повідомляють своїм друзям або братам і сестрам. Отримані результати

дозволили визначити коло довірчого спілкування та підтвердило вибірковість і різну міру довірчого ставлення дошкільників до різних дорослих [29].

Наступним кроком є діагностика типу прив'язаності батьків. Для проведення дослідження застосовують опитувальник «Досвід близьких стосунків» (Brennan, 1998), методику «Самооцінка генералізованого типу прив'язаності» (Bartholomew, 1991) та методику «Структура стосунків» (Fraley, 2011), їх україномовну версію розроблено М. Казанжи та Ю. Вторніковою [30].

Опитувальник «Досвід близьких стосунків».

Згадайте, будь ласка, когось зі своїх близьких, кохану людину, родича чи друга і те, як складаються Ваші стосунки. Оцініть, чи відповідає кожне із наведених тверджень Вашим почуттям у цих відносинах. Напроти кожного твердження позначте, чи згодні Ви з тим, що воно є правильним для Вас, поставивши знаки (+) або (–) відповідно.

1. Якщо це необхідно, я завжди прийду на допомогу партнеру.

2. Я говорю своєму партнеру практично про все.

3. Коли у мене зав'язуються близькі стосунки, я стаю тривожним та неспокійним.

4. Мені стає не по собі, коли партнер хоче скоротити дистанцію між нами надто сильно.

5. Я боюся, що можу залишитись один.

6. Ми з моїм партнером дійсно розуміємо одне одного.

7. Я хочу бути ближчим зі своїм партнером, але щось у мені змушує триматися на відстані.

8. Мене вибиває з колії, якщо мій партнер не проводить зі мною багато часу.

9. Звернення до партнера не завжди допомагає мені, коли я відчуваю труднощі.

10. Мені часто хочеться, щоб його почуття до мене були такими ж сильними, як і мої до нього.

11. Коли мій партнер незадоволений мною, я втрачаю повагу до себе.

12. Мене засмучує, якщо партнера немає поруч у потрібний момент.

13. Я намагаюся не показувати партнерові, що відчуваю в глибині душі.

14. Якщо я не можу добитися уваги з боку партнера, я засмучуюсь або злюся.

15. Як тільки стосунки починають заходити надто далеко, мені хочеться трохи віддалитися.

16. Я часто переживаю через те, що можу втратити свого партнера.

17. Я намагаюся уникати зайвої близькості до партнера.

18. Мені часто хочеться стати з партнером єдиним цілим, повністю злитися з ним, що, можливо, відлякує його.

19. Мені легко відчувати свою залежність від партнера.

20. Я намагаюся не завантажувати партнера своїми проблемами.

21. Я волію зберігати кордони у відносинах із партнером.

22. Іноді я відчуваю, що змушую партнера показувати сильніші почуття та більше відданості.

23. Мій партнер нерідко змушує мене сумніватися у собі.

24. Мені важко бути відвертим зі своїм партнером.

25. Я багато хвилююся через свої стосунки.

26. Мені потрібно, щоб мій партнер постійно підтверджував свою любов до мене.

27. Я іноді боюся, що, познайомившись зі мною ближче, партнер може розчаруватись і відвернутися від мене.

28. Я можу вільно попросити у партнера допомоги, підтримки чи поради.

Методика є сучасною, адаптованою, і її можна застосовувати як окрему (основну) методику дослідження, так і в складі батареї методик. Тест містить 36 тверджень, які становлять дві шкали – шкалу тривожності у відносинах прив’язаності (тобто рівня впевненості чи невпевненості у надійності та чуйності значущої особи) та шкалу уникнення близькості у відносинах прив’язаності (тобто ступеня дискомфорту, що виникає при психологічному зближенні з іншою людиною та формування залежності від нього/неї).

Остаточний варіант адаптованої методики містить 28 тверджень, 24 з яких складають дві рівноважні за кількістю пунктів шкали. Шкала тривожності включає твердження 3, 5, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 22, 23, 25, 26. Загальна оцінка складається з суми позитивних відповідей, за кожну позитивну відповідь нараховується 1 бал, максимально можлива кількість балів – 12. Шкала уникнення близькості включає як прямі твердження – 4, 7, 9, 13, 15, 17, 20, 21, 24, 27 (підсумовуються позитивні відповіді), так і зворотні (підсумовуються негативні відповіді) – 2, 19.

Методика «Самооцінка генералізованого типу прив'язаності»

1. Нижче наводиться характеристика чотирьох стилів взаємовідносин, які найчастіше описуються людьми. Поставте помітку навпроти літери, що означає той стиль, який підходить Вам найбільше або описує Вас якнайкраще.

_____A. Мені приємно відчувати близькість та/ або взаємозалежність: легко зближуватися з іншими людьми, відчувати свою залежність від них та їхню залежність від мене. Я рідко турбуюся про те, що мене можуть покинути або про те, що хтось може надто зблизитися зі мною.

_____B. Я дуже потребую близькості: мені здається, що люди не хочуть зближуватися зі мною так, як того хотілося б мені. Я часто турбуюся про те, чи справді мій партнер любить мене і чи хоче залишатися зі мною. Я хочу повністю злитися з іншою людиною, і це бажання часом відлякує людей.

_____C. Я можу обходитися без близьких емоційних стосунків; мені важливо відчувати свою свободу і самодостатність, тому я волію ні від кого не залежати сам і не викликати залежність від мене в інших.

_____D. Мені нелегко зближуватись з іншими людьми. Я хочу цього, але мені важко повністю покладатися на людей і залежати від когось. Я боюся, що якщо дозволю собі довіритися іншій людині, вона може мене поранити чи вразити.

2. Оцініть, будь ласка, наскільки кожен із описаних вище стилів взаємовідносин відповідає Вашому (за 7-бальною шкалою).

Вивчення генералізованого типу прив'язаності проводилося з використанням російськомовної версії методики К. Бартолом'ю та Л. Горовиця. Випро буваним пропонується співвіднести свій звичний тип відносин із чотирма прототипами (вибрати один, найбільш повно відповідний, а потім оцінити за 7-бальною шкалою ступінь виразності у себе кожного з них). Дослідник у результаті отримує якісні та кількісні показники типу прив'язаності.

В основу прототипів покладено два параметри, зазначених ще М. Ейнсворт – міжособистісна тривога (з приводу розлучення, заперечення або недостатнього кохання) та уникнення (близькість, залежність, емоційність). В інтерпретації Кім Бартолом'ю ці параметри є внутрішніми робочими моделями себе та Іншого. Вона запропонувала розглядати вимір тривоги як модель себе (негативну чи позитивну), а вимір уникнення – як модель Іншого (так само, негативну чи позитивну). Таким чином, чотири типи утворено шляхом поєднання цих двох параметрів. Тип А – «надійний», або «безпечний» – характеризується позитивним поглядом на себе та інших (вважає себе гідним кохання, а партнерів – чуйними та надійними); тип В – «надзалучений», або «тривожносуперечливий» – має негативне уявлення про себе та позитивне – про інших; тип С – «відсторонено-уникаючий» – має позитивну модель себе та негативну модель Іншого; тип D – «боязливий», або «обережний» – негативно ставиться і до себе, і до інших. К. Бартолом'ю передбачала, що, оскільки люди схильні до узгодженого уявлення про себе та інших, тип А і тип D мають бути переважаючими.

Методика «Структура стосунків».

Інструкція щодо проходження методики.

А. Будь ласка, дайте відповіді на наступні запитання стосовно вашої матері.

В. Будь ласка, дайте відповіді на наступні запитання стосовно вашого батька.

C. Будь ласка, дайте відповіді на наступні запитання стосовно вашого романтичного чи шлюбного партнера. Примітка: якщо ви зараз не перебуваєте у стосунках, дайте відповіді на ці запитання стосовно колишнього партнера або стосунків, до яких ви прагнете.

D. Будь ласка, дайте відповіді на наступні запитання стосовно вашого найкращого друга.

Твердження.

1. Мені допомагає звернутися до цієї людини у скрутний час.

2. Я зазвичай обговорюю свої проблеми та хвилювання з цією людиною.

3. Я можу поговорити з цією людиною про що завгодно.

4. Мені легко залежати від цієї людини

5. Мені незручно відкриватися цій людині.

6. Я вважаю за краще не показувати цій людині, що я відчуваю в глибині душі.

7. Я часто хвилююся, що ця людина насправді байдужа до мене.

8. Я боюся, що ця людина може залишити мене.

9. Я переживаю, що ця людина не любитиме мене так сильно, як я його/її. Це інструмент самооцінки, призначений для оцінки певних паттернів прив’язаності у різних близьких стосунках.

Дев’ять тверджень методики використовуються для оцінки стилів прив’язаності щодо 4 об’єктів прив’язаності (до матері, батька, романтичного партнера та найкращого друга). Твердження розроблено таким чином, щоб їх можна було використовувати для різних об’єктів міжособистісних взаємин (не лише для романтичних стосунків), а також для різних вікових груп. У разі необхідності, наведені 9 тверджень можна використовувати для вимірювання лише одного типу стосунків, і, отже, цей інструмент може бути застосований як версія методики ECR-R («Досвід близьких стосунків»), але з 9 пунктів.

Методика містить дві шкали – шкалу уникнення близькості у стосунках прив’язаності та шкалу тривожності у стосунках прив’язаності, що обчислюються окремо для кожного з 4-х об’єктів прив’язаності – мати, батько,

романтичний партнер, друг. Значення шкали уникнення близькості може бути обчислено шляхом усереднення відповідей на твердження 1-6, що включають зворотні твердження – 1, 2, 3 і 4. Значення шкали тривожності обчислюється шляхом усереднення відповідей на твердження 7–9.

Ці дві шкали слід обчислювати окремо для кожного з 4-х об’єктів прив’язаності. Щоб отримати загальну чи глобальну шкалу прив’язаності, слід обчислити середнє значення одержаних вище показників окремо для кожного з об’єктів прив’язаності. Так, генералізована шкала уникнення буде усередненим показником уникнення у відносинах з матір’ю, з батьком, з партнером і з другом. Подібним чином генералізована шкала тривожності буде усередненим показником тривожності у відносинах з матір’ю, з батьком, з партнером і з другом.

Психологічна просвіта батьків є необхідним етапом роботи психолога над проблемою формування довіри дітей в залежності від типу прив’язаності батьків. Слід надати їм узагальнену інформацію про шляхи оптимізації взаємодії з дітьми дошкільного віку для формування у них довіри. Так, слід передбачити наступні тези:

Батьки з безпечною прив'язаністю забезпечують емоційну стабільність своїм дітям. Проте їм варто продовжувати вдосконалювати свої виховні стратегії.

Їхню поведінку, стосунки з дітьми слід будувати таким чином, щоб:

– Зміцнити довіру через передбачуваність – Дотримуватися обіцянок і встановити чіткі межі, щоб дитина почувався безпечно.

– Розширювати емоційний процес спілкування – Діти потребують відкритого обговорення своїх емоцій. Батьки можуть використовувати казки, ігри, малювання для вираження почуттів.

– Підтримувати автономність дитини – Давати їй можливість самостійно прийняти рішення відповідно до вікових особливостей.

– Формувати позитивні ритуали – наприклад, спільні вечори, читання казок на ніч, прогулянки допомагають зміцнити довірливий зв’язок.

Батьки з таким тривожним типом прив'язаності часто бояться втратити любов дитини, можуть бути непослідовними або сильно опікуватися. Їм важливо здійснювати:

Розвиток емоційної стабільності – Батькам потрібно навчитися саморегуляції (дихальні вправи, релаксаційні методики), щоб уникати емоційних коливань у спілкуванні.

Навчання відповідальності у вихованні – Дитина потребує чітких правил та логічних наслідків своїх дій.

Поступове розширення самостійності дитини – Давати можливість приймати рішення та діяти без постійного втручання.

Зменшення гіперопіки – Дозволяти дитині робити помилки й отримувати власний досвід, не контролюючи кожен її крок.

Формування довірливого спілкування – Заохочувати дитину ділитися своїми переживаннями без страху осуду.

Батькам з уникаючим типом прив'язаності які можуть бути емоційно відстороненими, слабо висловлюють ніжність і можуть недооцінювати потребу дитини у підтримці, слід здійснювати:

Розвиток емоційної близькості – Намагатися частіше проявляти любов та підтримку (обійми, усмішка, спільне дозвілля).

Активне слухання – Не лише відповідати на запитання дитини, а й важливо слухати її думки та почуття.

Навчання вираженню емоцій – Показувати власним прикладом, як можна відкрито говорити про переживання (наприклад, замість «все нормально» сказати «я зараз втомлений, але радій, що ми разом»).

Заохочення гри та спільних активностей – Спільні заняття (наприклад, настільні ігри, малювання, читання) сприяють емоційному зв’язку.

Створення безпечного середовища для прояву почуттів – Не знецінювати дитячі страхи та переживання, дозволяти їй бути вразливою.

Батьки із дезорганізованим типом прив'язаності можуть бути емоційно нестабільними, інколи сильно турботливими, а інколи – відстороненими або жорсткими, тому для них важливими є:

Робота над власною психічною стабільністю – Батькам важливо розвинути навички самоконтролю та стресостійкості (наприклад, звернутися за підтримкою до психолога).

Формування передбачуваності у вихованні – Дитині важливо знати, чого очікувати від батьків. Встановлення стабільних правил допоможе зміцнити довіру.

Створення позитивного емоційного середовища – Більше моментів радості, тепла, веселих спільних занять.

Розвиток довіри через спільний час – Спільні прогулянки, заняття спортом, ігри допомагають дитині почуватися комфортніше поряд із батьками.

Навчання безпечного вираження емоцій – Дитина має знати, що будь-які її емоції приймаються, а не караються або ігноруються.

Наступним кроком є проведення корекційної роботи. Тренінгові та корекційні заняття для батьків з метою формування довіри у дітей дошкільного віку можуть мають бути побудовані на діагностичній основі, містити вправи, що довели свою ефективність, наприклад, тренінгове заняття для батьків і дітей «У зоні довіри» (Додаток Б), методика «Сходинки для батьків» тощо.

Методика спрямована на дослідження дитячо-батьківських стосунків. Вона допомагає мамам та татам подивитись на дитину та її риси під іншим кутом, а саме як наслідок свого (батьківського впливу).

Вона активно використовується у тренінгах для батьків. Зазвичай батьки відчувають зміни у сприйнятті рис своєї дитини і дивляться на неї по-іншому.

Отже, завдання полягає у тому, що батькам роздається бланк (який можна скачати і роздрукувати) і озвучується інструкція «Якою Ви бачите свою дитину в майбутньому, виділіть 5 ознак (не обов’язково лише позитивні риси можна вказувати). Потім обрати одну рису з якою хочете попрацювати детальніше і написати її вгорі Сходинок, які зображені на бланку. На

сходинках які ведуть вгору написати дії, які стимулюють розвиток даної риси, а на сходинках, які ведуть вниз – дії, що стимулюють розвиток протилежної риси».

1) Тренінгова вправа «Валіза емоцій».

Більшості з нас не хочеться повторювати помилок, зроблених нашими батьками. За допомогою цього тренінгу є можливість з'ясувати, що ж лежить у валізі емоцій. Потрібно намалюйте три прямокутника. Назвіти перший «Я», другий – «Мій партнер по вихованню» третій – «Дитина». Візяти ще один листок паперу і намавати, прямокутники для решти дітей та інших людей, що відіграють важливу роль у житті.

Спочатку перерахувати почуття, які у родині вважалося допустимим зберігати у валізі емоцій, і вписати їх всередині прямокутника «Я».

Потім зовні прямокутника записати емоції, які вважалися неприпустимими. Закінчивши зі своїм прямокутником, поміркувати над валізами емоцій дитини і свого партнера по вихованню дітей. Якщо вийде, пояснити цю процедуру і попросити заповнити свої прямокутники. Тоді обговорення буде більш цікавим.

Тепер розгляемо валізи емоцій членів сім'ї. Може статися так, що те, що знаходиться всередині прямокутника, у партнера виявилося за його межами. Вражаюче, наскільки часто приваблюють партнери, вміст валізи емоцій котрих прямо протилежний нашому. За межами прямокутника виявилися, очевидно, ті емоції, з приводу яких найчастіше «стикаєтеся лобами» з дитиною або чоловіком.

Потім за допомогою емоційних склеювань (паличок-виручалочок) проаналізуйте, чи можете ви повернути почуття, що опинилися поза прямокутником, у вихідну форму. Іноді вони безпосередньо відповідають емоціям, які потрапили в прямокутник, а іноді ні. Те ж саме потрібно зробити з емоціями дитини і чоловіка.

Емоційна палочка-виручалочка допоможе нам виокремити , які ж емоції відчувають наші діти і чого вони насправді хочуть. Почуття істинне і те, яке його прикриває, утворюють два кінці цієї палички.

Коли поведінка дитини проблематична і коли вона говорить про одні і ті ж почуття знову і знову, а вони при цьому не слабшають і не змінюються, то це означає, що дитина застрягла на фальшивому кінці палички. ЇЇ поведінка і очевидні емоції лише прикривають справжні почуття і бажання. Якщо просто назвати справжнє почуття (інший кінець палички) в спокійній, приймаючій манері, то воно може досягти піку і вирішитися в ясне усвідомлення, і тоді буде знайдено безліч варіантів вирішення проблеми.

Немає списку подібних поєднань, вірного на всі випадки життя. У кожної людини емоції зчіплюються, зависаючи на кінцях палички своїм особливим чином, допомагаючи тим самим людині впоратися з труднощами дорослішання.

У наступній частині вправи ви повинні записати кожну емоцію прикриття чи тип поведінки (ті почуття і форми поведінки, які потрапили в прямокутник як «хороші») і відповідні їм «погані» емоції, які вам здаються вихідними (інший елемент склейки). Потім підшукайте прийнятний для себе спосіб вираження реального почуття.

Необхідна практика, щоб за поведінкою дитини розгледіти почуття, що лежать в її основі, але нагорода за працю велика. Називання і визнання пригнічених емоцій приносить дитині величезне полегшення, радість, відчуття близькості з батьками, усвідомлення того, що тебе чують і розуміють. Кожен з нас може пригадати у своєму житті хвилину, коли він раптом відчув, що його зрозуміли. Ця мить не порівняється ні з чим.

І часом нам раптом вдається виявити, що саме приховане почуття сина/дочки і доставляло нам масу проблем, бо воно не вкладалося в наш валізу емоцій.

Ось один такий приклад. Шестирічний Джонатан плаче кожного разу, коли сердиться. Джонатан вдається до вираження «смутку», а не гніву, бо гнів перебуває поза прямокутником емоцій матері. В її родині прояви гніву не

схвалювали, однак, якщо вона плакала чи сумувала, це вважалося нормальним. Мати Джонатана завжди готова втішити сина, якщо йому сумно, а його гніву вона просто не помічає. Тому Джонатан навчився не довіряти сигналам своєї внутрішньої системи управління. Чим частіше ми допускаємо в своє життя емоції, що залишилися поза «валізою», тим швидше ми зможемо впоратися з подібними почуттями у своїх дітей. І тим краще наші діти навчаться слухати свою внутрішню систему управління.

На виконання завдання дається 5-10 хвилин. Потім результати обговорюються в колі. Важливо, що батьки діляться досвідом та знаходять підтримку та відповіді на запитання один у одного і в психолога.

2) Вправа «Обов'язки».

Інструкція: візьміть аркуш паперу та олівець і напишіть відповідь на наступне питання: "У чому полягають мої обов'язки по відношенню до дитини?" Дається час 3-5 хвилин.

Тепер напишіть відповідь на таке питання: «У чому полягають обов'язки дитини по відношенню до мене?»

Коли ви дасте відповідь на обидва питання, порівняйте відповіді. Вийшла у вас свого роду вулиця з двостороннім рухом, так що ви і ваша дитина зобов'язані по відношенню один до одного приблизно рівним чином? Або ж ця вулиця виявилася з одностороннім рухом? Якщо це так, то чи відома вам хоча б одна причина, чому так «повинно» бути?

Тепер подивіться, чи підходить вам такого роду положення: «Я нічого не винна моїй дитині. Моя дитина нічого не винна мені. Кожен з нас – вільна людина, здатна розпоряджатися своїм власним життям і вільна робити для іншого те, що вона хоче робити».

Перевірте також, наскільки підходить для вас такого роду ідея: «Я не повинна присвячувати всю (всього) себе кому-небудь ще. Я в боргу насамперед перед самою собою».

3) Вправа для релаксації «Очищення від тривог».

Сідайте зручніше, закрийте очі і постарайтеся уявити собі все, що я буду

говорити …

Давайте зберемо мішок. Покладемо в нього все, що заважає: всі образи, сльози, сварки, смуток, невдачі, розчарування … Зав'яжемо його і вирушимо в дорогу …

Ви вийшли з дому, де ви живете, на широку дорогу …

Шлях ваш далекий, дорога важка, мішок тисне на плечі, втомилися і стали важкими руки, ноги. О-ох! Як хочеться відпочити! Давайте так і зробимо. Знімаємо мішок і лягаємо на землю. Глибоко вдихнемо: вдих (затримати 3 сек.), видих (затримати 3 сек.) – повторити 3 рази. Дихається легко, рівно глибоко … Ви відчуваєте, як пахне земля? Свіжий запах трав, аромат квітів наповнює дихання. Земля забирає всю втому, тривоги, образи, наповнює тіло силою, свіжістю …

Треба йти далі. Вставайте. Підніміть мішок, відчуйте – він став легше … Ви йдете полем серед квітів, стрекочуть коники, дзижчать бджоли, співають птахи. Прислухайтеся до цих звуків … Попереду прозорий струмочок. Вода в ньому цілюща, смачна. Ви нахиляєтеся до нього, опускаєте долоні в воду і п'єте із задоволенням цю чисту і прохолодну воду. Відчуваєте, як вона розтікається приємно по всьому тілу прохолодою. Усередині приємно і свіжо, ви відчуваєте легкість у всьому тілі … Добре! Увійдіть у воду. Вона приємно пестить ноги, знімає напругу і втому. Ви стрибаєте з камінця на камінець, вам легко і радісно, мішок зовсім не заважає, він став ще легшим … Різнокольорові бризки розлітаються і блискучими крапельками освіжають обличчя, лоб, щоки, шию, все тіло. Добре-е!

Ви легко перебралися на інший берег. Ніякі перешкоди не страшні! …

На гладкій зеленій травичці стоїть чудовий білий будиночок. Двері відчинені і привітно запрошує вас увійти. Перед вами грубка, можна посушитися. Ви сідаєте поруч з нею і розглядаєте яскраві язички полум'я. Вони весело підстрибують, танцюючи; підморгують вуглинки. Приємне тепло пестить обличчя, руки, тіло, ноги, … Стає затишно і спокійно. Добрий вогонь забирає всі ваші печалі, втому, смуток …

Подивіться, ваш мішок спорожнів …

Ви виходите з будиночка. Ви задоволені і заспокоєні. Ви з радістю вдихаєте свіже повітря. Легкий вітерець пестить ваше волосся, обличчя, тіло. Тіло ніби розчиняється в повітрі, стає легким і невагомим. Вам дуже добре. Вітерець наповнює ваш мішок радістю, добром, любов'ю …

Все це багатство ви несете в свій будинок. Поділіться зі своїми дітьми, рідними, друзями. (Пауза не менше 30 сек.).

Тепер можете відкрити очі і посміхнутися – ви вдома і вас люблять.

4) Тест «Сімейна соціограма».

Тест «Сімейна соціограма» дозволяє виявити місце досліджуваного в системі міжособистісних відносин і, крім того, визначити характер комунікацій в сім'ї – прямий або опосередкований.

Автор: Є.Г. Ейдеміллер.

Дана методика є прекрасним терапевтичним інструментом, адже допомагає батькам подивитись на ситуаціє в сім'ї «зверху» і оцінити існуючі взаємозв'язки.

Для проведення тесту досліджуваним видають бланки: на кожному бланку намальований круг діаметром 110 мм.

Члени сім'ї виконують завдання індивідуально.

Інструкція: «Перед Вами на аркуші зображено коло. Намалюйте в ньому самого себе, членів сім'ї у формі кружечків і підпишіть їх імена».

Існує інший варіант методики, який запропонований В. В. Ткачьовим. В даному варіанті роздається три бланки із зображенням кола і інструкція звучить так: «Перед вами три кола. Кожен з них зображує вашу сім'ю на певному етапі її життя (моя сім'я до народження дитина, моя сім'я після народження дитини, моя сім'я зараз). Намалюйте в кожному з кіл себе самого і членів своєї сім'ї у формі кіл та надпишіть їх».

Наступним етапом роботи є надання психологічних рекомендацій для розвитку довіри у дітей дошкільного віку відповідно до типу прив'язаності батьків.

Для формування довіри батьків з будь-яким типом прив’язаності необхідно:

Бути емоційно доступними – Дитина має знати, що її почуття важливі, а батьки завжди підтримують.

Забезпечувати передбачуваність і стабільність – Регулярні ритуали, руитини, дотримання обіцянок та чіткі межі допомагають сформувати довіру.

Розвивати комунікативні навички дитини – Навчати її відкрито говорити про своє переживання без страху осуду.

Демонструвати любов через дії – Обійми, усмішка, похвала та спільне дозвілля зміцнюють довірливі стосунки.

Підтримувати незалежність – Дитина повинна відчувати, що може самостійно прийняти рішення та отримувати власний досвід.

Працювати над власним типом прив’язаності – самоусвідомлення та корекція власних моделей поведінки дозволяє батькам стати більш емоційно доступними для дитини.

Ось рекомендації для батьків із широкими типами прив'язаності щодо того, як їм формувати довіру у своїх дітей дошкільного віку.

1. Батьки з безпечним типом прив'язаності (такі основні принципово доступні, турботливі й надійні. Вони легко вибудовують довірливі стосунки з дитиною).

Що робити:

– Продовжуйте підтримувати стабільне емоційне середовище – Дитина має знати, що може на вас розраховувати.

– Будьте важливими до потреб дитини – Прислухайтеся до її почуттів, не знецінюйте їх.

– Зміцнюйте прив'язаність через тілесний контакт – Обійми, поцілунки, лагідний дотик підсилюють відчуття безпеки.

– Допомагайте дитині розуміти емоції – Обговорюйте, що вона відчуває, пояснюйте свої почуття, щоб вона навчилася довіряти не тільки вам, а й собі.

– Дозволяйте досліджувати світ – Заохочуйте допитливість і незалежність, будьте поруч, коли це потрібно.

2. Батьки з тривожним (амбівалентним) типом прив'язаності (такі батьки можуть бути сильно турботливими або переживати, що їм недостатньо добре. Вони часто хвилюються за дитину, можуть бути емоційно неповними)

Як формувати довіру у дитини:

– Розвивайте впевненість у собі як батько/мати – Дитина відчуває ваші страхи. Дозволяйте собі помилятися та не ідеалізуйте батьківство.

– Будьте емоційно стабільними – Намагайтеся не переносити власні тривоги на дитину. Вчіться регулювати свої емоції (наприклад, через дихальні вправи, медитацію).

– Навчіться давати дитині простір – Не контролюйте її сильно, підтримуйте її автономність.

– Робіть ваші реакції передбачуваними – Якщо сьогодні ви на щось реагуєте спокійно, а завтра зриваєтеся – дитина не знає, що чекати, і це руйнує довіру.

3. Батьки з уникаючим типом прив'язаності (такі можуть стримувати прояви емоцій, уникати тісного контакту або вважати, що дітям не потрібна сильна емоційна підтримка)

Що робити:

– Розвивайте емоційну чутливість – Дитина потребує тепла й уваги. Намагайтеся частіше обіймати її, розмовляти про почуття, слухати її.

– Не бійтеся показувати власні емоції – Важливо, щоб дитина бачила, що ви теж переживаєте, радієте, сумуєте. Це навчити її відкритості.

– Створюйте моменти емоційної близькості – наприклад, спільне читання, вечірні розмови перед сном, сімейні традиції.

– Не знецінюйте почуття дитини – Фрази на кшталт «Не плач», «Це дрібниці» можуть створити у дитини враження, що її емоції неважливі.

4. Батьки з дезорганізованим типом прив'язаності (такі батьки можуть самі мати досвід дитячих травм, тому іноді поводяться непослідово: то сильно

турботливі, то відсторонені)

Як вибудовувати довіру:

– Працюйте над власними травмами – Якщо у вас був негативний досвід у дитинстві, його варто опрацювати (наприклад, з психологом).

– Будьте максимально передбачуваними у взаємодії з дитиною – Встановіть чіткий розпорядок дня, ритуали прощання, спільні поняття.

– Підтримуйте стабільне емоційне середовище – намагайтеся контролювати свої емоційні реакції, особливо якщо вони раптові або чудові.

– Створюйте позитивні спогади – Більше часу проводите в іграх, прогулянках, заняттях, які приймають радість.

Загальні рекомендації для всіх батьків:

– Рефлексуйте над своїм типом прив'язаності – Усвідомлення своїх особливостей допоможе вам покращити взаємини з дитиною.

– Практикуйте відчуття доступності – Дитина має знати, що може прийти до вас у будь-якому стані без страху осуду.

– Зміцнюйте довіру через послідовність – Виконуйте обіцянки, підтримуйте рутинні дії.

– Навчіться регулювати свої емоції – Якщо ви вчитеся дитини заспокоюватися, це важливо самим бути прикладом емоційної врівноваженості.

– Не бійтеся Звертатися за допомогою – Якщо вам важко налагодити довірливі стосунки з дитиною, консультація з дитячим психологом може бути корисною.

Головне – пам’ятайте, що у дитини починається з вас формування довіри. Чим більше ви працюєте над своїм почуттям, тим легше буде будувати здорові стосунки з малюком.

ВИСНОВКИ

Формування довіри у дітей дошкільного віку є ключовим аспектом їх емоційного та соціального розвитку. Довіра є основою для подальшого становлення особистості, впливає на самооцінку, рівень тривожності, здатність будувати здорові міжособистісні стосунки та адаптуватися до соціального середовища. У той же час сучасні соціокультурні умови (стресовий спосіб життя батьків, зменшення часу на якісне спілкування з дитиною, зайнятість технологіями) часто призводять до порушення довірливих відносин між батьками та дітьми. Типи прив’язаності батьків впливають на спілкування в родині, створюючи напруженість. Це може спровокувати порушення формування довіри, підвищений рівень тривожності, емоційну нестабільність та труднощі у соціальному взаємозв’язку у дітей дошкільного віку

У роботі систематизовано теоретичні знання щодо особливостей впливу типу прив’язаності батьків на формування довіри у дітей дошкільного віку.

У результаті теоретичного аналізу наукових підходів до вивчення факторів формування довіри дітей дошкільного року, типу прив’язаності батьків з’ясовано, що сучасні дослідження доводять, що якість дитячо-батьківської прив'язаності в ранньому віці формує базову довіру, моделі сприйняття світу, які зберігаються протягом всього життя. Діти, які в дошкільному віці відчувають безпеку та підтримку з боку батьків, мають вищий рівень емоційної стійкості та соціальної адаптації. З іншого боку, багато батьків не усвідомлюють, що їхній власний тип прив'язаності значно впливає на моделі стосунків з дітьми.

Вивчено основні концептуальні ідеї теорії прив’язаності, психологічні особливості прив’язаності дитини до значущого дорослого, виявлено, що деякі типи прив'язаності (тривожний, уникаючий або дезорганізований) можуть призвести до порушення у формуванні довіри у дитини.

Виявлено особливості прояву типу прив’язаності батьків у стосунках з дітьми дошкільного віку в процесі формування їхньої довіри. Тип прив'язаності батьків грає визначальну роль у формуванні довірливих стосунків із дитиною. Від способу взаємодії дорослих з дітьми залежить, чи може дитина відчувати себе в безпеці, чи буде далі відкритою до спілкування, чи може на будувати здорові міжособистісні відносини.

Батьки з безпечним типом прив’язаності здатні створювати стосунки з дитиною, в яких вона відчуває безпеку та комфорт, у результаті у дитини формується висока самооцінка та впевненість у собі, вона легко довіряє іншим, не боїться звертатися за допомогою, розвиває навички соціалізації та емоційної регуляції.

Батьки з тривожним типом прив’язаності створюють нестабільні стосунки, в яких виявляють то турботливість, то тривожність, то надмірний контроль; мають проблеми із встановленням меж. В результаті дитина відчуває нестабільність у взаємодії з батьками, формується підвищена тривожність, залежність від схвалення дорослих; можливі труднощі у встановленні довірливих відносин з однолітками, іноді про страх залишитися без підтримки.

Батьки з уникаючим типом прив’язаності стримані, авторитарні, критикують прояви емоцій у стосунках, знецінюють дитячі переживання, тому дитина може відчути почуття відстороненості від батьків, вчиться приховувати свої почуття, має труднощі з довірою до інших людей, прагне компенсувати дефіцит уваги в інших стосунках.

Батьки з дезорганізованим типом прив’язаності відзначаються непередбачуваною поведінкою, часто самі мають психологічні травми, які впливають на взаємодію з дитиною; вони інколи застосовують жорсткі методи виховання, фізичне покарання, емоційне дистанціювання, тому дитина може відчувати страх, виявляти нестабільні емоційні реакції, прагнути уваги батьків через негативну поведінку.

Необхідним виявилось надання психологічної допомоги батькам в усвідомленні цих особливостей та навчання їх ефективних стратегій взаємодії з

дітьми, **ко**рекція виховних стратегій на діагностичній основі, адже розуміння особливостей прив’язаності батьків та їх впливу на довіру дітей є ключовим фактором у формуванні гармонійних стосунків у сім’ї та подальшому здоровому емоційному розвитку дитини.

Для подолання негативного впливу на дітей тривожного, уникаючого, дезорганізуючого типу прив'язаності батьків, необхідною є розробка ефективних програм психологічної просвіти, тренінгових занять та рекомендації для батьків, які сприяють зміцненню емоційного зв'язку між дорослими та дітьми. Впровадження таких заходів у роботу психологів закладів дошкільної освіти, психологічних центрів та сімейних консультацій дозволить знизити рівень дитячих страхів, підвищити самооцінку дошкільників та покращити їхню соціальну адаптацію.

Розроблено конкретні рекомендації для корекції виховних підходів залежно від стилю прив'язаності батьків, які дозволяють оздоровлювати стосунки, формувати передбачуваність у вихованні; розвивати навички емоційної саморегуляції, створювати позитивні ритуали, рутини та практики взаємодії, навчати дітей відкрито висловлювати свої почуття.

Запропоновано тематику просвітницьких заходів, спрямованих на підвищення усвідомленості батьків щодо формування довіри, врахування типу прив’язаності у вихованні, що дозволяють мінімізувати негативні виховні впливи та сприяти створенню довірливого середовища для дитини.

Узагальнено корекційні вправи, спрямовані на покращення взаємодії, розвиток емоційної чутливості та зміцнення зв’язку між батьками й дітьми, які підвищують рівень довіри та сприяють гармонізації сімейних стосунків.

Результати роботи можуть бути використані в психологічному консультуванні сімей, у діяльності дошкільних закладів освіти, а також у програмах підтримки батьківства. Запропоновані рекомендації та корекційні, тренінгові програми можуть бути основою для психокорекційної роботи з батьками, спрямованої на зміцнення довірливих взаємин у родині.

Таким чином, проведене дослідження підтверджує, що формування довіри у дітей є багатофакторним процесом, у якому важливу роль відіграє тип прив’язаності батьків. Зниження тривожності батьків, оптимізація їхніх виховних стратегій, підвищення психологічної компетентності дорослих та створення позитивного емоційного середовища в сім'ї сприяють гармонійному емоційному розвитку дитини, її довіри та соціальної адаптації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Власнова А. Тип прив'язаності як чинник якості подружніх стосунків. Кваліфікаційна робота магістра. Острозька академія, 2021. С. 77-81. URL: theses.oa.edu.ua

2. Гончарук О.П. Типи батьківської прив'язаності та їх вплив на формування довіри у дітей дошкільного віку. *Психологічний журнал*, 2022, №4. С. 67-73.

3. Дмитренко Н.С. Формування довіри у дітей дошкільного віку через призму батьківської прив'язаності. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, 2021, №5. С. 90-95.

4. Долошкан Ю.В. Особливості формування прив’язаності у прийомних дітей та її вплив на адаптацію в родині. Кваліфікаційна робота магістра. Херсонський державний університет, 2021. С. 79-80. URL: ekhsuir.kspu.edu

5. Захарченко В.В. Психологічні аспекти батьківської прив'язаності та довіри у дітей дошкільного віку. *Вісник Національного університету оборони України*, 2020, №6. С. 123-128.

6. Іванова О.М. Взаємозв'язок між типом батьківської прив'язаності та рівнем довіри у дітей дошкільного віку. *Психологія: реальність і перспективи*, 2019, №7. С. 55-60.

7. Ковальчук Л.С. Емоційна прив'язаність батьків як чинник формування довіри у дітей. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. Серія: Психологія, 2021, №8. С. 77-82.

8. Кравченко Т.О. Роль батьківської прив'язаності у формуванні довіри дітей дошкільного віку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Психологічні науки, 2021, №2. С. 45-50.

9. Лисенко Т.В. Типи батьківської прив'язаності та їх вплив на довіру дітей дошкільного віку. *Психологічні науки: проблеми і досягнення*, 2022, №9. С. 101-106.

10. Манжос В.О. Емоційна прив'язаність до матері як чинник формування самооцінки дитини. Магістерська робота. Запорізький національний університет, 2020. С. 44-50. URL: dspace.znu.edu.ua

11. Марушевська О.В. Вплив типу прив'язаності на стосунки у парі. Дипломна робота. Чорноморський національний університет імені Петра Могили, 2022. С. 9-10. URL: krs.chmnu.edu.ua

12. Мельник І.В. Психологічні особливості формування довіри у дітей дошкільного віку в контексті батьківської прив'язаності. *Психологія і суспільство*, 2020, №1. С. 112-118.

13. Мороз О.Г. Роль батьківської прив'язаності у формуванні соціальної довіри у дітей дошкільного віку. *Соціальна психологія*, 2020, №10. С. 134-139.

14. Назаренко І.П. Психологічні особливості формування довіри у дітей дошкільного віку в контексті батьківської прив'язаності. *Вісник психології та педагогіки*, 2019, №11. С. 45-50.

15. Олійник С.В. Вплив батьківської прив'язаності на розвиток довіри у дітей дошкільного віку. *Психологічний вісник*, 2021, №12. С. 88-93.

16. Павелків Р.В., Цигипало О.П. Дитяча психологія : навчальний посібник. Рівненський державний гуманітарний університет, 2020. С. 150-155. URL: repository.rshu.edu.ua

17. Петренко А.М. Типи батьківської прив'язаності та їх вплив на емоційний розвиток дітей дошкільного віку. *Науковий журнал "Психологія розвитку"*, 2020, №13. С. 102-107.

18. Піроженко Т.О., Соловйова Л.І. Ціннісні орієнтації дитини у дорослому світі : навчально-методичний посібник. Видавничий Дім "Слово", 2016. С. 74-109. URL: lib.iitta.gov.ua

19. Психологічні дослідження. Вплив типу прив'язаності на стосунки у парі. *Збірник наукових праць*. Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2022. С. 147-150. URL: eprints.zu.edu.ua

20. Романенко Ю.В. Батьківська прив'язаність як фактор формування довіри у дітей дошкільного віку. *Психологічні перспективи*, 2022, №14. С. 115-120.

21. Романчук О.І. Терапевтичне батьківство: роль прийомних батьків у зціленні дітей з розладами прив'язаності. *Журнал "НейроNews: Психоневрологія та нейропсихіатрія"*, 2012, №6. С. 683-689. URL: neuronews.com.ua

22. Руденко Н.В. Статеві відмінності психологічної сепарації у старших підлітків. *Науковий журнал "Інноватика у вихованні"*, 2020, №17. С. 159-165. URL: scispace.com

23. Савенко І.М. Вплив дитячо-батьківських відносин на формування емоційної сфери дитини. Кваліфікаційна робота магістра. Запорізький національний університет, 2023. С. 69-72. URL: dspace.znu.edu.ua

24. Савченко О.П. Вплив стилю батьківської прив'язаності на довіру дітей дошкільного віку. *Практична психологія та соціальна робота*, 2019, №15. С. 33-38.

25. Сидоренко Л.М. Вплив стилю батьківської прив'язаності на розвиток емоційної довіри у дітей. *Практична психологія та соціальна робота*, 2019, №3. С. 28-33.

26. Тарасова В.В. Вплив типу прив’язаності на формування стресостійкості у підлітків. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. С. 1-5. URL: lib.iitta.gov.ua

27. Тимошенко О.В. Вплив стилю батьківської прив'язаності на розвиток міжособистісної довіри у дітей дошкільного віку. *Психологічні студії*, 2023, №6. С. 75-82.

28. Товстоног А.В. "Психологічні засади батьківсько-дитячих взаємин в сучасних сім'ях. Магістерська робота. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2023. С. 8-9. URL: binpo.com.ua

29. Шевченко Л.В. "Взаємозв'язок стилю батьківської прив'язаності та рівня довіри у дітей раннього та дошкільного віку". Науковий журнал *Психологія сучасності*, 2022, №5. С. 45-51.

30. Козаченко О.М. "Розвиток емоційної безпеки у дітей через стабільну батьківську прив'язаність". *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*, 2023, Т. 9, №3. С. 120-126.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методики

Для визначення рівня довіри дітей до батьків запропоновано декілька методик, які допомагають оцінити цей показник:

1) Напівструктуроване інтерв'ю для оцінки травматичних переживань дітей: Цей метод включає 42 питання, що базуються на симптомах шкали DSM, і допомагає виявити рівень довіри та емоційного зв'язку між дитиною та батьками.

2) Методика «Кінетичний малюнок сім'ї»: Дитині пропонують намалювати свою сім'ю в дії. Аналіз цього малюнка дозволяє зрозуміти взаємини та рівень довіри між членами сім'ї.

Напівструктуроване інтерв'ю для оцінки травматичних переживань дітей

Дана методика була запропонована Н. В. Тарабрина (Тарабрина Н. В., 2001). Інтерв'ю включає скринінгову частина і набір з 42 питань. Питання інтерв'ю побудовані на підставі симптомів критеріїв A, B, C, D и F шкали для клінічної діагностики ПТСР DSM-IV (Опис критеріїв см. В розділі 2). Для відповідей дітей використовуються трьохпунктного шкали («так - не знаю - немає» або «ніколи - один раз за останній місяць - більше одного разу за останній місяць»).

Процедура проведення інтерв'ю:

В ході проведення інтерв'ю можна виділити п'ять етапів.

1. Встановлення психологічного контакту з випробуваним.

2. Вступна частина. На цьому етапі з дитиною проводиться бесіда про травматичні події, які трапляються з дітьми. Дана процедура проводиться з метою налаштувати дитину на тему подальшої розмови і зняти тривожність з приводу того, що нещастя трапляються не тільки з ними. Також на цьому етапі

проводиться попереднє отримання інформації про травматичному досвіді дитини (виявлення критерію А).

3. Скринінг. Мета даного етапу - отримання більш повних відомостей про травматичному досвіді дитини. Якщо дитина не зміг згадати жодного травматичного події, або випадок, розказаний їм, не відповідає критерію А, Дитині пропонується список травматичних подій, які могли б привести до розвитку симптомів ПТСР: «Давай я розповім тобі, які великі неприємності можуть трапитися з дитиною. Може бути, ти згадаєш, що з тобою траплялося щось таке. Великі неприємності - це коли, наприклад, дитина важко захворіла, або довго лежав у лікарні, або хтось, кого дитина любить, помер або виїхав далеко і більше з ним не живе. Або коли хтось ображає, б'є дитину, знущається над ним або робить речі, які йому неприємні, або змушує його робити такі речі. Або коли дитина потрапляє під машину або в аварію. Або коли трапляється пожежа, землетрус або ураган. Або коли дитина опиняється в тому місці, де йде війна.

З тобою траплялося щось схоже? Скільки тобі було тоді років? Якщо можеш, розкажи про це докладніше «. Інформація заноситься в протокол.

4. Опитування. Це - основна частина інтерв'ю. Вона спрямована на вимір посттравматичної симптоматики. З 42 питань перші 4 відносяться до критерію А (Інтенсивні негативні емоції в момент травми: страх, безпорадність чи жах). Якщо в житті дитини не було травматичних переживань, ці питання не задаються. Якщо дитина розповіла про подію, яка могла б привести до розвитку симптомів ПТСР, то інші питання (за критеріями B, C, D, F) задаються щодо цієї події. В іншому випадку питання фокусуються на почуттях і переживаннях дитини за останній місяць безвідносно до якоїсь події.

5. Стадія завершення. Мета цієї стадії - усунення негативних емоцій, викликаних спогадами про травматичному епізоді.

Обробка результатів

Проводиться підрахунок балів по кожному з критеріїв.

Питання 1-5, 8, 20-40, 42 оцінюються: 2 бали за відповідь «так», 1 бал за відповідь «не знаю» і 0 балів за відповідь «ні».

Питання 6, 7, 9-19 оцінюються: 2 бали за відповідь «так, частіше, ніж один раз за останній місяць», 1 бал за відповідь «так, один раз за останній місяць» і 0 балів за відповідь «ні, ніколи» .

Питання 41 оцінюється: 2 бали за відповідь «ні», 1 бал за відповідь

«Не знаю» і 0 балів за відповідь «так».

критерієм А відповідають питання: 1, 2, 3, 4, 5.

критерієм В відповідають питання: 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 18.

критерієм Свідповідають питання: 23, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 40, 41, 42.

критерієм D відповідають питання: 14, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 37, 38, 39.

критерієм F відповідають питання: 19, 24, 26, 27, 34, 35, 36.

Загальний індекс посттравматичної реакції оцінюється сумою балів за критеріями В, С, D и F.

Критерій	Питання	Допустиме пояснення	Кодування відповідей
А	Чи відчував ти жах, коли це відбувалося?	Дуже сильний страх.	Ні - 0не знаю - 1дА - 2
А	Чи відчував ти, що ти не можеш нічого змінити?		Ні - 0не знаю - 1дА - 2
А	Чи відчував ти, що ніхто не може тобі допомогти в цій ситуації?		Ні - 0не знаю - 1дА - 2
А	Чи відчував ти огиду, коли це відбувалося?	Здавалося тобі те, що відбувається в той момент неприємним, гидким?	Ні - 0не знаю - 1дА - 2
А	Чи був ти більш дратівливим, рухомим відразу після того, як це сталося?		Ні - 0не знаю - 1дА - 2
В	Чи пригадуєш ти про якісь неприємних ситуаціях, які з тобою сталося? Якщо так, то як часто?	З більшістю людей в житті трапляються неприємні ситуації, а з тобою траплялися?	Ні - 01 разів - 1Более1 рази - 2
В	Ти розповідаєш комусь про ці спогадах? Якщо так, то як часто? Якщо немає, то не хочеш розповісти тому, що не згадуєш?	Ти не хочеш розповісти про ці ситуаціях, бо не згадуєш або тобі не хочеться комусь про них розповідати?	Ні - 01 разів - 1Вспомінает, але не розповідає - 1Более 1 разу - 2
В	Погіршується твоє самопочуття,	Наприклад, у тебе	Ні - 0не знаю - 1дА -

	коли щось нагадує тобі про неприємну подію?	починає сильніше битися серце, частішає дихання, потіють руки, болить голова.	2
B	Ти думав коли-небудь про якийсь неприємної ситуації, коли тобі зовсім не хотілося про неї думати? Якщо так, то як часто?		Ні - 01 разів - 1Более 1 разу - 2
B	Ти представляв якусь неприємну ситуацію, що трапилася з тобою? Якщо так, то як часто?		Ні - 01 разів - 1Более1 рази - 2
B	Ти малював якусь неприємну ситуацію, що трапилася з тобою? Якщо так, то як часто?		Ні - 01 разів - 1Более1 рази - 2
B	Чи буває так, що неприємні почуття, які ти коли-небудь переживав, виникали у тебе знову, як якщо б та ситуація повторилася, як ніби ти знову повернувся в той час? Якщо так, то як часто?		Ні - 01 разів - 1Более1 рази - 2
B	Чи траплялося, що ти починав вести себе так, як якщо б неприємна ситуація, яка з тобою колись відбувалася, повторилася знову? Якщо так, то як часто?	Чи буває, що ти поводишся так, як ніби якась неприємна ситуація, яка з тобою колись відбувалася, повторюється?	Ні - 01 разів - 1Более1 рази - 2
D	Чи буває тобі важко заснути? Якщо так, то як часто?		Ні - 01 разів - 1Более1 рази - 2
D	Чи буває, що ти прокидаєшся вночі? Якщо так, то як часто?		Ні - 01 разів - 1Более1 рази - 2
D	Чи буває, що ти прокидаєшся занадто рано вранці? Якщо так, то як часто?		Ні - 01 разів - 1Более1 рази - 2
D	Чи стали тобі сниться неприємні сни, кошмари? Якщо так, то як часто?		Ні - 01 разів - 1Более1 рази - 2
B	Снилися тобі сни про неприємну подію, яке з тобою колись сталося? Якщо так, то як часто?		Ні - 01 разів - 1Более1 рази - 2
F	Приходиш ти іноді вночі спати до батьків? Якщо так, то як часто?		Ні - 01 разів - 1Более1 рази - 2
D	Схоплюєшся ти, коли чуєш несподіваний або гучний звук?		Ні - 0не знаю - 1дА - 2
D	Чи став ти більш дратівливим?		Ні - 0не знаю - 1дА - 2

D	Чи став ти частіше сваритися з іншими людьми?		Ні - 0не знаю - 1дА - 2
C	Намагаєшся чи ти триматися на відстані від друзів і однокласників?	Чи буває так, що ти намагаєшся триматися окремо від своїх друзів?	Ні - 0не знаю - 1дА - 2
F	Чи важко тобі залишатися наодинці з друзями та однокласниками?	Коли, наприклад, в класі або в якомусь іншому місці залишаєтеся тільки одна людина і ти	Ні - 0не знаю - 1дА - 2
C	Намагаєшся чи ти триматися на відстані від дорослих?	Чи буває так, що ти намагаєшся триматися окремо від батьків і вчителів?	Ні - 0не знаю - 1дА - 2
F	Чи важко тобі залишатися наодинці з вчителями?	Коли, наприклад, в класі або в якомусь іншому місці залишаєтеся тільки вчитель і ти	Ні - 0не знаю - 1дА - 2
F	Чи важко тобі залишатися наодинці з батьками?		Ні - 0не знаю - 1дА - 2
C	Намагаєшся чи ти уникнути чого-небудь, що нагадує тобі про якомусь іншому подію?		Ні - 0не знаю - 1дА - 2
C	Намагаєшся чи ти уникати дій, які нагадують тобі про щось неприємне в твоєму минулому додаєш чи якісь зусилля для цього)?	Чи робиш ти для цього що-небудь спеціально?	Ні - 0не знаю - 1дА - 2
C	Намагаєшся чи ти уникнути місць, які нагадують тобі про щось неприємне в твоєму минулому (додаєш чи якісь зусилля для цього)?	Чи робиш ти для цього що-небудь спеціально?	Ні - 0не знаю - 1дА - 2
C	Намагаєшся чи ти уникати спілкування з людьми, які нагадують тобі про щось неприємне в твоєму минулому (додаєш чи якісь зусилля для цього)?	Чи робиш ти для того що-небудь спеціально?	Ні - 0не знаю - 1дА - 2
C	Намагаєшся чи ти не думати про щось неприємне в твоєму минулому (додаєш чи якісь зусилля для цього)?	Чи робиш ти для цього що-небудь спеціально?	Ні - 0не знаю - 1дА - 2
C	Намагаєшся чи ти уникати розмов, які нагадують тобі про щось неприємне в твоєму минулому (додаєш чи якісь зусилля для цього)?	Чи робиш ти для цього що-небудь спеціально?	Ні - 0не знаю - 1дА - 2
F	Чи стало тобі складніше	Чи було тобі раніше	Ні - 0не знаю - 1дА -

	виконувати свої обов'язки (роботу по дому)?	легше, наприклад, прибирати за собою свої речі, допомагати батькам?	2
F	Чи потрібна тобі більше часу, ніж раніше, щоб виконати свої обов'язки (роботу по дому)?		Ні - 0не знаю - 1дА - 2
F	Чи стало тобі складніше розуміти, дізнаватися нові речі (вчитися)?		Ні - 0не знаю - 1дА - 2
D	Чи змінилася останнім часом твоя пам'ять? Може бути, вона стала краще або гірше?	Чи стало тобі складніше запам'ятовувати різні речі?	Ні - 0не знаю - 1дА - 2
D	Чи стало тобі складніше зосередитися?		Ні - 0не знаю - 1дА - 2
D	Чи стало тобі складніше довго сидіти спокійно на одному місці?		Ні - 0не знаю - 1дА - 2
C	Чи здається тобі, що навколишній світ став виглядати або звучати по-іншому?	Речі, до яких ти звик, здаються тобі не такими, як раніше.	Ні - 0не знаю - 1дА - 2
C	Чи можеш ти собі уявити дорослим, старим?		Ні - 0не знаю - 1дА - 2
C	Чи змінилися останнім часом твої уявлення про майбутнє?	Чи не так, як раніше.	Ні - 0не знаю - 1дА - 2

Методика «Кінетичний малюнок сім'ї»

Мета: виявити ставлення дитини до членів своєї сім’ї, сімейних відносин, що викликають тривогу чи конфлікти у того, хто малює, показують, як дитина сприймає взаємини з іншими членами сім’ї і своє місце в ній.

Ця методика (КМС) надає багату інформацію про суб’єктивну сімейну ситуацію досліджуваної дитини.

Хід виконання:

Для виконання тесту дитині дається стандартний аркуш паперу для малювання, олівець і ластик. Інструкція випробуваному: «Намалюй свою сім’ю так, щоб кожен її член і ти були чимось зайняті» (інструкція дещо змінена, порівняно з авторською, тому що вимога малювати всіх членівродини і себе не дає можливості одержати різносторонню інформацію про взаємини дитини в сім’ї у тих випадках, коли вона малює не всіх членів родини).

Інструкція для психолога:

Тест КМС складається з двох частин: малювання своєї родини і бесіди після малювання. На всі уточнюючі запитання дитини варто відповідати без будь-яких вказівок. Наприклад, «можеш малювати, як хочеш». Під час малювання слід записувати всі спонтанні висловлювання дитини, відзначати її міміку, жести, а також фіксувати послідовність малювання.

Після того, як малюнок закінчений, з дитиною проводиться бесіда за наступною схемою:

Хто намальований на малюнку? Що робить кожен член сім'ї?

Де працюють чи навчаються члени родини?

Як у родині розподіляють домашні обов'язки?

Які взаємини дитини з іншими членами сім'ї?

Обговорення результатів:

У системі кількісної оцінки КМС враховуються формальні і змістові аспекти малюнка. Формальними особливостями малюнка вважається якість лінії дитини, яка малює, розташування об'єктів малюнка на папері, стирання малюнка чи його окремих частин, затушовування окремих частин малюнка. Змістовними характеристиками малюнка є зображувана структура і склад намальованої і реальної сім'ї дитини, особливості розташування фігур на малюнку, діяльність членів родини, представлених на малюнку, їхня взаємодія і розташування, послідовність зображення, малювання додаткових (не існуючих у реальності) членів родини, а також відношення речей і людей на малюнку. Показники спілкування такі самі, як і в тесті «Малюнок людини», однак наведемо додаткові показники щодо зображення сім'ї.

Показниками сприятливої сімейної ситуації є: зображення всіх членів родини, перевага на малюнку людей (у порівнянні з предметами), відсутність ізольованих членів родини, загальна діяльність членів родини чи їхня оберненість одне на одного.

Дитина не завжди малює всіх членів родини. Зазвичай вона не малює тих, з якими знаходиться в конфліктних стосунках. Іноді діти малюють людей, які не входять реально до складу родини (наприклад, при розлученні батьків).

Розташування членів родини на малюнку часто показує їхні взаємини. Важливим показником психологічної близькості є реальна відстань між окремими членами родини. Іноді між окремими членами родини знаходяться різні об’єкти, що є як би перешкодою між ними.

Загальна діяльність членів родини зазвичай свідчить про гарні сприятливі сімейні відносини. Часто загальна діяльність поєднує декількох членів родини. Це може свідчити про наявність внутрішніх угрупувань у родині.

Зменшення або збільшення складу родини є ознакою порушення відносин. Малюючи свою родину, деякі діти зображують усі фігури дуже маленькими і розташовують їх на нижній частині аркуша. Це може свідчити про експресивність дитини, про її почуття неповноцінності в сімейній ситуації.

Відсутність будь-якого члена родини говорить про конфліктні відносини у дитини з ним та про негативні емоції по відношенню до нього. Часто на малюнку відсутні брати і сестри, що пов’язано з конкурентністю відносин з ними. Це може бути виражено неадекватною величиною окремих фігур, виділенням, більшим чи меншим промальовуванням фігур (наприклад, відсутністю у деяких фігур окремих частин тіла), стиранням.

Приміром, дитина намалювала молодшу сестру не тільки більшою, ніж вона сама, але навіть більшою, ніж батьки. Це може свідчити про ту виняткову увагу, яку батьки приділяють молодшій сестрі, про її особливе місце в ієрархії сімейних відносин.

До показників конфліктних відносин у родині відносяться бар’єри між фігурами, наприклад, розділення фігур «деревами в лісі», невідповідність словесного опису і малюнка. На деяких малюнках переважають не люди, а речі, найчастіше меблі.

Передбачається, що це також показує емоційну заклопотаність дитини з приводу своєї сімейної ситуації, яка тривожить її, і вона як би відкладає малювання членів родини, а малює речі, які не мають настільки сильної емоційної значимості.

Ворожість у сімейній ситуації показує агресивна позиція якої-небудь фігури, закреслені фігури чи зворотні профілі, деформована фігура, зображення різних фігур на різних боках аркуша чи на різних аркушах. На агресивність вказують також підняті догори чи розведенні в сторони руки з довгими пальцями у якої-небудь із фігур. Випадок, коли дитина не малює себе на малюнку родини (а також малює себе непропорційно маленькою чи в ізоляції від інших, чи нерухомою у порівнянні з іншими фігурами, чи такою, що стоїть спиною), особливо в сполученні з розташуванням фігур на нижній частині аркуша, загальним зменшенням розміру фігур, слабкою, переривчастою лінією — вказує на неприйняття дитини в родині, почуття неповноцінності в сімейній ситуації, відторгнення. Це слід припустити й у випадку, коли дитина замість родини малює тільки себе.

Вважається, що дитина найбільше деталізує, довше всього малює і прикрашає фігуру свого найбільш улюбленого члена родини. І, навпаки, якщо дитина негативно ставиться до кого-небудь, то малює цю людину неповно, без деталей, іноді навіть без основних частин тіла.

Коли відносини дитини конфліктні й тривожні, емоційно неоднозначно зафарбовані, вона часто використовує штрихування в зображенні того члена родини, з яким у неї не склалися ефективні зв’язки. В аналогічних випадках можна спостерігати стирання і перемальовування.

Як правило, першою дитина зображує найбільш значущу, емоційно близьку людину. Частіше — це фігура матері чи самої дитини, рідше — батька чи братів і сестер. Це підтверджується й особливостями самої намальованої фігури (декорування чи схематизм у протилежному випадку). Якщо дитина малює матір останньою, то найчастіше це пов’язано з негативним ставленням до неї.

Якщо дитина починає малюнок із зображення різних предметів, то це, імовірніше всього, захист від неприємного їй завдання. При гарному контакті психолога з дитиною відсунення в часі малювання родини відображує неблагополуччя сімейної ситуації.

Повернення до вже намальованих фігур відбиваає їхню значимість для дитини. Повернення до якої-небудь деталі може вказувати на пов’язане з нею домінуюче переживання. Стирання намальованого може бути обумовлене як позитивним, так і негативним ставленням дитини до того, що вона намалювала. Певним моментом є кінцевий результат перемальовування: якщо воно не привело до значного поліпшення зображення, то це, як правило, виражає конфліктне ставлення дитини до зображуваного члена родини.

На конфліктність відносин вказують також паузи перед малюванням.

Розташування фігур на лінії основи, проведення ліній під малюнком, перевага речей (у порівнянні з людьми) на малюнку можуть розглядатися і як симптоми тривожності.

Додаток Б

Тренінгове заняття для батьків і дітей «У зоні довіри»

Мета: сприяти становленню батьківської компетентності шляхом усвідомлення і осмислення механізмів діалогічного спілкування та формування вмінь і навичок конструктивної взаємодії з дітьми у сім'ї, допомогти встановленню довірливих відносин у системі відносин «батьки-діти».

Завдання:

- урізноманітнювати форми роботи з батьками;

- сприяти критичному осмисленню стійких стереотипних установок у сімейному вихованні;

- залучати батьків до співпраці зі дошкільним закладом;

- розширити і збагатити знання щодо ролі емоційної сфери у становленні особистості дитини та відпрацьовувати навички емпатійного реагування на дитячу поведінку для встановлення довірливих відносин;

- розвивати вміння будувати діалогічну взаємодію при вирішенні проблемних ситуацій:

- виховувати педагогічну компетентність батьків.

-підготовка дітей для успішної соціалізації у суспільстві.

Матеріали: олівці, папір, картки МАК «Аромат пробудження» автор А. Трухан, папір, ватні палички, олія.

Організаційна частина.

На дошці вислови видатних людей: «Дитина найбільше потребує вашої любові як раз тоді, коли найменше її заслуговує». (Ерма Бомбек) «Дитина — рентгенівський знімок сім'ї». А. Макаренко «Усі ми стали людьми настільки, наскільки навчилися любити і розуміти інших». Б. Пастернак

Зміст тренінгу

Привітання. Привітання всіх учасників, представлення себе, як тренера. Загальновідомо, що становлення повноцінної особистості дитини залежить

насамперед від системи стосунків у сім'ї. "Всі ми родом з дитинства", "Все – і хороше, і погане – людина отримує в сім'ї". Ці педагогічні вислови відомі, напевне, всім. Відтак, зрозуміло, що без радикальної перебудови традиційного сімейного виховання, не слід очікувати серйозних успіхів у сфері становлення повноцінної особистості: самостійної, відповідальної, упевненої у своїх силах, ініціативної, творчої, з чіткими моральними настановами. Знайти правильний шлях у спілкуванні з дітьми через довіру – мета цього заняття.

Вправа. «Правила роботи в групі»

Мета: обґрунтувати необхідність вироблення та дотримання в групі певних правил спільної роботи.

Хід проведення: учасникам пропонується створити умови, щоб кожен почувався зручно і робота в групі була плідною. Для ефективного спілкування учасників в умовах тренінгу пропонуються наступні принципи:

«Тут і тепер» – розмова про те, що відбувається в групі в кожен конкретний момент.

Персоніфікація висловлювань – відмова від знеособлених суджень типу «як правило, ми думаємо», заміна їх адресними: «я вважаю», «я думаю».

Акцентування мови почуттів – уникання оцінювальних суджень, їх заміна описом власних емоційних станів («я почуваюся ображеним, коли ти...»)

Активність – включеність в інтенсивну взаємодію кожного члена групи.

Довірливе спілкування – відвертість, відкрите вираження емоцій і почуттів.

Добровільність – можливість відмовитися від виконання завдання, якщо воно занадто складне або з якихось причин не приймається учасником.

Вправа на знайомство «Ланцюжок імен» .

Перший гравець називає своє ім'я, його сусід називає ім'я першого і своє, і так учасники по черзі повторюються всі раніше названі імена.

Вправа. Робота з метафоричними картами «Довіра для мене це…»

Мета: на емоційно-смисловому рівні допомогти учасникам усвідомити що таке довіра для кожного учасника.

Хід проведення: кожному учаснику пропонується переглянути МАК «Аромат пробудження» і знайти (у відкриту) ту карту, яка відповідає його розуміння довіри у стосунках та презентувати її учасникам. Підсумовуючи всі асоціації учасників; дається визначення поняття «довіра».

Довіра - соціологічна та психологічна категорія для позначення відкритих, позитивних взаємовідносин між людьми (сторонами довіри), що відображають впевненість у порядності й доброзичливості іншої сторони, з котрою довіряючий знаходиться в тих чи інших відносинах, що базується на його досвіді.

Не всім людям ми довіряємо і «пускаємо» в своє життя. Кожен сам вибудовує свої кордони і робить це кожен день.

Вправа «Відстоювання кордонів».

Мета: на емоційно-поведінковому рівні допомогти учасникам усвідомити свої кордони і які засоби їх відстоювання застосовують учасники в парах.

Хід проведення: учасникам пропонується утворити пари і поділитися на того, хто захищає свої кордони, і того, хто порушує їх. Той, хто захищає вибудовує свої кордони із вірьовки. Порушник іде як хоче, починаючи із слова: - готовий/а. Учасники обирають жест, який може показати будь-хто з пари і вправа миттєво закінчується. Далі пари міняються «ролями». Коли всі пари виконали вправу йде обговорення стратегій поведінки учасників.

Вправа. Техніка малювання рослинною олією у парі «Фантастичний будинок, в якому ми живемо».

Мета: формувати вміння конструктивної співпраці

Матеріал: файл ,ватні палички, папір А-4, рослинна олія.

Хід проведення: батьки і діти працюють в парі. Їм пропонується намалювати олією у парі малюнок на тему: «Фантастичний будинок, в якому ми живемо». Коли малюнок готовий, запитати, як учасники себе почувають, чи подобається їм малюнок. Підняти малюнок і подивитися «на світло». Знов спитати чи подобатися їм, як виглядає їхній малюнок, коли вони дивиться на

світло крізь нього. Які якості допомогли їм справитися із завданням, хто був ініціатор, лідер, чого не вистачало.

Вправа «Валіза довіри».

Мета: узагальнити отриманий досвід.

Матеріал: папір А- 4 з малюнком валізи.

Хід проведення: дається завдання кожній парі «упакувати» /написати/ валізу тими якостями, які допомагають встановленню довірливих відносин між людьми. Учасники зачитують присутнім свої відповіді

Рефлексія - Чи сподобалося тренінгове заняття? Чи допомогли Вам отриманні знання зробити Ваші стосунки більш довірливими? Що вдавалося виконувати легко, а в чому виникали труднощі? Які емоції від тренінгу?